

Ino. 648

Sign. IV C 4

O STOGODIŠNJI CI ROĐENJA
MATKA LAGINJE

(10. VIII. 1852. — 10. VIII. 1952.)

Na stranicama prošlosti Istre blista i njegovo ime. Sin Kastavštine, jedan od trolista Spinčić-Mandić-Laginja, neumorni pregalac, istinski sin naroda svoga, Otac Istre, zacrtao je značajan put u razvitku Hrvata Istre prije Prvog svjetskog rata. Taj je put, istina bio presječen 1918. godine, ali je sjeme ostalo. I Laginja je umro u vjeri, da tuđinac ne će uspjeti uništiti sjeme i plod rada njegove generacije... Bila je opravdana ta vjera... Njen su izraz i Nazorove riječi upućene Istri:

*I čekajte nas, čekajte nas! Doć ćemo
Jest zavjet neki između nas i vas
... O, Istro, grano odsječena, vežem te
Za srce svoje baš u ovaj čas.*

I došli smo... Borci iz Narodno-oslobodilačkog rata dali su za pravo Laginjinoj generaciji. Oni su slijedili njen put, put oslobođenja Istre, osudivši sve ugovore o otuđenju ove hrvatske pokrajine i njihove tvorce. A na tom putu do slobode i sjedinjenja Istre s Hrvatskom ostaje zapisano i životno djelo Laginjino. O stogodišnjici njegova rođenja ono zaslužuje da bude proučeno i ocijenjeno, kada cijela Hrvatska, a s njom i sjedinjena Istra, s pravom slavi svoga zaslužnog sina.

Ta proslava potvrđuje da današnja generacija cijeni napore i djelo onih koji su joj prethodili...

Njima zaista pripada i Otac Istre, Matko Laginja.

LAGINJA

MILAN MARJANOVIĆ

Stogodišnjica rođenja Matka Laginje dala je poticaj za akciju komemoriranja, koja prima sve širi opseg i postaje općenarodna, dobivajući tako dublji smisao i svoje naročito značenje.

Zašto spominjemo i častimo Laginju baš sada?

Ne samo zbog priznanja i slavljenja jednog čovjeka, jedne ličnosti, makar i vrijedne, ili zbog neke određene ideologije, koju je ta ličnost reprezentirala ili propagirala, jer i o samoj ličnosti i o ideologiji vremena, u kome je živjela i radila, može biti diskusije, teoretske, principijelne, historijske. Može biti, i prirodno je da bude, raznih gledišta u tom pogledu i da ona dolaze do izražaja u ocjeni i karakterizaciji ličnosti i njezinog ideološkog stava. Ali sama činjenica, da se i pored toga i usprkos tome spontano javila i proširila akcija, da se stogodišnjica rođenja Matka Laginje uzme kao povod za priznanje, tumačenje i populariziranje ličnosti i djela Matka Laginje, ima svoj smisao u tome, što pokazuje da se sadašnjica u radu za budućnost dijalektički povezuje s prošalošću, da se pojave, ličnosti i rad u prošlosti ocijenjuju po mjerilu vrijednosti, koju imaju u borbi za progres i za budućnost. Već sama ta činjenica predstavlja pozitivan faktor u akciji za proslavu i populariziranje Matka Laginje o stogodišnjici njegova rođenja.

Svaka sadašnjost radi za budućnost, a nije korak iz ničeg u ništa, nego uvijek korak naprijed u nešto novo iz nečeg ranijeg i prošlog. U tome je dijalektika vremenska, kao što je u povezanosti svih zbivanja dijalektika istovremenosti. Vrijednost svake sadašnjice je u onom u čemu je ona korak dalje ka budućnosti od prošlosti, a vrijednost prošlosti u tome, u čemu je ona bila jedna nova stepenica na stepeništu historijskog napretka i odskočnica sadašnjosti.

Spominjanje prošlosti nije i ne treba da bude romantični historizam, od kojega smo mi Hrvati vrlo mnogo trpjeli i koji nam je mnogo skrivio, odvođeci nas od potrebnog realizma u borbi i radu za bolju budućnost. Ali poznavanje prošlosti i pravilna ocjena onih vrijednosti, koje ona ima za razvoj naroda i društva, potrebne su i korisne za borbu sadašnjice i za napredak u budućnosti. U tome je dublji smisao i naročito značenje proslave stogodišnjice rođenja Matka Laginje.

Značajno je, da je ta povezanost prošlosti, sadašnjosti i budućnosti u koračanju progressa došla do izražaja baš na temi Istre, na terenu Istre i u vezi s radom u Istri.

Šta naročito spominjemo, priznajemo i slavimo u slučaju Matka Laginje, Oca Istre, koji se

brine za malog čovjeka, ovisnog i iskorištavanog zbog njegova neznanja, a nesvijesnog svoje vlastite snage?

U Laginji vidimo i spominjemo njegovu us trajnost, požrtvovanje, veliku ljubav i strpljenje u svakodnevnom sitnom, ali praktičnom i stvarnom radu na pomaganju malog čovjeka, istarskog seljaka i radnika, za njegovo prosvjećenje, materijalno osamostaljenje i oslobodjenje od iskorištavanja. Ekonomsko oslobodjenje i jačanje čovjeka, prosvjećenje o osvješćenje — to je bio osnov i glavna vrijednost dugog, metodičnog i ustrajnog rada Matka Laginje. A rad na ekonomskom oslobodjenju i osvješćenju imao je u Istri značaj nacionalnog osvješćenja i oslobodjenja, jer je i ekonomska i društvena struktura, više nego igdje drugdje, poprimila oblik i značaj nacionalnog raslojavanja, pa prema tome i nacionalne borbe. Ne bi se moglo reći da se je radilo isključivo o problemu grada i sela, seljaka i gradjana, jer je u nekim krajevima i grad, bolje reći gradić, bio kadikad hrvatski, a ne samo talijanski. Ali je uglavnom, i od starine, iz doba srednjeg vijeka i mletačke vladavine, a i u 19. vijeku, u doba jačanja grada i gradjanstva, grad — naročito u srednjoj i zapadnoj Istri — apsorbirao seljaka, kojega je primio ne samo društveno nego i nacionalno, namećući mu postepeno, zajedno s talijanskim jezikom, i talijansku kulturu i talijansku narodnost.

Borba za emancipaciju i nacionalnu afirmaciju našeg naroda u Istri bila je ujedno borba za afirmaciju socijalnu i ekonomsku. Tako ju je Laginja, možda prvi, shvatio svijesno i u punoj širini; tako ju je on i organizirao i sistematski provodio. Ta borba, koja se kasnije razvila u borbu za Istru i konačno dovela do oslobodjenja, nije bila isključivo nacionalna borba, ali je nužno bila i ostala takva. Bila je to u osnovi. To je bila borba protiv kolonata i kolonizma, protiv dominija i imperijalizma, u svakom pogledu i u svakom opsegu. Karakter naše narodne borbe u Istri i borbe za Istru je prema tome imao svoje široko značenje borbe za emancipaciju i afirmaciju najširih slojeva, samog naroda u pravom smislu riječi, pa su i stari istarski narodnjaci, koji su doista bili iskreni i bez drugih interesa i ambicija, bili istovremeno i iskonski borci za socijalnu emancipaciju i uzdizanje najširih narodnih slojeva. Zbog toga je borba za Istru i u svom posljednjem obliku, u borbi protiv fašizma, imala i nacionalan i socijalni karakter; zbog toga je i uspjela i morala da uspije u oba pravca.

Može se postaviti pitanje: da li, slaveći Laginju, oca i branioca maloga čovjeka sela, eksploatiranog od grada, produžavamo i borbu između sela i grada? I dalje, slaveći borca i borbu protiv talijanaštva, produžavamo li i borbu protiv Talijana, protiv talijanstva uopće? — Ne, nije tako, jer se radi o borbi, koja je bila nametnuta u datim prilikama u prošlosti, u etapi borbe između sela i grada, kad je grad ekonomski, isisavao selo, a nacionalno i kulturno ga zarobljavao. Ta borba nije bila ni prototalijanska iz nacionalističko-šovinističkih motiva i predrasuda, nego prototalijanaška, to jest borba protiv odnarodjivanja i odrodjivanja hrvatskog tada zaostalog čovjeka u Istri. Ona je bila prototalijanska samo utoliko, ukoliko je talijanstvo, kroz talijanizirani gradić ili grad, poslužilo svojim iredentistima ne samo za neposrednu eksploataciju velikog broja radnog svijeta sela i grada po malom broju talijaniziranih gradjana, nego i kao protest političkog prisvajanja velikih dijelova naše zemlje, na kojoj kontinuirano živi i koju više od jednog milenija natapa svojim znojem i teži svojim žuljevima naš slavenski, hrvatski i slovenski svijet.

Protiv Talijana kao naroda, Italije kao narodne države i istarskih starosjedilaca talijanskog porijekla, jezika i tradicije, nije se vodila borba ni u vrijeme Dobrile, ni u vrijeme Laginje, ni za Prvog svjetskog rata ni u toku Narodno-oslobodilačke borbe. To je prije svega bila borba za ravnopravnost i izjednačenje u pravima i uslovima za ekonomski i kulturni, za socijalni i nacionalni napredak za ulazak u grad i gradski život bez gubitka vlastite kulture, ekonomske samostalnosti i svoje nacionalnosti. I, najzad, to je bila borba za grad, koji će i nacionalno i ekonomski biti izraz radnih snaga, koje su ga kroz vjekove hranile, branile, gradile i održavale i koje su ga željele i dalje razvijati, razvijajući sebe u njemu i kroz njega, kao svoj izraz i svoj centar na vlastitoj širokoj zemlji. To je Laginja najavio još 1883. godine svojim prvim govorom na hrvatskom jeziku u istarskom saboru u Poreču, od kojega je nesmetano mogao izgovoriti one značajne riječi: »Gospodo Latini...« Ali već samim tim riječima naglašena je suština antagonizma: gospoda — prema puku, a Latini kao nastavljači rimskog svjetovnog i crkvenog imperijalizma.

Najposlije, plodovi rada Matka Laginje među radnim narodom sela i grada došli su do izražaja u samoj Puli — u kojoj je Laginja najduže živio i radio —, a u presudnim časovima velikog svjetskog preokreta 1918. godine i loma starih feudalnih imperija, ruskog, habsburškog, njemačkog i turskog. Tada je seoski i gradski radni narod, već osvješten nacionalno i socijalno, ali prinudno zadržavan u carskoj ratnoj službi, krajem oktobra — godinu dana poslije Oktobarske revolucije u

Rusiji — štrajkovima, sabotazama, pobunama u mornarici, i, konačno, revolucionarnim aktom od 30. oktobra 1918., zauzeo austro-ugarsku ratnu flotu, glavnu austrijsku ratnu luku i tvrdjavu, i stvarno učinio kraj dominaciji Austro-Ugarske na ovoj strani Jadrana. Ako ovaj presudni revolucionarni zahvat nije imao onih stvarnih posljedica, koje je trebalo da ima, krive su vanjske i unutrašnje prilike, naročito one koje su stvorene politikom zlosretnog Londonskog pakta, kao i nedozrelost uslova i nedoraslost tadašnjeg vodstva. Ali to nipošto ne umanjuje historijsku važnost i veličinu onog zahvata u onoj etapi velike borbe, koja će četvrt vijeka kasnije, kad su prilike, snage, iskustva i svijesti sazrele, završiti konačnom pobjedom i oslobodjenjem.

To su tri etape i tri momenta najvećeg obrta u našoj historiji novoga vremena: u Laginji oličeni rad od više decenija na osvješćivanju i osamostaljivanju našeg radnog čovjeka, revolucionarni zahvat osvještenog naroda u času sloma stare habsburške vladavine i konačna pobjednička borba svih narodnih snaga, koja oslobadja narod Istre od fašizma te ga definitivno privodi njegovoj nacionalnoj cjelini u punom socijalnom i ekonomskom osamostaljenju. Sve je to troje historijski i organski povezano, a najvidnije baš u Puli.

* * *

Prigodom stogodišnjice rođenja Matka Laginje postavljaju se spomen ploče na kući njegova rođenja u Klani i na kući njegova rada u Puli. Postavit će se i spomenici u Klani i u Kastvu, pod Ložom, kamo je svake godine dolazio Laginja da govori narodu na skupštini »Gospodarskog društva«. Pokreće se i šira akcija za podizanje većeg i značajnijeg spomenika u Puli, najvećem gradskom centru Istre, ne samo zato što je Laginja ondje živio i radio, nego i zato, jer je Pula svojim istaknutim položajem i svojom historijom najprikladnije mjesto za jedan veliki spomenik, koji ne bi bio samo spomenik jednoj ličnosti, nego i simbolički izrazio glavne momente iz historije budjenja, oslobadjanja i afirmiranja istarskog čovjeka.

Rimski ostaci stare Pule svojim kamenim slavolucima i Arenom svjedoče o robovlasničkom imperiju. Od Pule pod Venecijom ostaje uglavnom stari kaštel, koji je najzad tako propao, da je u času smrti Venecije brojio svega 600 duša i 12 stražara. Nova Pula, kako ju danas znamo, stvorena je umjetno, kao ratna i arsenalska luka Austro-Ugarske, naseljavana od godine 1851. dalje vojnicima i radničkim svijetom, dovodjenim sa raznih strana. Pulu je digla, gradila i održavala Austrija, ne Italija. Austrija ju je čak podigla prvenstveno protiv Italije. Ali je u Puli, u mornarici

i arsenalu, prevladavao u ogromnom broju naš domaći, hrvatski i slovenski, svijet iz bliže i dalje okolice. Radom Matka Laginja i drugih taj se svijet u Puli osvješćivao i osamostaljiavao.

I sada, poslije konačnog istjerivanja starih i novih uzurpatora, oslobodjenu Pulu naseljuje i obnavlja naš čovjek, naš radni svijet. To je prirodni proces historijskog razvoja, to je rezultat nacionalne i socijalno-ekonomske borbe, koju u prvom stadiju predstavlja Laginja, u drugom pobuna mornara u Puli 1918. godine, a u završnom Narodno-oslobodilačka borba. Tu, u Puli, istarski puk ulazi konačno u grad, da bude svoj na svome, ulazi u nj kao vlasnik i graditelj, a ne kao tudjinski sluga. Taj razvojni uspon i ta afirmacija treba da dodje i do jednog trajno vidljivog izraza u jednom zaista velikom, umjetnički jakom i izrazito simboličkom spomeniku.

Rim je ostavio veliku arenu krvavih igara robova za zabavu dominatora i bezlične svjetine, Venecija je ostavila kaštel u gradu, koji je pod

njom opustio, Austrija pusti arsenal i napuštene utvrde oko grada, a talijanski je okupator bio podigao ispred rimske arene, a u dnu austrijske ratne luke, veliki spomenik Cezaru. Oslobodjenjem Pule uklonjen je taj postumni Cezar.

Naša pak radnička i seljačka, oslobodjena i obnovljena Pula, neka baš tu, umjesto Cezara, oca imperijalizma, ispred robovske arene, koju od krvavog igrališta robova pretvara u centar kulturnih priredaba slobodnih ljudi, postavi veliki simbolički spomenik triju etapa duge, ali slavne borbe naroda Istre. Taj bi spomenik govorio o povezanosti prošlosti s naporima sadašnjosti i ljepše budućnosti, govorio bi o Ocu naroda Istre, o Laginji, o borbi našeg naroda protiv tuđe vladavine, veličajući njegovu konačnu pobjedu i afirmaciju na njegovoj rodnoj grudni. Taj bi spomenik, najzad, bio ozbiljna opomena cezarskim agresorima i svjedok naše prisutnosti i budnosti, a u tome treba takodjer tražiti i smisao i sadržaj proslave stogodišnjice rođenja Matka Laginje.

PRIJE DVANAEST GODINA

ČASOPIS „IZRAZ“ O MATKU LAGINJI

Istarska emigracija u Zagrebu proslavila je 1940. godine desetgodišnjicu smrti Matka Laginje. Emigrantski list »Istarski glas« (god. II., broj 5 od 6. III. 1940.) donio je tom prilikom i poseban članak pod naslovom »Obljetnica Matka Laginje«.

U to vrijeme izlazio je u Zagrebu već drugu godinu »časopis za sva kulturna pitanja« pod imenom »Izraz«, koji je u rubrici »Naši u inozemstvu« donio kraći članak pod naslovom »Društvene promjene u srednjoj Istri« (»Izraz«, god. II., br. 4, travanj 1940., str. 212), iz pera V. Bezjaka (Otokara Keršovana). Cvrćući se u članku na proslavu Matka Laginje od strane istarske emigracije, pisac kaže slijedeće:

»Sasvim je prirodno, da je istarska emigracija nedavno proslavila desetgodišnjicu smrti Matka Laginje, čovjeka koji je prije pedeset i više godina bio simbol hrvatske nacionalne borbe u Istri, čiji je društveni smisao i bio u naporu, da se hrvatsko seljaštvo Istre oslobodi ispod jarma njemačko-talijanske gospodske birokracije, te iz ruku veleposjednika i gradskih lihvara mahom Talijana ili Talijanaša). Ali već posljednjih godina prije rata društveni razvitak istarskih Hrvata došao je do stupnja, koji je značio kraj prve, u izvjesnom smislu narodnjačko-pravaške ere Matka Laginje. Da se stari Laginja nije nikako snašao u poslijeratnom vremenu, to dokazuje njegovo političko držanje u to doba. Sve to treba naglasiti, da bi svakome postalo jasno, da se danas više ne može ništa postići metodama Laginje, jer je svjetska, hrvatska i uža istarska stvarnost sve to već davno pretrpala. Od čitavog političkog inventara Matka Laginje ostaju nam danas kao primjer još samo njegova istinska pučkost i nesebičan karakter«.

MATKO LAGINJA, ONAJ, ŠTO GA JA U SRCU NOSIM

VIKTOR CAR EMIN

PRVI TALAS

Kome Istraninu nije poznat trinomij: Spinčić, Mandić, Laginja? Uvijek zajedno. Samo smrt je mogla da ih razjedini. A ipak kolike li razlike u naravi njihovoj! Kao primjer uzmimo njih dvojicu: Spinčića i Laginju!

Spinčić bujan, živi plamen, ponekad žestok, čak i malčice samovoljan. Laginja nasuprot blag, miran, mogao bih reći: flegmatičan. Spinčić je zanosio ljude svojom vatrenom riječi, Laginja je utjecao na njih mirnom uvjerljivošću, blagošću filozofa, tonom istinske, srdačne, očinske dobrote, a nada sve svojim svestranim znanjem. U političkom se svijetu rijetko događa, da bi dvije tako oprečne nature išle dugo uporedo, jedna uz drugu. Obično se dešava — dozvolite mi reći — kao u kokošinju, u kome se produciraju dva pjevca: po vremenu morat će jedan da se ukloni drugome. Politička historija Hrvatske pruža nam nebrojenih primjera, kako iz raznih stranačkih kokošinjaca izlazi čas jedan, čas drugi kokot, vukući za sobom grupice kokica, odanih pristalica, s kojima će se stvarati nove, »jedino spasonosne« stranke. U Istri do toga nije dolazilo. Spinčić i Laginja ostali su do kraja zajedno, rame o rame, u teškim i svijetlim danima. Ako bi se od vremena do vremena negdje pojavio kakav oblačić, sâm bi se rasplinuo, izgubio, i sve bi teklo dalje u najljepšoj slozi i harmoniji, čemu ima Istra u prvom redu da zahvali svoje najznačajnije i najljepše uspjehe u svim granama svoga burnog života.

Pravo reći — naši istarski vođe nisu imali kada da se upuštaju u neke besplodne razmirice. Njih je nosio neodoljiv talas ljubavi, što su je odjeci velike francuske revolucije i zanosi hrvatskog nacionalnog preporoda rasplamsali najprije u rijetkim dušama pojedinaca. Spomenimo samo dva, tri lica iz grupe prvih utirača novih puteva, s krajnjim ciljem sjedinjenja s Hrvatskom: Dobrila, Vitezić, Riječanin Erazmo Barčić, braća Baštijani, Ante Karabačić... Šaćica rodoljuba, koji će, ne samo u nevezanom govoru, već i u stihu širiti novo slovo kroz napuštena, otuđena, još nesvijesna istarska sela.

Nakon nedugog razmaka, oko god. 1948. rađa se nova plejada narodnih odabranika: Spinčić, Mandić, Laginja. Malo zatim pridružuje im se i Kumičić — jedna nova potvrda pravilu: nema dubljeg, dalekosežnijeg, plemenitijeg pokreta, u kome ne bi imali svoj udio i miljenici Vilâ!

I talas narodne ljubavi i zanosa juri naprijed. Na svome putu prima i druge pionire narodnog

pokreta: braću Trinajstiće, Jelušiće i čitav niz mladih i najmladih. Juri talas — nosi ga vrijeme, nosi ga genije istarske historije. U međuvremenu, Dobrila postaje biskup, u Poreču, pa u Trstu, zastupnik u bečkom parlamentu Vitezić. God. 1870. Istra dobiva svoje glasilo: »Našu slogu«. Dušu joj daje rođeni pjesnik — Baštijan Mate.

Dotle su već stali na noge i oni od četrdeset-osme. Talas žarkog, fanatičnog rodoljublja nosi i njih. S njima i njega, od njih nešto mlađega — Matka Laginju.

NJEGOVI MLADI DANI

Prvi put vidio sam ga u Kastvu, u početku 1885. godine, u doba svog školovanja u pripravnici za učiteljske škole. Bio sam tek navršio četrnaestu. Do tada mogao bih reći — igračka u rukama lovranskog otpadnika, sada već svoj, među svojim. Moj prvi susret s drevnim Kastvom — jedno bolno razočaranje: veliki nemiri u općini. Prije pola godine političke su vlasti izvjesile na graničnim mjestima tablice s natpisima: »pogranični kotar.« Talijanski plaćenici i neki c. k. činovnici ubacili među neke lakovjerne kastavske općinare glas, da će ih Hrvati »prodati pod hrvatsku vojnu krajinu, gdje će morati da plaćaju i zrak što ga udišu.« Mnogi povjerovali, otuda i ona žalosna pobuna poznata pod imenom »tabelarska afera.«

Stanje u gradu i u selima, od dana do dana sve kritičnije. Dolazilo i do tvornih napadaja. Jednog dana vidio sam, kako neki bjesomučnici vuku kapetana, velikog dobričinu, u nečiji svinjac, gdje su ga i zatvorili. Taj je dan bio jedan od najzujbudljivijih. Činilo se, kao da će se sada na dogoditi nešto strašno. Kad upravo u taj mah stao pred pomamljenu masu mlad čovjek, maloga rasta, naoko čisto neugledan. Oni najgrlatiji oboriše se na nj:

— Što tražite ovdje?

— Ja sam ovdje doma, kao i vi, moji dragi! — odgovori »mali« čovjek ozbiljno, ali glasom mirnim, blagim, čisto prijateljskim. I zaista: buka se utoliko slegla, da je moj neznanac mogao govoriti. Grlatiji su upadali, ali sve rjeđe, dok je većinu nazočnih sve više osvajala dobra riječ »maloga« čovjeka. Pa bilo je u njegovu govoru, u kretnjama, u svemu njegovu biću nešto, što je upravo neodoljivo privlačilo, oćaravalo. Nije mu pošlo za rukom, da ih sve razuvjeri, ali je svojim mirnim, svima pristupačnim, toplim razlaganjem pridonio, da se narod, izuzevši neke najokorjelije smutljivce, mirno razišao.

Onoga sam mu dana upamtio i njegovo ime: Matko Laginja! I nikada mi nije više sišlo iz pameti.

Mnogo mi je o njemu pričao njegov prisni drug iz najmlađih dana Kazimir Jelušić, čija je majka bila iz moga kraja, pa sam često navraćao k njima. Za Jelušića bi se moglo reći, da je u njemu oličen Kastav sa svim svojim drevnim zidinama. Porodične prilike nisu mu dopuštale više školovanje, ali je po prirodi bio bistar i nadaren, pa je po vremenu, kao autodidakt, lijepo uznapredovao. U njegovoj bogatoj biblioteci mogle su se naći i pogdje koje rjeđe hrvatske i slovenske knjige i novine. Štaviše: on je iz vlastite pobude skupljao i čuvao sve, što je bilo mâ u kojoj vezi s našom kulturom: isprave iz prošlih vremena, letake, rukopise, čak i osmrtnice.

Da, ali mene je u one daleke dane najviše zanimao Laginja. Kazimir je bio — moglo bi se reći — njegov vršnjak. Laginja je rođen 1852., a Jelušić tri godine kasnije. Već od rane mladosti njih su dvojica bili dobri drugovi. Od Kazimira sam doznao, da se je Laginja rodio u selu Klani, da su mu roditelji bili vrlo siromašni, a život već u djetinjstvu vrlo težak. Završio je gimnaziju na Rijeci, trgovačku školu u Gracu i Trstu, a sveučilišne nauke u Zagrebu, Gracu i Beču.

Već bi bio gotov advokat, pričao mi Jelušić, da ga nije tukla nevolja i da nije kao vjerman sin ove naše drage općine pritekao u pomoć, da je izvuče iz nereda i neprilika, u koje su je uvalili neki domaći nevaljalci udruženi s tuđincima. I tada sam prvi put čuo o spletkaru Cuderu i o podmuklim planovima porečke gospode i njihovih bečkih saveznika. Njihova je osnova bila: oslabiti, rasparčati kastavsku općinu, uništiti Kastav, neslomivu kulu istarskog hrvatstva. Pritom su neprijatelji računali: Razbijemo li tu kulu, rasturit ćemo i raspršiti i ostale Hrvate i time ukloniti svaku prepreku napredovanju talijanstva u Istri. To bi došlo kao naručeno i Beču, koji je u napredovanju Hrvata u Istri — vidio — tko bi znao zašto? — prste carske Rusije.

— Da, pričao je Kazimir Jelušić, spremali su nam smrtni udarac — »il colpo di grazia« — kako su sami govorili, ali se tu našao Laginja, koji im je pomrsio račune: u doba Cudera — prije pet godina — i malo poslije, god. 1882., kad su nahuškali Rukavčane, da traže diobu općine. Slično su pokušali i nedavno s »tabelama«, ali i tu im je naš Laginja dao po prstima.

Po tom priđe k biblioteci, otvori je i donese na stô dvije knjige: jednu oveću, drugu manju, za koju sam već znao. Bile su to »Basne«, priče u stihovima. U ovećoj knjizi bile su istarske narodne pjesme. Skupio ih Laginja na veliku radost istarskih ljudi. Pokazao mi je i uvezano godište »Vijenca« u kome su izlazile Laginjine »Istarske priče«.

I sve je to meni ulazilo u srce, sve dublje i dublje. Tako je bilo i one večeri, kad sam se sa dva tri druga ispeo do crkve svete Jelene, u namjeri, da se malko prošetamo šetalištem, što ga od davnine nazivlju — »Cimiterom.« Pogled s one visine divan: na Kvarner, otoke, Učku i na sve ono naše lijepo rođeno pod njom. Večer ljetna, puna svjetlosti i čara. Dok smo išli gore dolje, odozdo, sa lijeve strane, sve se jače dizali glasovi: muški i ženski. U vrtu, pred »Čitaonicom« sastalo se društvo. Od vremena do vremena odjeknuo bi i sladak smijeh. Naš drug, rođeni Kastavac, poznao je gotovo sve po glasu. I objašnjavao: »Sad govori Spinčić.« Pričao je neku zgodicu iz đačkog života. Umiješali se i drugi, svak sa nekim svojim malim, većinom šaljivim doživljajem. Oglasila se i neka domorotkinja:

— A što je večeras doktoru Laginji, da ga nije čuti?

Nešto je odgovorio, ali tako tiho, da nismo mogli čuti. A bilo nam je žao, jer su se svi od društva od srca nasmiјjali. Razgovor je dalje potekao još življe. Najviše su bombardirali Laginju.

— Daj, Mate, pričaj, kako je ono bilo... — Sjećaš li se, kada ti je ono netko ukrao posljednji zalogajić kruha? — I sve tako!

Laginja je pričao, kako je siromašak obilazio na Rijeci gostione, gdje se nadao, da će nešto dobiti za ručak. Pa — kako je dolazilo do gorkih razočaranja: gazda, kao da mu je netko na nogu stao okosnuo bi se na bijednog đaćića i otpratio ga sve onako gladna. One večeri dočukao sam i to, da je otac, za vrijeme svega njegova školovanja, potrošio na nj svega jedanaest fiorina! Dešavalo se, da je još nejak morao da zarađuje svoju svagdašnju koricu kruha. Pričao je i kako se izvlaćio i iz drugih neprilika, ali to se nažalost gubilo u smijehu njegovih slušalaca.

NA PUTU K SLAVI

Godine prolazile, a s njima se sve više penjao i Laginjin glas. Već otprije, godine 1883., nalazio se kao odvjetnički koncipijent u Voloskom. Iste je godine biran jednoglasno za zastupnika u istarski sabor. Mnogo se spominje njegov prvi zastupnički nastup. Od onoga događaja, k nama u Kraj doprlo je samo jedno: da su Talijani u Poreču, u sijelu sabora, navalili na kanonika zastupnika Andriju Šterka tako brutalno, da je starac koji je više godina bio župnik u Lovranu obolio.

Međutim, važnost onoga dalekog dana, 16. kolovoza 1883., bila je u nečem drugom, što sam ja saznao tek kasnije. Hrvatski jezik krčio je sebi put u razne istarske urede uz teške i dugotrajne borbe. Gospoda u Poreču i ona u Beču nisu htjela da znadu za nj. Što je do istarskog sabora, njegova su vrata našem jeziku ostajala hermetički

zatvorena. Narodni zastupnici Istre bili su primorani, da svoj rođeni jezik ostavljaju pred vratima saborskim, kao što se čini s opancima pred ulazom u neki salon, da se ne ukalja ulašteni gospodski pod. To pravilo je vladalo i god. 1883., u vrijeme, kad je Laginja ušao prvi put u istarski sabor. Desilo se, da su Talijani, uvijek spremni na najsuroviju primjenu svoje lozinke, »osar tutto!« — prigodom verifikacije novoizabranih zastupnika, poništili izbor trojice naših: kanonika Šterka, Spinčića i Križanca. Nato se diže Laginja, u namjeri da govori o protivničkim izbornim nezakonitostima i da uloži protest protiv poništenja onih naših mandata. Poslije kratke izjave u talijanskom jeziku, nastavi hrvatski:

— Poštovana gospodo Latini! Izbor u Pazinu nije zakonit...

Dalje nije mogao. Strahovit, u istarskom saboru nezapamćen, urnebes prolomi se dvoranom. Galerije bjesne ričući: — Fora! fora! Talijanski zastupnici odilaze, dok galerije sveder buče. A Laginja ponavlja hrvatski: — »Izbor u Pazinu nije zakonit...« Galerije uzbješnjele još jače. Sjednica je za neko vrijeme prekinuta. Laginja nije toga dana više govorio u svom jeziku, ali — kako je lijepo prorekla »Naša Sloga« od 1. rujna 1883. — »odsada ne će više naši zastupnici — ma spali na jednoga — govoriti drukčije nego hrvatski.« Tako je i bilo. Saborska se vrata našem jeziku razjapila širom. Provalio ih je naš Laginja. Bila mu je tada trideset i jedna godina.

Glas o tom značajnom događaju pronio se i izvan granice Istre. No našem Laginji nije bilo do lovorika. Spremao se za svoje buduće zvanje, ali ni to ga nije ni časikom odvrćalo od njegovih dužnosti zastupnika i narodnog pregoaca. Kad se negdje u to vrijeme preselio u Trst, da na ondješnjem zemaljskom sudu izvrši propisanu praksu, eno ga u uredništvu »Naše sloge«, kao zamjenika bolesnom uredniku. Vrativši se u Volosko, u pisarnu dra Lazarića, skrenuo na sebe pažnju i onih ljudi, koji su se još tuđili od našeg pokreta. Neki su se između njih, osobito pojedini pomorski kapetani, čak i stidjeli svog materinjeg jezika, ali naš mali, a veliki čovjek, umio ih je svojom blagošću, svojim zdravim, vedrim humorom, a osobito svojim svestranim znanjem tako fascinirati, da ih je gotovo sve predobio za našu lijepu narodnu misao.

Imao je Laginja u Voloskom druga po blagosti i dobroti sebi srodna: dra Andriju Stangera, od god. 1888., advokata u istom mjestu. Njihovu utjecaju i uzajamnom nastojanju ide zasluga, što je pored svih njemačko-talijanskih makinacija, općina Volosko—Opatija prešla u ruke Hrvata — već god. 1894.

Naši prvi istarski ljudi bili su do krajnosti požrtvovni i disciplinirani. Takav bijaše i on, La-

ginja. Stranka je od njega tražila, da svoju odvjetničku kancelariju otvori u Puli, i on se tome nalogu pokorio bez prigovora. Opatija je bila u jeku svog uspona. Stranci su je već nazivali nekim budućim rudnikom zlata — »eine Goldgrube.« U toj maloj istarskoj Kaliforniji, Laginja se već bio dobro smjestio, sklopio prijateljstva, stekao poznanstva, udario temelje, na kojima bi mogao s uspjehom da gradi, ne samo spekulanti i profiter, već i do srži ispravan čovjek, kao što je to on bio. Ali, uvijek dobar i poslušan, prigruo je glavu i otišao onamo, kamo su ga slali. Otišao je u Pulu, u utvrđeni grad, kome su Talijani i Nijemci, većinom doseljenici, davali ton i boju, i jedni i drugi neprijateljski raspoloženi prema narodu iz kojega je i Laginja potekao. Tu će on morati sve iz nova. A s kime? Pa sa seljacima, što se natisli do negdašnjih zidina gradskih, sa radnicima, nepismenima, zaostalima, od svih napuštenima. Svejedno: Laginja — nošen sveder valom ljubavi za narod i imajući da bira između raskošnog svjetskog lječilišta i skromnog kutića u ratnoj, njemu tada neprijaznoj luci, — odabrao je ovo posljednje.

U SJENI DIVIĆ-GRADA

I tako — jednog jesenjeg dana god. 1890., osvanu Laginja u svom novom boravištu. Nije on stigao u Pulu kao neki pridošlica, niti mu je to bio prvi put, što odsjeda u gradu, koji je već davno prije ušao u našu narodnu priču. Štaviše: on je za vrijeme svojih predašnjih rijetkih bavljenja u Puli, a i po drugim posrednim putevima nailazio i na neke mane svojih budućih suboraca. Tako je već u prve dane njegova boravka u Puli osvanuo u »Našoj slozi« — zacijelo iz njegova pera — uvodnik s ovim završetkom:

»Nepromišljena i nerazborita hlepnja za novcem spravit će vas na prosjačku palicu. Novac taj zadovoljava samo privremeno, traje vam malo, a težnja i pohlepa za njim ubija vas duševno i tjelesno. Radi novca zanemarujete vašu starinu, vašu porodicu, kvarite si zdravlje, prikraćujete si život, a postajete oruđem tuđinaca, robovi talijanske gospode, koja grade svoju sreću na vašoj propasti.«

Za svoga boravka u Voloskom imao je Laginja zgode, da na svoje oči gleda, kako već gdje-kojima postaje novac — bog otac. Osjećao je, kuda to vodi, pa je — možda — htio koreći izvjesne lakomce puljske — da prigovara izvjesnim skorojevićima na Kvarneru. Kako bilo — Laginja je čitavim svojim životom pokazao, da su misli, iznesene u spomenutom uvodniku, potekle iz njegovog srca, kao njegove rođene.

I još se nije pravo ni okrenuo, a već je bio pozvan da zametne bitku, koja mu je nadaleko pronijela ime, njemu i našoj hrvatskoj Istri.

Za dan 4. ožujka 1891. pozvani su bili birači izvanjskih istarskih općina, da u carevinsko vijeće biraju dvojicu zastupnika. Kandidatom za pazinski, krčki i voloski kotar proglašen je Spinčić, a za kotare Pula, Poreč i Kopar — dr. Matko Laginja. Borba je bila oštra, osobito na otocima, dok je ona u zapadnim dijelovima Istre prostotom, bezakonjem, ciničkom surovošću i divljaštvom, što ga je iredenta izvršila nad našim ljudima, premašila sve, što je dotada ostalo zabilježeno u izbornim analima Istre. Rezultat izbora od 4. ožujka poznat je. Spinčić izišao jednoglasno, dok je Laginja u zapadnim krajevima podlegao, ali pod kojim i kakvim makinacijama! Laginjin protukandidat bio je iredentist, dr. Tomaso Vergottini. Fiduciari, izabrani već otprije za oba kandidata, pristupili su svojim biralištima: jedni u Kopru, drugi u Poreču, a treći u Vodnjanu. Izbor je najprije izvršen u Kopru i Vodnjanu. U Poreču su iredentisti otegli s izborom sve dotle, dok se ustanovio razmjer glasova u druga dva kotara. Izbilo je, da je Laginja u spomenuta dva birališta iznio većinu glasova. Što će na ovo protivnička komisija? Odbit će Laginji toliko glasova, koliko će ih trebati Vergottini. To je i učinjeno, i pri predvečernjim izborima u Poreču otkinuto Laginji devet glasova i svih devet pridodano Vergottiniju. Međutim, gospoda se prevarila u računu. Ispostavilo se, da Vergottini; poslije izvršene luptine ima toliko glasova koliko i Laginja. Što sada? »Osar tutto!« Odrediti, da se uži izbor smjesta provede i da se u Vodnjanu dvojici izbornika, koji su ujutro bili prepušteni izboru, oduzme pravo glasa. Tako i bi. Zahvaljujući ovom gangsterskom nasilju Vergottini je još iste večeri proglašen izabranim.

A onda? Kao pod nekim magičnim štapićem, u jedan mah svi »njihovi« gradići sinuše u svijetlu rasvjete. Zatim povorke, manifestacije, dreka: »Eviva l'Istria italiana! — urnebes, od koga se sve treslo i koji je potrajao čitavu noć. Svi su oni u deliriju! Za Vergottinija se govorilo, da je od prevelikog ganuća ronio suze...

A u našim selima?

Ja sam se u to vrijeme nalazio u Sovinjaku, otuđelom seocu na brijegu, a okruženom naseeljima sa svijesnim hrvatskim pučanstvom, otvrdnulim u borbi. Trebalo je vidjeti onaj narod, u one daleke, burne dane! A trebalo je malko zaviriti i u blisku i udaljeniju okolicu: i prema Motovunu i Buzetu, pa sve dalje, do junačkog Krasa i — još dalje! Već sami izbori fiduciara, u pojedinim općinama, sa svim zloporabama i nepodopštinama, što su ih protivnici vršili, unosili su u naše redove sve veću srdžbu i razdraženost. I strepnju, da bi neprijateljska pakost mogla i ovaj put da nadvlada. Ujutro, 4. ožujka, uzbuđenost je u narodu dosegla široke razmjere. Jedno je

ime bilo na svim usnama: — Laginja! Naš Laginja! O drugom se nije ni mislilo, ni govorilo, već samo o strahovitoj borbi, što se vodi oko tog, svima našima dragog imena: Laginja! I što je vrijeme više odmicalo, a vijesti sa birališta stizale sve rjeđe i oskudnije, to je i uzrujanost u narodu sve jače rasla. Moji dobri seljaci i ja, okupljeni u rodoljubivom sovinjskom Polju, bili smo kao odrezani: bez glasa izvana, bez vijesti. A svi s užasnom strepnjom na srcu: Što je to? Otkuda ovaj muk svud uokolo? Mrak se već bio spustio, kad netko uleti kao bez daha:

— Prevarili nas! I ovaj put! Buzet-grad rasvjetljen! I vika se razliježe: Evviva! Evviva!

A mi — u prvi mah — stajali kao hrpa kamenja. Ni glasa od nas, ni daha! Stojimo — siromasi — i opet prevareni, pogaženi, poraženi! Teški trenuci! Kad — kao za čudo — na nekom našem brdu poviše Buzeta, odjednom sinu oganj. Malo za njim na drugom brdu još jedan plamen. Pa drugi, treći i sve tako, dok svi naši humovi i glavice, blizu i daleko, ne planuše u divnom svijetlu. Iz našega skupa ču se glas:

— Nešto se dogodilo! Nešto dobro! Naši pale kresove! Ajdemo, djeco, što možemo brže: pokupimo i mi što više granja, trnja i drvlja, svega, što može da gori! Živo! Živo!

I svi uprijesmo. Koliko bi ispekao jaje, pred nama se dizala lomača. Netko potpali, i za trenu-tak naš se krijes razgori, kao i krijesovi na brdima oko nas.

Kasno u noć saznali smo istinu: pokvarenjaci u Poreču izvršili još jedno gadno nedjelo! Varkom pripomogoše Vergottiniju do pobjede! Međutim, nepravda je tako očita, nasilje tako bjelodano, da narod, iako ljuto ogorčen, drži pobjedu u svojim rukama. Mogu buzetska gospoda paliti svijećice na svojim razvaljenim zidinama, mi Hrvati i Slovenci gledamo u Matka Laginju kao u svog pravog odabranika! Otuda i svi oni noćasnji kresovi po brdima! Otuda i ono klicanje, što se bez kraja i konca prolama iz istarskih grudi, nošenih onim bujnim valom rodoljublja: — Živio Laginja!

Idućih dana čekali smo nestrpljivo njegovu očinsku riječ. I zaista ne prođe dugo i eno »Naše sloge« s njegovim dragim pismom, u kome pozdravlja svoje birače i zahvaljuje im: »Dična moja braćo! Kad već nisu mogli ni nagovorom niti zastrašivanjem, a niti novcem naši narodni protivnici ništa od vas postići, jer ste bili stalni kao stijene, — da na 4. ožujka glasujete moje ime, **koje ste vi do jednoga u srcu nosili**, onda su se dali na očito kršenje zakona.« I zaključuje nazivajući sebe njihovim »zakonitim zastupnikom.«

A kad je ono nekoliko dana zatim, nametnik Vergottini morao da se vrati iz Beča duga nosa,

»col lungo naso« — kako mu je onom prilikom odsvirao naš Franina — i pošto je poslije nove teške borbe naš zakoniti zastupnik izvojštio svoje mjesto u bečkom parlamentu on, naš Laginja, i opet pozdravlja svoje birače pismom u kome između ostaloga kaže:

»Srebra ni zlata ne mogu vam dati, niti vi to mene pitate. Ali dat ću vam savjete, što mogu bolje, preporuke, što mogu toplije, dat ću vam srce i dušu svoju!

U tim riječima sav je Laginja, Otac Istre!

DRUGI TALAS

U međuvremenu, dok je još trajala izborna borba u zapadnim kotarima, Matko Laginja »ozbiljno i bez buke« — kako je ono stajalo u »Našoj slozi« od 24. IX. 1891. organizira u Puli novčani zavod pod službenom firmom: »Istarska posujilnica u Puli, registrana zadruga na ograničeno jamčenje.« Majka podružnici u Pazinu i mnogim privrednim ustanovama, što su u idućim godinama osnovane u Istri, a sve pod budnim okom Matka Laginje! Odlučan korak ka oslobođenju prezaduženog istarskog seljaka od gradskih, gospodskih krvopija!

U aprilu izabrao ga je sabor za prisjednika u Zemaljskom odboru u Poreču. A što da se kaže o njegovoj besprimjernoj djelatnosti u pokrajinskom saboru i u carevinskom vijeću, u delegacijama, kao i svuda, gdje je trebalo dizati glas za dobro porobljenog istarskog seljaka? Neka je ovdje spomenut samo »ozonor«, onaj nepojmljivi dug rasteretne zaklade, dug, što je desetke godina trô našeg jadnog seljaka, osobito onog u zapadnim stranama Istre! Koliko je puta naš Laginja digao svoj glas protiv toga grdnog poreza i u saboru i u carevinskom vijeću! Koliko napora, koliko truda, dok je napokon i taj teret skinut sa leđa naših siromaha! Već taj i takav rad našega Laginje mogao bi da ispuni debele knjige. U ovom kratkom prikazu nema mjesta za to, kao ni za druga njegova zaslužna djela. Uvjeren sam, da će se već naći pozvaniji od mene, koji će se jednog dana latiti i toga časnog i korisnog posla.

Godine 1891. osnovali su talijanski iredentisti, na mjesto rasturene »Pro Patrie«, drugo školsko društvo, »Lega Nazionale«, kome je bila svrha da još bržim tempom i, ukoliko moguće, još bezobzirnije radi na iznarođivanju istarske, hrvatske djece. Što će naši na ovo, nego: klin klinom! Stvoriti školsko društvo, koje će raditi na tom, da se u našim istarskim selima podignu škole, u kojima će hrvatska i slovenska djeca učiti u svom materinjem jeziku. Time će se ukloniti glavna opasnost; da tuđinac ne porobi dušu našeg podmlatka.

Zadatak vanredno težak, prevelik za nas Istrane, ovako malene i siromašne! Perspektive mutne, ali naši su već u tolikim zgodama pokazali, da ne znaju ni za strah, ni za klonulost. Poslije kratkog vijećanja odlučise sastaviti školsko društvo pod imenom »Družba sv. Ćirila i Metoda za Istru.« Dobro, a tko će pripremiti i udesiti sve što treba za jednu takvu ustanovu? Tko drugi nego Laginja! Tako su već u najkraće vrijeme nabacena prva pravila. Sastavio se i odbor: Dr. Dinko Vitezić u Krku — predsjednik, dr. Andrija Štanger u Voloskom, blagajnik, dr. Matko Laginja u Puli, tajnik — to jest — duša društva. Tri odbornika — a dijelilo ih more i kraj! Drukčije se nije ni moglo u onom prvom početku... Sijelo Družbi — Pula! Laginja otvorio vatru, i pošto je spremio najnužnije, sazvana je za dan 4. travnja 1894. I. godišnja glavna skupština, na kojoj je Laginja pročitao svoj tajnički izvještaj, u kome kaže, da je sve još u privremenom stadiju i da treba Družbi dati sjedište, gdje će barem nekoliko odbornika biti na okupu. I zaključuje: »I ja se nadam, da će Družba sv. Ćirila i Metoda za Istru po novih pravilih sve čvršća i jača biti, sve znamenitija postajati. Ja sam zadovoljan, kako je narasla i u ovom čednom ruhu priprostih pravila i jednostavne uredbe, pak vam ju takvu prikazujem danas, da joj skrojite ljepše, narednije ruho, i kličem joj, za slučaj, da mi ju od Pule otkinete i k vašim toplim srcima privijete, gdje će više njege moći imati: Miljenice moja, pratio te dobri Bog!«

Burnim, dugotrajnim odobravanjem popraćene su ove srdačne riječi divnog istarskog vođe. Odjeknule su u čitavoj Istri i preko granice, u svim zemljama, u kojima žive Hrvati. I svi su nas pomagali, svi, bez razlike, i oni najsiromašniji. Jest, i oni su otkidali — može se reći — od ustiju i slali Družbi, da diže i otvara škole za spas naše najizloženije djece. U Istri imali smo malo učitelja. Za novootvorene škole javljale su nam se učiteljice i učitelji iz Hrvatske. I njih je nosio val zanosa, i oni su dolazili k nama, kao u neku obećanu, idealnu, ali velikoj opasnosti izloženu zemlju, kojoj treba — kao što bi ono rekao naš Laginja — mnogo njege...

KRIVI PROROCI

Istarski iredentisti ne će da se ponove oni, za njih sramotni i porazni dani od god. 1891., kad im ni bezočne makinacije nisu pomogle do žuđene pobjede. Opet su se vratili staroj krilatici: ceterum censeo — Kastav treba da se skrši, da se njegovi sinovi tamo zadrže, zaposle, da ne ometaju planove gospode Latina, planove usmjerene k cilju, da se prekomorskim imperijalizmom pri-

pravi put u Istru. Već su kupili i čovjeka, koji će staru kastavsku kulu podrovati i učiniti je neškodljivom: Arbanasa Krstića! Što nije mogao Cuder, što nisu mogli razni smutljivci za tabelarske afere, to će, mislili su porečki signorotti, izvršiti Arbanas sa svojim pamfletom, »Pravom našom slogom«, uzdržavanom Judinim parama. Oko njega se već okupilo nekoliko njemu ravnih nevaljalaca i čitava banda zavedenih. Izdajnička rabota već je u punom jeku. Naše prvake, Spinčića, Mandića, Laginju i druge, Krstić obasiplje najmrskijim pogrđama i najgnusnijim blatom.

O toj crnoj epizodi naše istarske historije pisalo se mnogo. Poznato je, da je pri izborima za V. kuriju (seoske općine), Krstić imao neki uspjeh, osobito u Rukavcu, Veprincu, na Lovranštini i Mošćeniščini, ali glavni iredentistički cilj: rasparčanje kastavske općine nije postignut. Operirao je Krstić s talijanskim parolama, »da Hrvata u Istri nema.« Ima, veli, samo »Istrijana«...

Naš kandidat za V. kuriju god. 1897. bio je dr. Laginja, a talijanski famozni Bartoli. Na protivničkoj strani počinjene su i opet nevjerovatne nezakonitosti. Na naše opravdane proteste nije se obazirala ni vlada u Beču, ni njeni organi u Trstu i Istri. Za vladinim zelenim stolom već se je unaprijed odredilo, da mora prodrijeti Bartoli. 10. ožujka nepravda je na izborima i opet slavila svoje gnusne orgije. Laginja, premda je za sobom imao većinu birača, podlegao je i ovaj put. Razdraženost u narodu prometnula se u teško savlađivan bijes. Osobito u Poreštini. Tu se, kao i god. 1891., imao da izvrši izbor za izvanjske općine. Narod je uvjeren, da će se i tom prilikom ponoviti nedavni prizori izbornog zuluma. Naš kandidat je i sada Matko Laginja, ali narod je riješen, da se ovaj put ne da prevariti. Izbor je zakazan za 16. ožujka. Naši će ljudi za čitavo to vrijeme biti budni, spremni na sve. Skupio ih se velik broj, neki tvrde oko 3000, i svi stoje pred Porečom, naoružani kako je tko mogao. Vojna vlast poslala je u Poreč satniju vojnika. A porečka gospoda od golema straha izgubila glavu. Bježe kao pomamni, tko ovamo, tko onamo, najviše njih na nedaleko ostrvo. Naši se ne miču. Laginja stoji pred narodom i umiruje ga, kao što je to učinio u Kastvu, 1885. godine. E — ali kakva razlika! Tada su pred njim stajali smutljivci, buntovnici, kukavni slugani tuđinaca, dok danas tu stoje njegovi ljudi, muževi, narod, gotov da za svoje pravo i čast žrtvuje i svoj život!

I govorio je narod na barbarskoj medi:

— Dok ne vidimo, da je naš čovik izabran u sva tri kotara, mi se ne mičemo! Tek onda, pošto su se uvjerali, da je dr. Laginja — njihov čovik — izabran, razidoše se ljudi svojim kukama mirno, ali i uzdignute glave, ponosno!

Divne li stranice historije naše!

NAŠ ČOVIK

Trebalo je da prođe punih deset godina, da miljenik naroda doživi svoj zasluženi trijumf, a s njime i svi istarski Hrvati i Slovenci. Bilo je to god. 1907., 9. lipnja, oko dva sata poslije podne, u srcu Istre, u dragom i rodoljubnom gradu Pazinu. Nebrojeno mnoštvo naroda, što je toga dana dohrlilo u Pazin, da prisustvuje glavnoj godišnjoj skupštini »Družbe Sv. Ćirila i Metoda za Istru«, nagrnulo na željezničku stanicu, gdje su se u taj mah iskricali skupštinari iz Pule, a njima na čelu Laginja. Čim stupi na pazinsko tlo, prolomi se beskonačan urnebes. Svi hoće da vide, pozdrave svoga čovjeka, u kome su očeličene sve one dugotrajne, teške borbe, što su poslije tolikih napora i patnja dovele do veličanstvene izborne pobjede od 14. i 23. svibnja, do pobjede, koja je pokazala i prijateljima i neprijateljima, da je Istra naša, hrvatska. Ta je dugo potiskivana istina u one svi-banjske dane sinula jasna kao sunce.

Kad se Laginja ispeo u kola, oduševljeni momci raspregoše konje, a šestorica kršnih seljaka pograbiše za rudo, da ljubljenog »Oca« povedu u grad, do Narodnog doma, gdje se okupio Družbin odbor, spreman, da u ime naše proslavljene ustanove zahvali u prvom redu njemu, svom negdašnjem tajniku. Tom prilikom palo je mnogo lijepih riječi, u kojima se očitovala sva ljubav, sve štovanje prema njemu, »svom čoviku«. Lijepa slava postigla je svoj vrhunac u trenutku, kad se na pozornici pojavila djeca mjesnog Družbinog zabavišta i kad je jedno dijete pozdravilo dobrog Oca Laginju, blagodareći mu za sve ono veliko, što je do tada dao narodu svome. I dok se dvorana tresla od razdraganog oduševljenja, on, naš dobri Laginja, sjedio je na svom mjestu kao uvijek skroman i s izgubljenim, suznim okom gledao ispred sebe, u zlatni sjaj prvih dana narodnog uskrnuća.

Trebao će mnogo ljubavi i truda, da se prikaže barem veći dio onoga, što je taj čovjek u svom mukotrpnom životu uradio za svoju i našu Istru. Zadruga i razne druge ustanove nicali jedne za drugima. Istovremeno Družbine škole, osobito u Puli i okolici. Laginja je polagao veliku važnost na prosvjeđivanje naroda, duboko uvjeren, da je znanje najpouzdaniji put k sreći i blagostanju.

Što je do njega, do njegove ličnosti može se reći, da mu se život nije odvijao ni lako, ni glatko. Imao je porodicu, koju je volio iz sve duše i nastojao da joj olakša život, ali ga je u tome priječila ona druga ljubav: briga za nevoljnog istarskog seljaka i borba da ga podigne iz neimaštine i bijede. Sve je to utjecalo na njegove životne prilike, ponekad i nepovoljno.

Nisu bili rijetki slučajevi, kad bi i kod svojih drugova nailazio na izvjesno nerazumijevanje.

Otuda i one mutne sjene, što bi katkada padale na njegovo inače vedro lice. Čuvam već pola vijeka njegovu, meni upravljenu posjetnicu, na kojoj piše:

Dr. M. Laginja, 10. VIII. 1852.—10. VIII. 1902.
»Sedebit solidarius et tacebit.«

Nešto se desilo, u one dane — o njegovoj pedesetgodišnjici — što ga je rastužilo... Mučno ga se dojmilo i držanje jednog dijela našeg istarskog svećenstva, koje je osobito za pontifikata Pije X. bilo skrenulo na stranu Rima, mada je svakome moralo biti jasno, da je Rim naš vjekovni dušmanin. Nekih žalosnih pojava u tom pravcu bilo je i prije. Pod naslovom: »Neka se znade«, »Naša sloga« od 12. I. 1893. donijela je vijest, da se u izvjesni sudbeni kotar Istre već uvlači duh nesloge. I nastavlja: »Poznati zloduh, što je posijao sjeme nesloge u Kranjskoj i u Goričkoj, nastoji da proširi svoje paklensko djelo i u našu nevoljnu pokrajinu.« I nekoliko redaka niže: »Boli nas veoma, što su pali kao žrtve nesretnih spleta neki svećenici, koji su dugo stajali u prvih redovima u narodnoj borbi. Početkom tekuće godine povratila nam četvorica svećenika list, a da ne znamo, čemu da to pripišemo, van spomenutom zloduhu...«

Taj zloduh bio je dr. Antun Mahnić, tada još urednik zloglasnog »Rimskog katolika«. Poslije — pošto je zasio na stolicu krčkih biskupa — malko je promijenio dlaku, ali čud je ostala stara, a tako i njegovo gledanje na Beč i Rim. Klerikalizam, koji je sve više nadirao, našao je u njemu svoju najčvršću podršku. Njegov »Pučki prijatelj« napadao je otvoreno »Našu slogu« i naše vođe, što je u naše redove unosilo zabunu i oslabljenje. Taj novi pokret naišao je kod Spinčića na otvorenu osudu. On se o tom nekoliko puta javno izrazio: »To nam je importirano izvana!« Sudio je tako i Laginja, ali kao realan politik nije mogao pred tim pokretom zatvarati oči, već i za to, što ga je zabrinjavala fronta iredente — od Rijeke pa do srca Italije, koja nas je nemilo pritisla. Radi toga je često bio popustljiv prema klerikalcima, što nama — takozvanim »liberalcima« — nije bilo uvijek pravo. Do razmimoilaženja između nas i Laginje došlo je u pitanju pazinskog konvikta. Klerikalci, s Mahnićem na čelu, tražili su, da se uprava konvikta i odgoj naše omladine povjere talijanskim salezijancima. Na skupštini, koja se 23. IX. 1909. održala u pazinskom Narodnom domu, Laginja se odlučno založio za to rješavanje. Izjavio je, da je za konvikt sa salezijancima za to, »što njihov zadatak nije u širenju talijanske politike, već u prvom redu u odgoju zapuštene mladeži.« Međutim, nije minulo ni punih deset godina, i već ga je dezavuirao salezijanski starješina, koji se u vrijeme prvog rata sakrivao u Trstu i kao vatren iredentist agitirao

neumorno, da ovi naši krajevi potpadnu pod Italiju. O tome se odmah nakon talijanske okupacije razbrbljao tršćanski »Piccolo«, dok je u isto vrijeme u Zadru izišla brošura, u kojoj su se, još kako zanosno, veličali iredentistički podvizi onog salezijanskog glavešine. Znači, da bi ponekad i naš dobri Laginja, kao i Homer, malčice pokunjao...

Pitat će tkogod, da li se je i tog našeg velikog rodoljuba dodirnula stalna pratilica svih istaknutih ličnosti: kleveta? Kako ne! Istarska iredenta smatrala ga za neprijatelja broj 1. Obasipali su ga najprostačijim pogrdama, uvredama, krvavim izmišljotinama. Obećali i nagradu: tko ga ubije, dobit će — tisuću kruna! Kad ni to nije pomoglo, latinski kavaliri ubaciše usred izborne kampanje vijest, da se je Laginja morao odreći kandidature, jer da je — poludio. Tu je i »Naša sloga« izgubila strpljenje. Udarila po lupežima: »Ne će vam ni to pomoći, vi abrucki lopovi i razbojnici tuđega poštenja! Vas, i jedino vas preporučujemo puljskom šintaru (živoderu), da vam na trubac postavi željeznu brnjicu! Tako gospodski klevetnici, dok su se talijanski radnici prigodom saborskog zasjedanja u Koprnu zagrozili predsjedniku Rizziu, da će oni, radnici, učiniti reda, ako ne bude spriječio fukaru, kad bude opet pokušala, da smeta slavenske zastupnike u vršenju njihovih dužnosti. I to je djelovalo.

Pratilica kleveta izbila bi kadikad i iz naših redova, u namjeri, da protiv »našeg čovika« uštrcne koju kap otrova, ali bi se ubrzo izgubila u mraku, iz koga je i izišla.

TREĆI TALAS

Prvi rat zatekao ga je u Puli — kao uvijek — na braniku svog ljubljenog zavičaja. Pošto je u sukob ušla i Italija, a Pula bila je evakuirana, Laginja seli u Zagreb. Ali srce ga je vuklo natrag. Nedužne su povlačili po sudovima, mnogi su naši čamili u tamnicama, trebalo je nekoga, tko će ih braniti, posredovati za njih... A tko će to da izvrši, ne će li on, otac progonjenih? Dolazio je i u Opatiju. Ured Zadruga, kojom je on rukovodio, nalazio se u kući nasuprot komunalne gimnaziji, u kojoj sam, u ono vrijeme, bio i ja namješten. Sa školskog vrta gledao sam u prozor njegove sobe i — ne znam zašto — mislio na ono njegovo: »sedebit solitarius...« Za vrijeme kakve duže pauze spustio bih se do njega. Bijeli starac mahom bi odložio pero i ponudio mi da sjednem. Nezaboravnih li razgovora!

I onda nas jednog dana ostavio. Za uvijek!

Poživio je još nekoliko godina. Neko je vrijeme banovao u Zagrebu, ali to nije bilo ono, za čim je težilo srce. Istra! — za njom samo vapila mu duša. Volio je Jugoslaviju i sve kutiće u njoj,

ali se onuda osjećao iskorjenjen — »deraciné«. Ne samo korijen, već i sve najtanje žilice, sva i najfinija vlakanca njegova bića vezala su ga s ljubljenom zemljom, kojoj je sve dao. Samo malo da trgne glavom ili nogom, i bol je već tu, ljut, smrtni.

Nije mi Laginja ostao u duši ni kao ban, ni kao neki dostojanstvenik kraljevine, već kao skršen, oronuo starac, što luta iz Zagreba u Beograd, ne bi li taknuo srca onih na položajima, da učine nešto za spas otkinute Istre. Vraćao se u Zagreb potišten, očajan, razočaran — bolni simbol naše istarske tragedije.

Umro je 18. ožujka, godine 1930.

Svoj kratak nekrolog o njemu u sušačkom »Mornaru« završio sam ovim riječima:

»I to divno srce, kome ništa naše nije bilo tuđe, prestalo je da kuca. Prestalo je srce da kuca, ali je ostalo živo ime, ime, što će u dušama budućih naraštaja do vijeka sjati — kao sunce.«

A tako je i bilo! Treći talas, onaj, što je nastao iz mučeničke, u Puli i Bazovici prolivene krvi, zahvatio je taj naš istarski naraštaj i nosio ga, nosio... I došlo je vrijeme, kad se taj talas digao visoko, do vrha jugoslavenskih planina, na kojima se za slobodu porobljenih naroda borio Heroj nad Herojima, koji je u onim izopačenim vre-

menima jedini želio i htio da donese slobodu i otrgnutoj, od svih drugih napuštenoj Istri. U tren oka našli su se oko njega, druga Tita, i naši poletni istarski borci, gotovi da za spas svog voljenog zavičaja prinesu svoju najveću žrtvu, svoje mlade živote. Kad eno — lijepog li i dirljivog čuda! Jednog dana, god. 1944., dok je njih, naše divne istarske borce, tresla nemila studen, dok se na njih sa svih strana sipao neprijateljski oganj, upravo u taj mah, dok je oko njih tekla krv i harala smrt, u njihovim je srcima iskrsla misao na »našeg čovika«, a s njome i želja, da im ga neko iznese živa, iako samo perom!

Taj je zadatak zapao mene i ja sam ga izvršio u naglosti, ali iz svega srca, iz sve duše. Moji istarski drugovi unijeli su onaj moj oskudni prikaz u knjižicu, što su je malo zatim rasturili po čitavoj Istri. Naslov: »Da su živi, kojoj bi se strani priklonili?«

Važno bi bilo znati, po kojoj i kakvoj tajanstvenoj pobudi se u njih rodila želja, da imaju uz sebe baš njega, Laginju, pa ma i u uslovima — usred krvavih bojeva, u kojima se odlučivala i sudbina Istre?

Što je do mene, smatram, da je u tome najljepša zadovoljština, što su je u onom udesnom času na smrt spremni Istrani mogli dati svome Velikom Ocu, Matku Laginji.

ZADRUGARSTVO U ISTRI I MATKO LAGINJA

ING VJEKOSLAV ZIDARIĆ

U drugoj polovini prošlog stoljeća, slično kao i u ostaloj Srednjoj Evropi, ekonomska je kriza nemilosrdno zahvatila i istarskog seljaka. Nasuprot ostalim narodima u sklopu tadašnje Austro-Ugarske, o istarskom seljačkom narodu malo se tko brine. Centralna vlast u Beču uporno je suzbijala svaku akciju, ne samo na zblizavanju, nego i na ekonomskom jačanju jugoslavenskog elementa. Još je upornija u tome bila pokrajinska vlast u Poreču u kojoj je dominirala talijanska buržoazija.

Ovakva je situacija zatekla istarskog seljaka u prelaznom razdoblju iz naturalne u novčanu privredu i on pada u dugove. Primitivna obrada zemlje, srazmjerno slaba i skupa proizvodnja, stvaraju teške uvjete za dobivanje kredita i nabavljanje najnužnijih gospodarskih i kućnih potrepština. Zbog toga se istarski seljak zadužuje uz lihvarske uvjete kod talijanske »sinjorije«. U tom kritičnom razdoblju poklanja Matko Laginja svu pažnju ekonomskom uzdizanju istarskog seljaka putem vlastitih zadružnih organizacija.

KREDITNE ZADRUGE

Slično ostalim predjelima Srednje Evrope sačinjavaju i u Istri kreditne zadruge okosnicu cjelokupnog zadružnog sistema. Sve do 1900. godine propagiralo se u Istri samo kreditne zadruge odnosno, kako ih ovdje nazivaju, »posujilnice«. Inicijativom Matka Laginje osnovana je 1890. godine u Puli prva »Istarska posujilnica«, a zatim i druge.¹⁾

Organizacija ovih zadruga slična je kreditnim zadrugama u unutrašnjosti Austrije i Njemačke. U istarskim gradovima osnivale su se posujilnice višeg tipa, sistema Schultze-Delitch, a po selima manjeg, Reifeisenovog sistema. Zadruge su osnovane u Puli, Bermu, Buzetu, Pazinu, Lindaru,

¹⁾ Kredit iz privatnih izvora bio je vrlo skup, tako da se je nekad kamatna stopa u Istri kretala iznad 50%, čak je i službeno registrirana na 16%. U narodu se stoga govorilo da se kredit daje »po cini soldin na fiorin«. Nasuprot tome kreditne zadruge računale su kamatnu stopu od 6%. Predbacujući Talijanima loš postupak s istarskim seljakom, Pasquale Villari kaže, da je historijski grijeh što Talijani ne znaju »lijepo postupati« sa seljakom u Istri.

Voloskom, Podgradu, Žminju, Barbanu, Baderni, Livadama, Karobji, Boljunu, Marezigama, Brseću, Krku, Cresu, Lošinj i drugdje. Zaslugom Matka Laginje i njegovih suradnika bilo je do 1903. godine izgrađeno kreditno zadrugarstvo u Istri.

Gospodarski značaj posujilnica vidi se i po njihovoj srazmjerno jakoj ekonomskoj ulozi u gospodarstvu istarskog seljaka. U početnom radu odobravale su uglavnom zajmove svojim članovima radi isplate dugova, kasnije za nabavku gospodarskih i kućnih potrepština, a konačno i za proširenje njihovih gospodarstava. U to vrijeme osjeća se i jači priliv uloga u zadrugama, tako da neke postepeno prelaze iz posujilnica u štedionice. Godine 1907. nije u Istri bilo nijednog jačeg središta bez posujilnice.²⁾

Medju ovim kreditnim zadrugama odlikuje se posujilnica u Krku, a najbogatija je posujilnica u Omišlju. U nju su ulagali iseljenici, te je raspolagala sa oko pola milijuna uložaka. Jaka je takodjer posujilnica u Lanišću, u koju su iseljenici slali svoje uštedjevine iz raznih krajeva svijeta. Pretežno su bile aktivne i ostale posujilnice, tako da svojim radom udaraju prve temelje ekonomskom osamostaljenju istarskog seljaka.

ZADRUŽNA NABAVKA I PRODAJA

Posujilnice su za tadašnje prilike uglavnom riješile bolno kreditno pitanje istarskog trudbenika. Uoporedo s time ukazuje se potreba dalje zadrugne intervencije u nabavci robe za proizvodnju i potrošnju. Zadruge su morale odstraniti pljačku u robnom poslovanju, kao što su odstranile lihvu u novčanom. To se nije moglo postići, dok je trgovina robom bila isključivo u rukama kapitaliste odnosno trgovca. Ovi su prema svome klijentu, istarskom seljaku, nastupali kao dvostruki izrabljivači: kao gramzljivi kreditori i kao nesolidni trgovci.

Laginjne posujilnice postepeno uvode i robno poslovanje, preuzimajući od privatnog posrednika jedan dio zarade. Udruženi seljački i radni element vodi kroz zadrugu jaki otpor kapitalističkom pritisku na tržištu. Borba je bila naporna i poslovno riskantna, ali je uspjevala. Dosadašnji karakter rada posujilnica postepeno se proširuje i zadrugnom trgovinom. Zadruge nabavljaju umjetna gnojiva, raznovrsno sjeme, pogotovo djetelinsko, modru galicu, sumpor, gospodarsko orudje, strojeve i dr.; zatim kukuruz za ljudsku i stočnu hranu, osnovne potrebe za potrošnju, a donekle i artikle za kućnu potrebu.

Uoporedo s jačanjem zadrugne svijesti raste i robno poslovanje u zadrugama. Bilo je stoga potrebno prići osnivanju nabavno prodajnih i po-

trošačkih zadruga. U Istri su ove zadruge nazvane »Gospodarska društva«, a osnivaju se u većim središtima. Srazmjerno su bila jaka gospodarska društva u Pazinu, Buzetu, Roču, Kastvu, Sv. Martinu, Pobegima, Dekanima, Čezarjima, Marezigama i dr. Najraširenija su bila na kvarnerskim otocima i u okolini Pule, pretežno potrošačkog karaktera. (U Krku, Cresu, Lošinj).

»Gospodarska društva« su mnogo doprinijela unapredjenju poljoprivrede u Istri. Članovi društva dobivaju uz povoljne uvjete najnužnije gospodarske potrepštine, uvadjaju medjusobno osiguranje protiv tuče, podižu uz centralno i pomoćna zadrugna skladišta, zadrugne podume i sl. U okviru ovih društava bila je razvijena i kulturno-prosvjetna aktivnost. Održavali su se razni sastanci prosvjetnog karaktera, predavanja, priredbe, potpomagala se gospodarska i ostala kulturno-prosvjetna izdavačka djelatnost, priređivale se izložbe stoke i produkata i slično.

PRERADJIVAČKO-PRODAJNE ZADRUGE

Postignuti uspjesi sa gospodarskim društvima dadoše povoda za osnivanje zadruga višeg tipa t. j. zadruga za prodaju i preradu vlastitih produkata članova. Iako je ovaj tip zadruga slabije prodirao u kapitalističkoj privredi, one u Istri ipak daju dobre rezultate.

Medju najjačim zadrugama ovoga tipa nalazi se mljekarska zadruga u Hrušici kraj Podgrada. Svojim poslovanjem i brojnim stanjem članova ubrajala se u red najjačih zadruga na Balkanu. Snabdijevala je mlijekom Rijeku i Trst, a i unutrašnjost Austrije. Manje, ali dobrog prosperiteta, bile su mljekarske zadruge u Bermu i u Lindaru.

I ribari sa kvarnerskih otoka, slično dalmatinskim ribarima, osnovali su prvu ribarsku zadrugu.

U red prvih preradjivačkih zadruga u Istri spada i »Vinarska zadruga« u Baderni, koja je podigla zadrugni podrum i preuzimala od svojih članova mošt za preradu, njegu i unovčenje. Slično tome su i neka gospodarska društva preradjivala vinogradarske produkte svojih članova, a pogotovo »Gospodarsko društvo« u Buzetu. Unatoč tome što su ove organizacije postigle srazmjerno dobre rezultate, vinifikacija ove najvažnije grane ostaje i dalje u rukama pojedinaca sa svim nedostacima individualne sitne prerade i prodaje. Jaču akciju zadrugnog rada u tom pravcu spriječili su rat od 1914. godine i okupacija od strane Italije.

Pravih proizvajdačkih zadruga s vlastitim sredstvima proizvodnje i zadrugnom proizvodnjom, u Istri, kao i u ostalim krajevima Jugoslavije, nije bilo. Njihov rad počinje tek poslije oslobođenja.

²⁾ Uvidjajući korist zadruga zamolili su Laginju Talijani-zemljoradnici iz Vodnjana da im osnuje zadrugu, što je on i učinio.

ZADRUŽNI SAVEZI

Na promicanju zadrugarstva u Istri pomagali su Laginju i njegove suradnike predstavnici i osnivači zadrugarstva u Sloveniji. Slovenski savezi u Celju i Ljubljani preuzimaju istarske posujilnice u svoje članstvo, a Laginja i Josip Grašić, koji je pored Laginje najzaslužniji za osnivanje zadrugarstva u Istri, ulaze u sastav upravnog odbora »Zadružne zveze« u Ljubljani. U članstvo ovog saveza ulaze uglavnom sve istarske zadruge.³⁾

Za kreditne zadruge t. j. za gospodarska društva, Laginja osniva 1908. godine u Puli središnjicu pod nazivom »Gospodarska sveza za Istru«. U tom savezu, čiji je bio predsjednik, istarska gospodarska društva dobivaju svoje ekonomsko uporište. Savez preuzima robno poslovanje, djelomično i zadružnu reviziju, dok novčano poslovanje ostaje u nadležnosti slovenskih zadružnih saveza.

Pred prvim svjetskim ratom bilo je u Istri 109 kreditnih i ostalih zadruga od kojih je na pojedine kotare otpadalo:

1. Kopar	26	zadruga	prosječno	2.295	stanovnika
2. Lošinj	27	„	„	1.096	„
3. Volosko	13	„	„	3.420	„
4. Pazin	15	„	„	2.288	„
5. Poreč	15	„	„	1.266	„
6. Pula	12	„	„	2.120	„

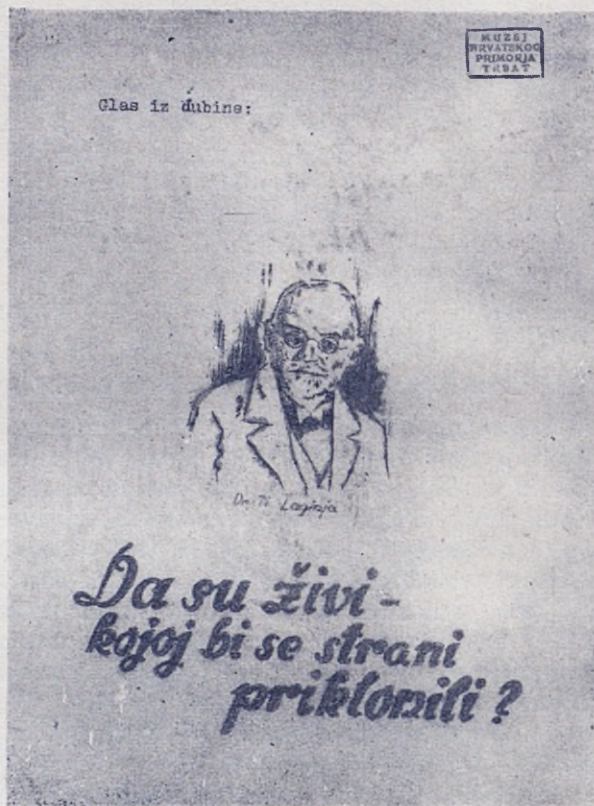
Najviše zadruga je bilo na otocima i na Koparštini, a najmanje u kotaru Volosko, ali je u tom kotaru zadruga u Hrušići bila toliko jaka, da je po broju članova i poslovanju nadmašila sve ostale zadruge. Prosječno je na jednu zadrugu otpalo 2.117 stanovnika, pretežno seljaka.

Kreditne zadruge su uspjele da iskorijene lihvu, da pojačaju seljačka gospodarstva; u pulskom području kreditirale su brojno radništvo, koje je putem zadružne uštede podiglo vlastite kuće. Zadružne organizacije doprinijele su, pogotovo u srednjoj i zapadnoj Istri, već u 1900. godini, uvodjenju i upotrebi umjetnog gnojiva, popularizirale su sjetvu lucerne i djeteline, poboljšale uslijed toga usjevni rad u ratarstvu i pojačale kvantitativno i kvalitativno stočni fond. Doprinijele su i zadružnoj prodaji, a donekle i pre-

³⁾ Politička odvojenost Istre od Hrvatske odražuje se i u zadrugarstvu. Za austrijsko područje, u koje su spadale Slovenija, Istra i Dalmacija, postojao je poseban, za tadašnje prilike, moderan zadružni zakon još iz 1873. godine, koji je bio povod ranijoj pojavi zadruga unutar austrijskih zemalja. U Sloveniji osnivaju se prve zadruge već 1870. godine, a zadružni savez 1883. godine u Celju. U Istri je osnovana prva zadruga lokalnog karaktera u Kopru (1884. godine), dok pravi zadružni pokret počinje 1890. godine, dakle dvadeset godina poslije Slovenije, a deset godina ranije nego u Hrvatskoj.

radi poljoprivrednih proizvoda odnosno preradjevine. Konačno su povoljno utjecale i kao regulator cijena na istarskim tržištima.

Nasuprot zadrugama u tipično kapitalističkoj sredini, zadružni sistem Matka Laginje u Istri ističe se demokratskim težnjama istarskog radnog naroda. Ovo je omogućilo da su istarske zadruge postale jaka uporišta svakodnevne ekonomske i političke borbe istarskog trudbenika protiv opasnog izrabljivača.

Naslovna strana brošure »Da su živi — kojoj bi se strani priklonili« sa slikom dra Matka Laginje. Brošuru je napisao Viktor Car Emin, a objavio pod pseudonimom »Glas iz dubine«. Izdao Propodjel Oblasno NOO-a za Istru 1944., a izradila tehnika »Pobjeda«.

U toj brošuri V. Car Emin pokazuje, da bi stari istarski borci bili na strani naroda u Narodno-oslobodilačkoj borbi i uzima za primjer Matka Laginju. A izdavač brošure u popratnoj riječi kaže za stare istarske borce: »Oni su onda živjeli pod drugim prilikama i borili se drugim sredstvima, ali uvijek za isti cilj — za slobodu i sreću napaćene istarske hrvatske grude. I ako onda još nije bilo moguće ostvariti to veliko djelo, o kojem su sanjali stoljećima naši djedovi i očevi, ipak su ti veliki ljudi nazirali, makar nejasne, obriše tih slavni dana pobjede i slave koji su sada došli. Zato ovo što mi danas postizemo i što ćemo uskoro pobjedonosno završiti, moramo biti zahvalni i našim velikanima: Laginji, Spinčiću, Mandiću, braći Trinajstićima, velikom biskupu Dobrili i ostalima. Mi smo nastavili njihovo započeto djelo.«

Podhum

TRIPTIH

I

PRISTUP GROBNIČKOM POLJU

*Ovo polje nije zipka historijskih laži
opjevane u eposu i zvonkoj baladi.
Ovo polje drugi ritam, drugi izraz traži:
Iz kamena i iz krvi on amanet vadi.*

*Natopljeno nije znojem Huna, ni Mongola,
kršteno je ono Muzom krutog nadahnuća
i puno je samo krvi naše i našega bola,
žigosano tragovima rimskih palikuća.*

*I kad staneš na to tle, pokloni se šutnji,
nek ti korak bude tih, ali gordo čelo.
Srdžbom mržnje Kamenjaka i Rječine tutnji
cio ovaj kraj, jer slavi krvavo opijelo.*

*Primi suzu sa procjepa divljeg cvog kamena.
To je pozdrav što ti daje ova zemlja tvrda.
I nosi ga sobom, teškog, poput živog znamenja
ovog mirnog, dobrog polja i uzburkanih brda.*

II

DVA DANA

(12., 13. VII. 1942)

Rječina šumi olujna, tmurna
 — krvavu pjesmu je čula —
 pjesmu što zove osvetu dana
 dvanajstog, trinajstog jula.

Rječina teče i pratit će vječno
 Spomen — dan rimske kulture —
 Planut će gnjevom i Grobničko polje
 i ponosne planine sure.

Divlje su horde prošle tim garištem.
 Urlanje »Duce« nikad ne presta —
 A vodi ih podla liktorska sjekira
 i pogani razbojnik Testa

Na pustome dlanu te rabotne zemlje.
 tinja još požar strašnog Podhuma.
 Dižu se redom galerije strave
 bez krsta i nadgrobnog huma.

Svi muževi pali su gađani zrnom
 — ali nisu klonuli nice—
 Vidoviti sjaj im okruni glave
 i obasja krvavo lice.

Pustoš svlada i polja i krajeve.
 kuće bez krova i prazne štale.
 Al' još ne presta pomor i klanje
 i novi se ognjevi pale.

Strpaše djecu, majke i starce
 u daleke logore roblja
 Tek pseto je ostalo i očajno luta
 i zaviija na zasuta groblja.

A Rječina šumi i valove ruši
 i guši se u hropcu strave.
 Oplakuje bale praznih vidika
 i kičavi pijesak sred zgažene trave.

A nona Matejka na garištu sluša
 sama, neznane glase
 I kako se neke povorke valjaju
 i kako se požari gase.

U novom cvatu i osvitu dana
 sinut će, možda, znamenje bolje?
 — Šumi, Rječino, oplakuj dalje
 izmučeno, teško Grobničko polje.

III.

APOTEOZA

*Od tri tisuć, duša tek jedina osta
— skrivena pod zidićem domaćeg umejka — *)
neviđena od špijuna (bilo ih je dosta)
s dobrom starom kozom, to je nonica Matejka.*

*Sjedeći pod lozom sa dva grozda modra
i dok kaplja sunca kroz lišće probija,
ona tiho predē i moli — ko na odru —
za one što je progutala robija.*

*Vraćaju se rijetke žene u crnini,
ne javlja im se glasanje, ni ovaca ni krava.
Gacaju u ovoj sumornoj tišini,
po krvavom tragu niče mlada trava.*

*I dom novi raste. I temelj se javlja.
(Izmorena zemlja mnoge nade ima)
Domovina one bez doma pozdravlja,
a krovovi se penju k' bijelim oblacima,
k' bijelim oblacima.*

Nikola Polić

RIJEKA, 18. VI. 1952.

*) umejak = komadić škrte zemlje, ograđen niskim kamenim neokrećenim zidićem.

Dvije pjesme

POZLAĆENA ŠUMA

Kako si čarobna, o šumo,
 i lijepa kao nevjesta,
 kad svatovi krenu.
 Haljina tvoja sva je zlatom posuta
 i crvenim pjegama protkana.
 Šutiš — tišine puna,
 a samo potok, što miluje
 korjenje stabala visokih,
 spokoj taj muti,
 noseći nekuda žute,
 otpale listove tvoje,
 o šumo, zlatom prosuta.
 To stazama tvojim samotnim,
 po mekom sagu od lišća,
 jesen raskošno šeta,
 dok daljine odišu beskrajem
 i čežnjama plavim...

Šumom je prostrujio vjetar,
 kao da šapće neku dragu,
 od snova satkanu priču.
 Šušti lišće — a iz panjeva crnih
 čudni likovi niču.
 Milovana suncem,
 blistavim sjajem okićena,
 šuma pozlaćena,
 u tisuću boja,
 sjetno mre...

A lišće, crveno i zlatno,
 pada i pada,
 kao tuga nemirnih snova
 u olujna praskozorja.

JA BIH HTIO

*Ja bih htio
da su svi dani puni sunca,
i vedri kao jutro,
kad se rasplamsa na granju,
radošću plahom okićeno
i nadama izvezeno.*

*Ja bih htio
da su svi dani
srebrene sreće puni
i da svuda,
kroz sve nade i susrete drage,
raskošne ruže radosno cvatu,
omame pune i kliktaja vedrog,
crvene kao ljubav
nikad ne doživljena.*

*Ja bih htio
da svako jutro
vesele zablistaju ulice
grada moga,
i da je svako oko
sreće puno,
sreće iz srca iskopane,
nikad ne dopjevane.*

Milivoj Bakarčić

Kurlani

ODLOMAK IZ NEOBJAVLJENOG ROMANA

PETO POGLAVLJE

Ante Budrov, zvani »Gavran« prvi je odglasao u selu i pokušavao kod Mrkoglave, krčmara, da se napije vina.

— Ne smi'm, brate, Gavrane! Ne smi'm, pa bog! Poplavili ovi' dana bardaci, žablje piće, eto to i propast, nagore je što može snač' čovika! Nema brate, je l' istina, bez tovarije, bez vinske čaše, bez bukare vina! Nema, pa bog! A, šta se može! Prni u bačvu, pa zavrni slaninu! Pu, na svu vodu na svitu i na . . . ne smi'm reć na koga!

— Ma, daj Mrkoglava, litricu, ispod ruke, ne pitam ja već litricu, više u mene ne može, ti znaš . . . — vapio je Gavran.

— Ne smi'm, drago moj lipi, pa bog! Tužit će me . . . pa, onda, di ću, kud ću? Već, u Bikana tvoća, ima ga ka' duše, crvenog, bistri mu se kažu ka' rumen nebeska, dabogda uzletio k njoj prije mene!

— Pu! Na Bikana i 'nakve! Ne bi ja pita' u one svete duše, opakljene, kamatnjačke . . .

— Je, je, reka' sam ja . . . sveta duša, djavlja mišina . . .

— U onog škrca, lupeža, gada . . .

— Je, je, sve je to, ako nije i više od toga — pratio je Mrkoglava Gavrana u psovci i jario ga još više.

— Onog nabiguzičara biloputnog, onog jarca sidog . . . — najednom se prekine: — Onda neš prodat litru?

— Ne mogu, Gavrane, dabogda . . .

— Onda odnio vrag i tebe i krčmu ti i Cetinu . . .

Gavran, visoki čoko, noge su mu u onim uskim, blatom stisnutim nogavicama kao štaklje oštre i tanke, danas je, bez vina, otežao, omilitavio, svinuo se: trebala bi neka čvrsta trklja da ga uspravi stasom. Si jere mu vodeno-zelenkaste oči kao u čuka, poklepušio žalosno uši taj uvonja. Stinjao se napokon pod svojim hrastom onako tuzlav i gologuzan, a nekad je, nedjeljom, znao zakriti kapu maslačkom, i uparaditi se djuvegijski.

Pod tim hrastom znao je i omrknuti, vinom prervnut i omadjijan, a sad ga čvoka pusta želja i mori ga žeda vinska, grka i razdražljiva. Leži pod hrastom, pa zuri u nebc poduprte glave rukama. Valja neku slamku u zubima, gricka je i pljućne. Misli on, kako, eto, hvala budi dragom bogu, ima dvije ure oranja, jednu staju i čopor djece. Od oca je naslijedio, (pokoj mu duši,) dobar san. Pa nije ni to najgore, tješ se bogohulnički. A nije vala, eto, tu djecu ni osjetio, dok ih je bilo 5-6: Eto, sve do devetoga, koji je usmrtio Lucu. Ma da mu je sada litru opola na dušak, kroz grlo bi šiknulo ko na pumpu štrcano. Mora da nitko nema veselja na ovom svijetu, sigurno su svi gladni i žedni i svima je teško kad se zatvore krčme o izborima. Eto, kad je Mrkoglavina krčma zatvorena. Nikad, bogamu, nikad. Bila je i ona olujetina, i onaj pomor španjolske gripe, a Mrkoglava nije zatvarao svoju oštariju. Pa, ako bi je i zatvorio, prodavao je kradom — vragom vino i rakiju. E, nema vala, nestalo veselja s ovoga svijeta. Nestalo kao sreće, one lude, iznenadne i obilate. Ma, ne da se Gavran, žilašbrektaš, skočitrn naprasnik i kremenjaš-veselnik.

— Aj, Iglico, donesi jaje i skupi dicu! Za igru!

Sjeo raširenih nožurina, oči mu raskalašene sirotinjskom bezbrigoj i bašmebriga-smijurijom. Kao i nekad gladniš će razvrćati smijeh na dječja srca i na svoje, žedno vina, otrova i brzog oticanja vremena, dok Mrkoglavče, papreno u dvozubom smislu — i skupom i ljutom, ne odvrne slavine u svojoj pomoriji pijanjoj.

— Čaća, nema ni jednog!

— A ko ga je smaza'?

— Ne znam ja, čaća!

— I ne znala, čerce, dabogda! A ti zovni i tudju dicu, samo nek donesu jaje, je s' čula? — dovikuje joj Gavran, a u sebi smrsi: — »Pedipsa božja, pa šta se može! Jedno jaje na devet glava! Jedan suk ne gori! Da je kruva i vina! Ma sad, odma, šta će mi sutra!

Ubrzo se strčaše diečurlija oko Gavrana, koji će ludovati s njima, sakrivati jaje u svoju dronjavu odjeću i pod svim polugama svoga krakatoz tankovijastog tijela, a djeca, po redu, pogadjaju gdje je skrito, pa po tom mjestu udaraju ali samo jednom ne bi li ga sljupnuli. Gavran ga skriva — dok se oni iza hrasta komešaju ciličeći u nestrpljenju — u rub hlača, u hlače, ili sjedi pomljivo na tom delikatnom objektu, skriva ga u rukave, pod kapu i ne da da se dugo preišljaju u pogadjanju: čak ih, migajući vragoljivo očima, na krivo mjesto upućuje.

Odjednom je u daljini nešto eksplodiralo: prasak se razlegao nadaleko po brežuljcima i hućio dalje niz Cetinu.

— Nek pucaju! — reče Gavran. — Di je jaje, Vrc. ko? Sad je tebe red!

Vrcsko zastane časkom, a onda pridje Gavranu i ključnu, kresnu mu koščatom sudlanicom jaje pod kapom, iza vrata. Najprije popljuzi crni Gavranov vrat omasno providno bjelance, a onda ga slita žumanjak ako rastopljeno maslo, kao puknuti mozulj. I tako se igra svršši neslavno i prebrzo za Gavrana, koji popostade u gadljivoj i smiješnoj ukočenosti, a onda za dva prsta otare i frene želatinoznu ojavinu, uživajući u dječjoj graji što se nadala oko njega.

Sirotinju o nesreći izvješćuju sirotinjski, u dvoje, najviše u troje, kao da im bogataši za to više plaćaju. Vijest je zato uvijek realnija, manje izgleda kobna, skromno je zvono glasi. Žene što su došle javiti Gavranu nesreću nisu bile zahuktane, samo su lice zgrštile i poslije zakimale tužno glavama, pa otišle žurno, kao da odnose svoju djecu od priljepa ludosmijastog Gavranova.

— Raznilo Jozu tvoga . . .

— Austrijska bomba, kažu . . .

Ante Budrov se diže razvaljenih usta.

— Odn'li su ga već . . . Ne treba ti se mučit! Na karu!

— Ostat će bez noće, jadan i nesretan!

— A živ je? — upita Gavran.

— Bolje bi bilo da nije!

— Kad ti kažem, desnu nogu svu . . .

— Pa će prosit'! — udahne Gavran i počne žuč mjesti! Opet se spusti pod hrast. »Un ti izbore!« — opsuje. »Da je bila otvorena Mrkoglavina krčma, Jozo bi čuva dicu!« — prokune. »A ko mu je rekao da pipka austrijske bombe! A! Kad se sirotinje dovežu, onda i puž, onaj balavac — pokišnjak digne svoje robove na nju! Ostat ću ja, na koncu, bez svih devetero, ka' crni panj, osamljenik! Ma ža' mi je šta nije otega' papke, vrag mu drpa Austriju!« — pa se mrzovoljno ušmrcnu rukom.

— Aj Iglico, pričuvaj dicu!

Ali već kod prvih kuća ustavi ga Silvestar Kurlan, koji je sišao u Otok da glasa.

— Gavrane, nije zla grdnog a moglo je bit'!

— Pušti me, smrklo mi se . . . Razbit ću bačvu Mrkoglavi.

- Zašto?
 — On je kriv svemu!
 — Slušaj me, Gavrane, ja do tebe . . .
 — Pušti me, Šaliveštre . . .
 — Opošteni se, Gavrane!
 Gavran ga u čudu pogleda.
 — Slušaj me! Dozvoljavam li ti ja da kupiš suvar-ke i šiške u mome šumarku? A? Odgovori mi!
 — Ma . . . jesi Šaliveštre . . .
 — Ko ti je ove zime dozvolio da uci'paš grabovine? A?
 — A da ko . . . nego ti.
 — Slušaj me, jesam li ti šaku brašna usuo u kapu, a?
 — Jesi, Šaliveštre . . .
 — A napio te ljutom, a, nisam nikad? A?
 — Jesi, jesi, drago moj . . .
 — Drago mi je da se si'čaš! Slušaj me! Jesi li ti ikad vidio, ma slušaj me dobro i gledaj me u oči, jesi li ti ikad vidio da je niko čupao travu u mom vinogradu? Jesi li vidio?
 — Nisam . . . nisam . . . baš nisam Šaliveštre.
 — A prolazio si kraj vinograda . . .?
 — Nu, evo ka' šta sad stojim prid tobom.
 — I je li da nikad nisi vidio da se čupala trava....?
- Ma . . . ti jesi . . .
 — A ti nisi vidio? . . . Je li? Što sam tebi ono jedamput dozvolio, to . . . je . . . Po tome je sni'g pa'.
 — Je, je! . . . Ja nisam . . . ja . . . ja nisam vidio.
 — Niko'ga?
 — Ma nikoga, dabogda oslipio!
 — 'Oćeš li svidočiti za me?
 — U! Drage volje, čovik lipi moj! — obradovao se Gavran.
 — I zaklet se?
 — Lako li se zaklet, tako ti boga, Šalivestre! Ta, za nas smo na ovom svitu!
 — Pošalji 'čer po drva . . . i s jednom manjom vrićicom!
 — E, pozlatila ti se, Šaliveštre, svaka, dabogda!
 Pa se Ante Budrov — Gavran vrati kući. Eto, što ti je življenje. I to življenje na današnji dan, bez vina. Može se i sreća nasmijati čovjeku. Sad tko će uhvatiti svemu veze. Je li Mrkoglava kriv ili izbori! I bi li se ovo Šaliveštrovo blago usulo u »onu malu vrićicu« da nije Jozo izgubio nogu? Pa, sad, vjeruj ti da nema boga. Nije svako zlo za zlo i ne treba sve pamtiti, pa makar se i vidjelo. No, vina se ne treba odricati, jer ono gasi žedju, onu silnu sirotinjsku, i zaboravom grabi poput dobrog vranca dugi zemni put.

MIRKO BOŽIĆ

IZ ČAKAVSKE LIRIKE

Prit ću...

(Rojaku Ivi va Merikah)

*Kada sunce bude sidalo
 Učke na vrh sedla golu hridinu . . .
 I kad more bude tiho pivalo
 pokoj duši danu koji preminu . . .*

*prit ću i ja — malo zažalit
 za mladošću, prohujalim vrimenom...
 Još jednučka misal svoju naparit
 tvrdom virom pod zmučenim timenom.*

*Prit ću, ali, ne recite mi
 da sam star i krenul malo pameću,
 kad vidite radost čudnu, poveću . . .*

*Moji su se objavili sni.
 Velu ljubav, tu sam moral ostavit.
 Kako j' lipo — opet joj se povratit!*

Jure Z. Raštela

sidalo = sjelo; *pivalo* = pjevalo; *prit* = doći; *jednučka* = jednom; *naparit* = podgrijati, osvježiti; *vira* = vjera; *zmučenim timenom* = izmučenim tjemenom.
 (Vinodolska čakavština)

Domaća zemlja

*Nij glasa ča je domaći glas
ni grada ča je domaća vas
ni na svitu zemlji ča je domaća zemlja.*
Dukić

Sagdi po svitu san bil
i sagdi dani gubil,
sakud kot tić san letel
ma retko san se nasmel.
Čul san jeziki od sake fele,
videl san kuće i palaci vele,
ma se te palaci i se te jeziki
ča tamo se čuje
se je to tuje
i hladno i prazno zvone te glasi,
zač nij glasa ča je domaći glas
ni grada ča je domaća vas
ni na svitu zemlji ča je domaća zemlja.
A tuji kruh, črn ili bel
san jiduč vavik suzun zalel,
a kad bi večer prišla na dušu kot kamik bi pal
i ja bin ure i ure va prazno gljedajuć stal
pa razmišljaj...
Da, naša zemlja je tvrda kot sten
i plod te zemlje je gorak kot hren,
teška je naša zidarska martelina
i jače od pelina je gorka naša palenta,
ma rađe na dan jedanput jist
a večer na svoj prag sist.
Svojimi ljudi se plakat i veselit
i svojun nogun na svojoj zemlji bit,
zač nij glasa ča je domaći glas
ni grada ča je domaća vas
ni na svitu zemlji ča je domaća zemlja.

Ta saki mali dolčić milijardu smo putih skopali,
s prsi ga sunca čuvali da rozgu žega ne spali.
Bog zna kuliko smo put va njen se do krvi znojili
se leta va njen rovali, svojin ga znojen pojili,
dirake rukami gulili; krvavimi prsti od drače
saki smo novi kamik nosili na vele gromače.
Gromače rastu na zemlji škrtōj ka niš nan nij rado dala,
z hladnun je burun švikala, studenun je kišun prala,
nogi nan s kamikon grizla, ruki parala, krv našu pila,
a zač nan je, ki bi to znal, vavek na srcu bila.

Daša Kabalin

sagdi=svagdje; sakud=svuda; tić=ptica; sake fele=
svake vrste; palaci=palače; vas=mjesto; jiduč=jedući;
vavik=uvijek; kot=kao; kamnik=kamen; sten=stije-
na; martelina=čekić; sist=sjesti; rozga=mladica; di-
rake=trnje; drače=drač; švikala=zviždala (Vinodolsku
čakavština).

Prvo pismo babi

Novijork, 2. mandalenskog 1935.

*Frišal san mej svit kadi niman nikoga svoga.
Šuplje je moje srce i za najpunijin stolon.
Babo moja draga, znan: vi ste mi preporučila boga,
prid kin pada ničice svaki drugi kolon!*

*Ovo je veli grad. Govore — najveći na sven svitu.
Sve sami jardini i strašno visoki palaci,
ma nikad neću pozabit naših sopil i na susedinu Vitu,
s ku san svaku nedilju tancal po placi.*

*Ovdi je kako v raju, o kon propovidaju fratri i popi.
Svega je, sigurno ne fali ni tičjega mlīka.
Al ja san siromah. Va grlu me guše i dave hropi,
aš prid oči mi jigrāju vavik Sušak i Rīka.*

*I dela je. A vi znate, da se ja ne bojim posla;
ruke su moje tvrde kako i stena.
Lipo je sve ovdi, ma ni naših volić, ni osla;
fali mi vonj magriža, kuša i sena.*

*Ni mi moje babe blizu, ni stare murve na dvoru.
Ne čujen slatke besede kada gren spat.
Ovdi me ne budi on naš veli peteh sprid zoru,
i niman se s kin od srca rasćakolat.*

Ivo Žic—Klačić

prišal=došao; *jardini*=parkovi; *palaci*=palače; *sopil* (*sopeli*)=narodni instrument; *tancal*=plesao; *peteh*=pjevac; *rasćakolat*=raspričati, (Čakavština otoka Krka—Punat).

HIDROCENTRALA VINODOL

Ing IVAN CUCULIĆ

Hydrocentrala Vinodol je objekt koji po svojoj projektnoj zamisli i veličini, kao i po svojim tehničkim karakteristikama spada u interesantnije hidroenergetske objekte u svijetu.

Situacija čitavog objekta vidi se iz slika. Zamisao projekta bila je, da se iskoristi nadmorska visina Gorskog Kotara, skupi voda njegovih rječica i vodenih taloga (kiše i snijega) i dovede do iznad samog mora, a odatle kroz cijevi do centrale u Triblju. Visinska razlika između Ličkog polja, odnosno Fužina i centrale u Triblju iznosi 650 m., a to je toliko da nam vodeni tok od samo 1 litre u sekundi može dati snagu od cca 6,5 KS (konjskih snaga), a 1 m³/sek 6.500 KS. Medjutim vodeni tok hidrocentrale Vinodol iznositi će kod punog opterećenja 15 m³.

Da bi dobili jasniji pojam o veličini vodenog toka navest ćemo dva primjera.

Rijeka Sava kod Zagreba za jednog od svojih najnižih vodostaja, 1927. god., imala je protok vode od 93 m³/sek, kod srednjeg 365 m³/sek, dok kod najvišeg vodostaja protječe Savom količina vode od preko 3.000 m³/sek.

Rijeka Bosna kod Zenice imala je za jednog niskog vodostaja u septembru 1931. god. protok vode od 17 m³/sek, srednji joj je protok oko 80 m³/sek, a za vrijeme višeg vodostaja protok je 240 m³/sek, dok za vrijeme velikih voda količina protoka prelazi 1000 m³/sek. To znači da bi rijeka Bosna, kad bi imala takav pad kao što ga imamo između Fužina i Triblja, razvijala snagu kod najniže vode cca 110.000 KS, kod srednje vode cca 520.000 KS, kod više vode cca 1.692.000 KS, kod velike vode cca 6.500.000 KS, a Sava kod najniže vode cca 604.000 KS, kod srednje vode cca 2.192.000 KS, kod velike vode cca 20.000.000 KS.

Iz ovih se primjera vidi šta znače visinska razlika i velika količina vode. No, naše rijeke nemaju ni približno sličan pad, a ni povoljne visinske razlike u svom vodotoku, dok su naši planinski predjeli dosta siromašni vodom. Naši gorski potoci i rječice imaju male količine vode, koje se u toku ljetnjih i suhih mjeseci sasvim smanje ili nestanu, a u toku kišne periode i kad se snijeg topi narastu u bujice. Takve se rječice i potoci nalaze i u Gorskom Kotaru. Trebalo ih je dakle upotrebiti tako da se iskoristi visinska razlika između njih i mora. Medjutim, njihova se voda ne može tako upotrebiti, da se koristi protok koliko ga ima, jer je on vrlo promjenljiv. Kad bi izgradili centralu za veliku vodu, ona bi mogla raditi samo mali broj dana u godini sa punim kapacitetom i to možda baš onda kad nam

veća količina energije ne bi bila potrebna. Takva centrala bila bi sasvim nerentabilna. Ako bi pak gradili centralu za manju vodu, imali bi dva nedostatka: prvo, da bi u tom slučaju dobili male snage, pa prema tome i male količine energije, za koje se ne bi isplatilo graditi skupa postrojenja, koja iziskuje veliki pad vode, pravljenje tunela do iznad mora i sl., a drugo, dopustili bi da neiskorišteno propada voda u onom slučaju kad bi dotok bio veći od onog koji je potreban centrali.

Iz navedenih razloga savremena energetika u sličnim slučajevima riješava problem na taj način, da gradi tzv. akumulacione bazene, umjetna jezera, u kojima se skuplja voda kad je ima previše, a troši kad je potrebna. Takvi akumulacioni bazeni sakupljaju vodu ne samo od potoka i rječica, nego i oborina sa svih površina koje gravitiraju bazenu. Kod projektiranja ovih bazena može se istima dati i šire vodoprivredno značenje, tako da služe za navodnjavanje i druge potrebe i svrhe.

Jasno je da se voda iz tih bazena može brže i polaganije puštati kroz centralu. Na koji će se način ona trošiti ovisi o veličini snage, koju u danom momentu treba da ima centrala. O tome će zavisiti i veličina akumulacionih bazena i veličina centrale. Kod određivanja toga treba, naravno, gledati na problem ne samo energetski nego i ekonomski. Osim toga, kod rješavanja ovakvih problema treba da kažu svoju riječ hidrometeorolozi i vodoprivredni stručnjaci uopće.

Električna centrala, koja se bazira na ovom sistemu, zove se vršna centrala, jer ju prvenstveno koristimo onda kad imamo maksimalna t. j. vršna opterećenja, koja ne možemo pokriti sa centralama koje su stalno u pogonu, ili u onom slučaju kad nam takve centrale, uslijed defekata ili drugih razloga, smanje proizvodnju energije ili sasvim obustave rad. Karakter vršne centrale ima i hidrocentrala Vinodol.

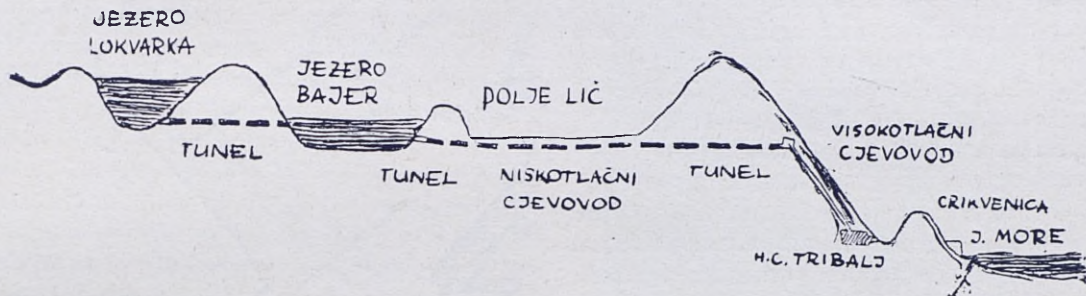
Osnova za rad te centrale jesu tri akumulaciona bazena, koji koriste neke vode Gorskog Kotara i to:

1. Jezero Križ, na istoimenom potoku.
2. Jezero Lokvarka na istoimenoj rječici.
3. Jezero Bajer na rječici Ličanki.

Jezero Križ sadržavat će 6 milijuna m³ vode, jezero Lokvarka 30,5 milijuna m³ vode, a jezero Bajer 1,2 milijuna m³. Prema tome ukupno akumulirana voda iznositi će oko 38 milijuna m³. Jezero Križ i jezero Lokvarka imaju istu visinu nivoa vode, a spojeni su tunelom. Iz jezera Lokvarka ide voda tunelom do jezera Bajer, koje

leži niže od prije spomenutih jezera. Na izlazu iz tunela kod jezera Bajer postavlja se mala centrala od 4.000 kw (5.440 KS) snage, koja iskorištava visinsku razliku između gornjih jezera i jezera Bajer. Proizvedena energija ove centrale koristit će se također u elektrifikacionoj mreži. Iz jezera Bajer ide voda dalje cjevovodom Lič, zatim tunelom Kobiljak-Razromir i konačno kosim cjevovodom u hidrocentralu Vinodol. Odavde izlazi voda u korito potoka Dubračine, koji kod Crikvenice utječe u more.

U konačnoj izgradnji u centrali će se nalaziti 3 generatora, svaki od 28.000 kW instalirane snage. Svakoga od njih tjerat će 2 turbine, sa svake strane po jedna, od kojih svaka razvija snagu od 19.500 KS. Prema tome će ukupna instalirana snaga centrale iznositi 117.000 KS. Svaka turbina troši kod punog opterećenja $2,5 \text{ m}^3$ vode u sekundi, cijela centrala dakle $15 \text{ m}^3/\text{sek}$. Ako bi centrala radila dan i noć potpuno opterećena, potrošila bi prema tome za 24 sata količinu od $1,296.000 \text{ m}^3$ vode, pa prema tome, kad ne bi uzeli u obzir dotok nove vode u bazene, centrala bi iscrpla svu akumulaciju u bazenima za mjesec dana (dnevno cca $1,3$ milijuna m^3 , dakle mjesečno nešto preko kapaciteta svih akumulacionih bazena od 38 mil. m^3). Kod toga bi centrala (bez pogona u Fužinama) proizvela oko 55 milijuna kilovati električne energije. No do toga ne može doći iz više razloga. Prvo, karakter potrošnje električne energije kod nas nije još takav, da bi se tako veliku energiju moglo na ovom području, uključujući područje Zagreba i jugoistočne Slovenije, neprekidno dan i noć trošiti. Drugo, u bazene dotječe stalno izvjesna količina nove vode, pogotovo u razdoblju kiša.

Na temelju meteoroloških opažanja računa se, da će hidrocentrala Vinodol moći proizvesti:

cca 107.000.000 kilovatsati u sušnoj godini;

cca 183.000.000 kilovatsati u godini sa dovoljno oborina; i

cca 263.000.000 kilovatsati u godini sa mnogo oborina.

Jasno je dakle, da će režim rada sa centralom ovisiti od veličine oborine. U sušnoj godini upotrebljavat će se ona uglavnom isključivo kao vršna centrala i davati energiju onda kad nam je ona najpotrebnija, tj. kad ostale centrale ne će moći pokriti potrebe na električnoj energiji. U godini sa mnogo oborina moći će ona pokriti i dobar dio osnovnog opterećenja te tako rasteretiti termičke centrale, čime će se postići ušteda u potrošnji ugljena i drugih goriva potrebnih za pogon istih.

Značaj proizvodnje hidrocentrale Vinodol shvatit ćemo, ako pogledamo koliko bi ugljena morale potrošiti naše parne centrale da proizvedu navedenu količinu energije od 263 milijuna kilovatsati.

Savremene parne centrale troše oko 5000 kalorija za svaki kilovatsat koji one proizvedu. Uzmemo li, da su naše kaloričke centrale snabdijevaju lignitom, koji ima kaloričku vrijednost od 2000—3000 Cal/kg bilo bi, uzimajući srednju vrijednost od 2.500 Cal/kg, potrebno 526.000.000 kg ugljena za proizvodnju električne energije u navedenoj količini, a to je više od 5% sveukupne proizvodnje ugljena u FNRJ u 1948. g. (Prema podacima u referatu naše zemlje na svjetskoj energetskoj konferenciji 1950. g. u Londonu »O razvoju proizvodnje i korišćenju energije u FNRJ«). Iz istoga referata vidi se dalje, da će proizvodnja hidrocentrale Vinodol u gore navedenim količinama predstavljati 29% sveukupne električne energije proizvedene u Jugoslaviji 1937. g., a 12% sveukupne energije proizvedene u FNRJ 1948. g.

Iz ovih nekoliko podataka proizlazi, da je hidrocentrala Vinodol za naše prilike zaista gigant, koji će već ove godine znatno poboljšati našu energetska situaciju, ali svoj puni ulog dati tek tada kad bude potpuno izgradjena.

Od akumulacionih bazena postoji zasad jedino jezero Bajer. Sad se gradi objekt ogromne važnosti, a to je brana na rječici Lokvarki, koja će, kad bude gotova, omogućiti da se stvori jezero Lokvarka, najveći akumulacioni bazen hidrocentrale. Brana će biti visoka 47 m, a duga na vrhu

276 m. Ta impozantna građevina iziskuje zaista ogroman rad. Treba da se naspe oko 560.000 m³ materijala (zemlje) i provedu ostali građevinski radovi. Izgradnjom ovog objekta bit će hidrocentrala Vinodol u glavnom dovršena.

U samoj hidrocentrali u Triblju, gdje je 1. VI. 1952. pušten u pogon prvi agregat, montira se sada drugi.

Gradjevinski je gotovo čitavo postrojenje od jezera Bajer do izlaska iz same centrale. Evo nekoliko podataka o pojedinim objektima postrojenja, odnosno radovima.

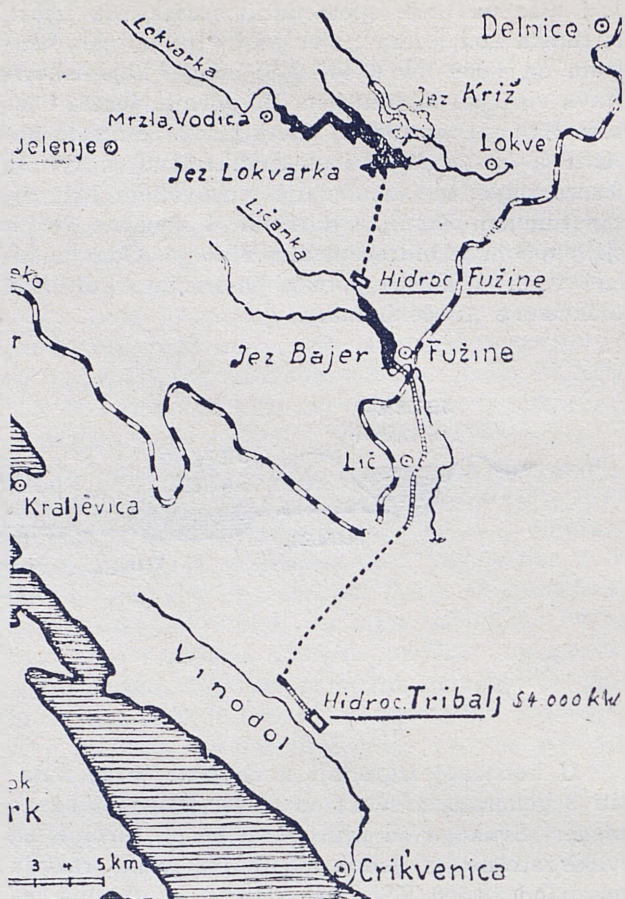
Betonska brana na jezeru Bajer visoka je 10 m, dugačka na vrhu 100 m, a ugrađeno je u nju 9.000 m³ betona. Cjevovod Lič, koji se nalazi pod pritiskom (i ako relativno malim), dug je 4.915 m, izgrađen je od armiranog betona, a površina presjeka betona je 2,4 m². Tunel Kobiljak-Razromir dug je 4.162 m, površina presjeka iskopa je 9,1 m², a površina presjeka betona 2,9 m². Kosi rov Razromir-Tribalj dug je 1189 m pod nagibom od 32°, površina iskopa 8 m². U njemu su položene čelične cijevi promjera 1400 mm, koje pri dnu treba da izdrže tlak od 66 atmosfera.

Zgrada centrale smještena je unutar betoniranog ovalnog svoda, a prostor između nje i svoda služi kao izolacija od vlage. U taj prostor su smješteni kablovi, cijevi, uređaj za grijanje zraka (klimatizacija) i t. d. U samoj zgradi nalaze se turbine i generatori, razvodni uređaj za 10.000 volti i 35.000 volti, uređaj za upravljanje i t. d. Uređaj za 110.000 volti smješten je izvan centrale na slobodnom prostoru, a transformatori u komorama ispred same strojarnice s lijeva i s treba da izdrže tlak od 66 atmosfera.

Spomenut ćemo i nekoliko detalja karakterističnih za ovu centralu. Vodene turbine su tipa »Pelton«, koje se obično upotrebljavaju za pad veći od 50 m. Turbina se sastoji od jednog diska na horizontalnoj osovini, na čijem su rubu smještene lopatice. Voda u kosom cjevovodu pod pritiskom od 66 atmosfera, dovodi se pomoću odvodne cijevi u samu turbinu, do ispred lopatica, i pušta kroz otvor tzv. sapnicu da udara na lopaticu. Brzina kojom voda izlazi iz cijevi i udara na lopatice ovisi o tlaku pod kojim se voda nalazi. U našem slučaju ta brzina iznosi preko 100 m u sekundi. Mlaz može biti deblji ili tanji, prema tome koliko se otvori sapnica. Otvaranje se regulira automatski pomoću tzv. servo-motora.

Električni generator, čiji rotor okreću po dvije turbine, težak je 128 tona. U centrali je montirana i mostna dizalica nosivosti 60 tona, a služi za montažu i demontažu pojedinih strojeva, odnosno njihovih dijelova.

Kako smo vidjeli, hidrocentrala Vinodol može proizvesti veliku količinu električne energije.

Od toga se samo jedan neznatni dio može potrošiti na licu mjesta, odnosno u okolini, računajući tu i područje grada Rijeke. Preostali, najveći dio energije treba prenijeti u druge krajeve, Zagreb i zapadnu Hrvatsku, Sloveniju, a možda i dalje. To se može postići samo onda, ako imamo na raspolaganju visoki napon od najmanje 110.000 volti, jer se niži napon ne može primijeniti radi prevelikih gubitaka i neekonomičnosti. Iz navedenih razloga postavljen je u centrali za svaki generator po jedan transformator, koji proizvodi napon od 110.000 volti. Odavde se energija, preko razvodnog uređaja istog napona, prenosi na dalekovod, a preko ovoga u Zagreb. Drugim, isto takvim, vodom prenosit će se ona na transformatorsku, odnosno razvodnu stanicu u Matuljima, a odatle dalje prema Istri i Sloveniji. Za bliže potrošače (primorska mjesta, Gorski Kotar, Rijeka) prenosi se energija vodovima napona 30.000 volti. U tu svrhu postavljena su u centrali dva transformatora od po 10.000 KVA. Kad budu izgrađeni i potrebni vodovi doprijet će energija električne centrale Vinodol u svako mjesto našeg Primorja i Gorskog Kotara i tako doprinijeti podizanju životnog standarda ovih krajeva.

IVAN SIMONETTI, RIJEČKI SLIKAR XIX. STOLJEĆA¹⁾

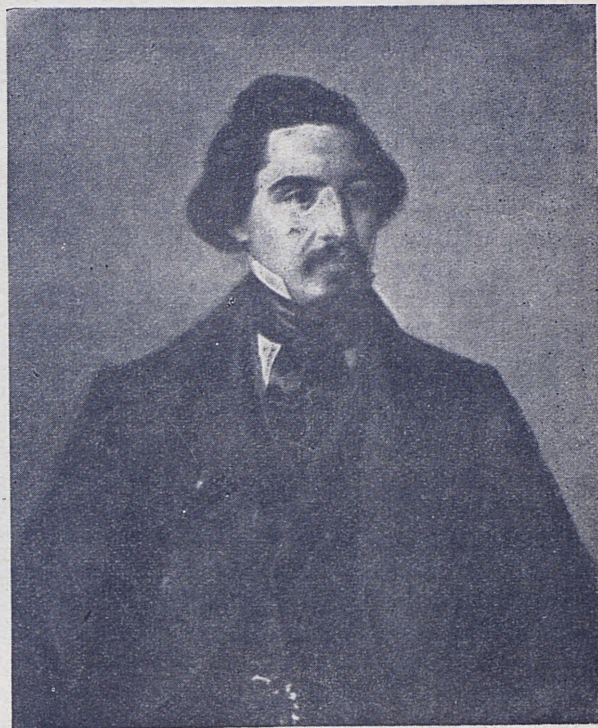
BORIS VIŽINTIN

Ime Ivana Simonetti, riječkog slikara iz polovine XIX. stoljeća, čiji su savremenici Karas, Zasche, Wolf i Tominc, nije od epohalnog značenja za slikarstvo u tom dijelu Jadrana, ali je jedno od onih, koje je zaslužno za postavljanje temelja čitavom kasnijem likovnom životu u Rijeci i Hrvatskom Primorju.

Taj riječki gradjanin stekao je tokom života, uza svu lojalnu i nelojalnu konkurenciju kod kuće i u inozemstvu, reputaciju ozbiljnog likovnog umjetnika, ne samo u svom rodnom mjestu, nego i u Italiji, a napose u Veneciji. O tome svjedoče — pored ostalog — mnogobrojne kritike i prikazi riječkih, mletačkih, tršćanskih i milanskih novina i časopisa, kao i činjenica, da ga je consilium mletačke Akademije likovnih umjetnosti izabrao za svog profesora, a Strossmayer predlagao za člana Jugoslavenske akademije.

Rodio se i proživio svoje djetinjstvo u sredini, koja je upravo prerastala okvir jednog provincijskog pomorskog gradića, da se nedugo zatim pretvori u pravi pomorski centar. Jačanje robnog prometa i istovremeno javljanje prvih industrija (uglavnom šumskih), imalo je značajan utjecaj i na daljnji razvitak svekolike fizionomije grada Rijeke, kako u ekonomsko-političkom, tako i društvenom pogledu. Istovremeno raste i broj inteligencije i to uglavnom regrutacijom iz redova gradjanstva i seljaštva. Tako je, na primjer, otac slikara Angelovića bio seljak i trgovac, koji se doselio iz Dalmacije, kipara Stefanuttia »altarium fabricator«, slikara Kolomba — postolar, a Simonettiev takodjer postolar (»Caligere«).

U prošlosti Rijeke ne može se govoriti o naročitim likovnim tradicijama. Sporadično samo javljala su se neka imena, koja se svojom individualnom kulturom i znanjem izdizahu iznad tadašnjeg prosjeka. (Slikari Gladić i Kosmina u XVII. stoljeću). Tek polovinom prošlog stoljeća, točnije: trećeg i četvrtog decenija, kad Rijeka prelazi u prvi plan ekonomskih interesa, pridolaze u tu sredinu ili se javljaju kao njezini sinovi ili doseljenici, a ponekad i samo kao povremeni gosti — uz politička — i neka kulturna imena. Tako kompozitori Franz List i Ivan Zajc, kipari

Ivan Simonetti: Autoportret

Mikula Paškvanin i Petar Stefanutti, slikari Louis Meynier, Rosa Leard, Franjo Paver, Albert Angelović, Franjo Kolombo, Ivan Simonetti i drugi.²⁾

Svojevremeno cijenjeni i poznati, oni su danas već djelomično ili potpuno zaboravljeni. Umjetnička literatura ili uopće ne spominje njihova imena ili pak samo uzgredno, iako neka od njih zavrijedjuju da ih se otme zaboravu. Među te spada i Ivan Simonetti, značajna umjetnička pojava polovine devetnaestog stoljeća ne samo na Rijeci nego i na drugoj obali Jadrana, čiji radovi u mnogočem nadmašuju standardnu kvalitetu mnogih njegovih suvremenika.

2) Nemaju svi ono značenje koje im se pridavalo za njihova života, ali je njihova pojava značajna kao dokaz buđenja likovnog života u Rijeci. Od naprijed navedenih ističu se naročito četvorica: kipar Petar Stefanutti, te slikari Franjo Kolombo, Albert Angelović i Ivan Simonetti (Kukuljević ga piše: Simonetti). Gotovo svi oni — što je sasvim razumljivo — studirali su u Veneciji, gdje su svojim talentom već u toku studija na se svraćali pažnju, ubirući prve nagrade, a neki od njih i stipendij za daljnje studiranje u Rimu (Franjo Kolombo). Nažalost dvojica od njih završila su život veoma rano: Kolombo u svojoj dvadeset i trećoj od tuberkuloze, a Angelović u dvadeset i sedmoj od kolere. Treći: Ivan Simonetti, iako stariji od njih, preživio ih je za više od trideset i pet godina.

1) Sigurno je, da u Italiji postoji još mnoštvo dokumentarnog materijala, likovnih kritika, te pojedinih slika, naročito portreta, ne samo o Simonettiju nego i ostalim riječkim slikarima devetnaestog stoljeća. I kad se sve to sakupi i naučno obradi moći će se dati definitivan sud o kulturno-historijskoj i umjetničkoj vrijednosti njihovih djela.

Rodio se u Rijeci 22. decembra 1817. kao jedan od trojice sinova siromašnog postolara Jeronima Simonetti i majke Ivane Srok, porijeklom Hrvatice.³⁾ Otac mu je bio iz Ozzoppa u Furlaniji, odakle su se doselili njegovi preci još negdje početkom XVIII. stoljeća u Rijeku. Nisu oni bili jediri, koji su kao mali obrtnici migrirali u grad koji se rapidno razvijao, pružajući neuporedivo veću mogućnost zarade od prenapučenih gradića Furlanije. Otac jednog drugog slikara Angelovića, također Riječanina, bio je isto tako doseljenik iz Dalmacije.

Poput kipara Stefanuttia i nekih svojih vršnjaka⁴⁾ i Simonetti je najprije svršio nižu slikarsku školu na Rijeci.⁵⁾ Kada se upisao na akademiju u Veneciji, nije poznato. Znamo samo, da je tamo ubrzo zapažen kao »uvijek prvi među prvima« (»sempre primo fra i primi«) i predlagan za prve nagrade na godišnjim izložbama akademije. Najvjerojatnije je da je već godine 1843. završio studije, jer ga te godine nalazimo na Rijeci,⁶⁾ gdje ostaje nepunu godinu i za to vrijeme pored ostalih, portretira i G. B. Bačića. Septembra slijedeće godine odlazi u Rim⁷⁾ gdje radi s uspjehom, naročito portrete, jer tadašnja kritika piše, da njegovo ime »ne uživa ugled samo u akademijama, nego je poznato i u kolijevci likovnih umjetnosti, Italiji.«⁸⁾ Mnogo nam je toga još danas nepoznato iz njegova života, pa tako i njegov boravak u Rimu. S kime se tamo družio? Nije isključeno da se tu sreo i upoznao sa Vjekoslavom Karasom. Što je radio? Nabavljao umjetnine za Strossmayera, koga je ovamo dopratio iz Venecije? Kako je dugo tamo ostao? Svakako ne dulje od godine 1847., jer je te godine u Rijeci portretirao Fabiana Šestana.⁹⁾ Tri godine kasnije (1850.) kopirao je u Veneciji za riječku kolegijalnu crkvu Tizianovog Ivana Krstitelja,¹⁰⁾ a 1865. opet ga nalazimo na Rijeci.¹¹⁾ Kasnije se

ponovo vraća u Veneciju, gdje je i umro od kapi navodno 1886. godine, u svojoj 69-oj godini.¹²⁾ Sigurno je, da je bio profesor na mletačkoj akademiji. Kada je to moglo biti? Najvjerojatnije negdje između 1866. i 1886., a možda i nešto ranije.

To je njegov oskudni curriculum vitae.

Kao slikar, Simonetti nije bio diletant, kakvih je u to vrijeme bilo mnogo u čitavoj našoj zemlji, već umjetnik školovan u akademiji, koji je vrlo dobro poznao svoj zanat i savremeno evropsko, a napose talijansko slikarstvo. Pored toga, brojna putovanja po čitavoj Italiji omogućila su mu, da se upozna sa najboljim ostvarenjima starih talijanskih majstora. Imajući još u toku školovanja, a i kasnije, stalno pred očima umjetnička djela, po kojima su Venecijanci ušli u historiju likovnih umjetnosti i u njoj zauzeli jedno od najznačajnijih mjesta, zavolio je tradicionalno venecijansko slikarstvo šesnaestog stoljeća i Tiziana, koga je kasnije mnogo i s uspjehom kopirao. Tizianov raskošni kolorit udario je snažan pečat na njegovo portretno slikarstvo. Tonski sklad i prilagodjivanje lokalnih boja jedne drugoj kojim se odlikuju djela tog Venecijanca nalazimo i u njegovim portretima. No, premda nije bio diletant, Simonetti, kao i većina tadašnjih mletačkih slikara nastavlja pomalo tradicionalno slikanje u okviru mletačkog manirizma. Venecijansko slikarstvo sedamnaestog stoljeća kao da ga uopće ne interesira. Sigurno je vidio veličanstvene povorke i impozantne svečanosti na slikama Tiepola, ali su ga Tizian i njegovo stoljeće više privlačili i bili predmetom njegove svekolike pažnje i studija.

Dok su druga dvojica riječkih slikara Angelović i Kolombo slikali isključivo portrete, Simonetti se zanima i za historijske teme, genre slike pa i mrtve prirode. Međutim, slike religioznog sadržaja radio je isključivo prema narudžbi.¹³⁾

Od slika, koje je izradio za razne crkve u Rijeci poznate su četiri. Tri od njih su kopije po Tizianu, dok se za četvrtu još nije provjerilo da li je kopija po nekom talijanskom majstoru ili originalan rad. Tizianovo »Uzašašće« (»Assunta«), koje se nalazi u mletačkoj Akademiji, kopirao je dva puta. U crkvi sv. Vida na Rijeci nalazi se na jednom od sporednih oltara kraj glavnog ulaza, nesignirana, jedna od tih izvrsnih kopija, dok se druga nalazi na glavnom oltaru kolegijalne crkve

3) Matricola Battesini T. XF, Drž. arhiv, Rijeka.

4) »Eco del Litorale Ungarico« 1843. No. 16 (»Estratto da una lettera diretta a Londra«).

5) Ta je škola bila osnovana još 1788. godine. (Vidi: »Fiume-Rivista della società di studi fiumani in Fiume«; Fiume 1936. p. 69). Iako je prvenstveno osnovana za šegrte — zidare, stolare, soboslikare, tkače, zlatare i druge — nju su mogli polaziti i ostali.

6) U tadašnjim riječkim novinama (»Eco del Litorale« 1843. No. 62) nalazimo među objavama dolaska iz Trsta i ime Simonettia, koji se, navršivši već dvadeset i šest godina, vjerovatno vraćao sa školovanja na akademiji preko Trsta u Rijeku.

7) »Eco del Litorale« 1845. No. 8 (»Belle Arti«).

8) Ibidem.

9) Na poledjini portreta koji se nalazi u posjedu Muzeja Hrvatskog Primorja stoji: »Fabiano Sestan nell'età di anni 29 eseguito dal ritratista Simonetti il di 15 ottobre 1847.«

10) To se vidi iz signature zabilježene na toj kopiji. (»Joannes Simonetti Fluminensis fecit Venetiis 1850«).

11) »Giornale di Fiume« 1865 No 17 p. 128. Iz te godine je i jedan signirani portret Brater — Meynier (»Simonetti 865«).

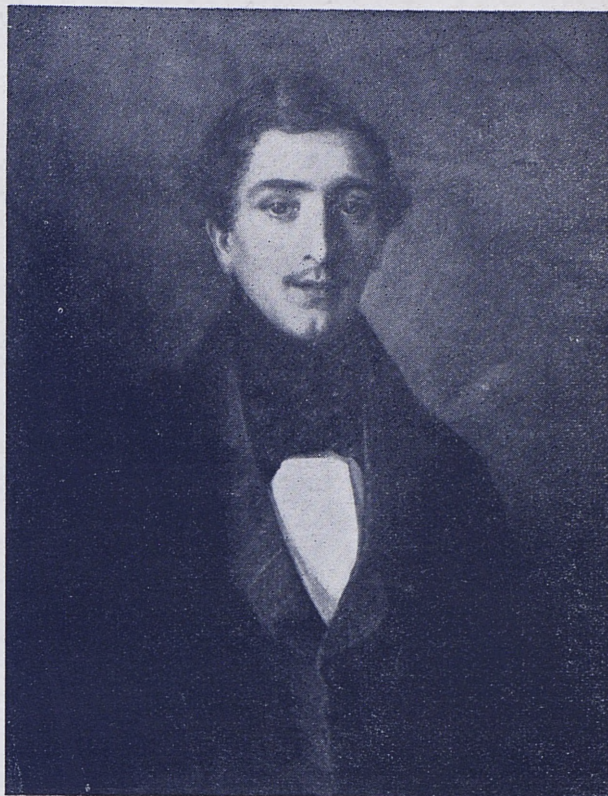
12) Luigi Torcoletti pogriješno navodi u svom djelu: »La chiesa e il convento degli agostiniani di Fiume«, Fiume 1944, da je Simonetti umro u Zagrebu. Podatke za moju tvrdnju dala mi je gdja Clementina Simonetti, koja živi u Rijeci.

13) Potpisivao se na njima crvenom bojom: »Joannes Simonetti Fluminensis« za razliku od portreta gdje nalazimo signaturu, — ukoliko uopće postoji — »G. Simonetti« ili pak samo »Simonetti«.

u Rijeci,¹⁴⁾ Treća, slika koja prikazuje Ivana Krstitelja u pejzažu, kopija je po Tizianovoj istoimenoj slici, koja se danas nalazi u mletačkoj Akademiji. Naročito je neposredan i svjež pejzaž u pozadini, kojim, —kao i čitavom slikom— dominira hladan zelenkasto plavi ton. Kao i »Assunta« na glavnom oltaru i ova je kopija signirana.¹⁵⁾

Da li je četvrta slika sa religioznom temom raspeća također kopija djela kakvog talijanskog majstora ili stvarno originalan rad, nije još utvrđeno.¹⁶⁾ Na toj slici prikazan je Krist na križu s izrazom tipičnim za maniru Guida Reni. U pozadini je pejzaž: dolina s gradom, kome se silhuetarno nazire arhitektura. Iza njega su visoke, mračne planine na pozadini svijetlog horizonta. Uz podnožje križa leži mrtvačka lubanja, a s njebove desne strane krošnja nekog stabla bez lišća sa čudnovatim cvjetovima, koji rastu ravno iz grana.¹⁷⁾ Od sviju Simonettijevih slika sa religioznom temom ova je svakako najinteresantnija po kompoziciji i bojama, koje su dane prigušeno ali dovoljno snažno da slici dadu izvjestan čar, koji dolazi do naročitog izražaja u polumraku.

Slike sa historijskim i mitološkim temama te genre prizorima ulaze također u sastavni dio njegova slikarskog opusa. Poznate su nam do sada pet, i to, nažalost samo iz prikaza i likovnih kritika,¹⁸⁾ tako da ne možemo ulaziti u njihovu ocjenu. Dvije od njih prikazuju »in grandezza al naturale« dva grčka liječnika rimskog cara Marka Aurelija, Hipokrata i Galena, a slikane su u Rimu, a druge dvije u Veneciji, gdje su bile i izložene.¹⁹⁾ Peta, koja prikazuje Veneru (izlo-

Ivan Simonetti: Portret Enrica Fischera (ulje)

žena 1893. na izložbi u Rijeci) završila je kao poklon vlasnika Dr. G. Catti-a riječkom Gradskom muzeju.²⁰⁾ Danas se ne zna za nju.

Medjutim, svoj najveći umjetnički domet postigao je Simonetti u portretima, koje je s formalne strane svladavao s lakoćom. Dakako da je među njima bilo i slabijih stvari, dapače i loših,²¹⁾ tako da je upravo nevjerojatno kako je taj slikar istovremeno mogao izraditi tako dobre i loše portrete. No većina od njih²²⁾ karakteriziraju ga i kvalificiraju kao ozbiljnog i serioznog majstora, čiji se radovi ne samo izdižu iznad prosjeka većine tadašnjih portreta, nego mogu da se mjere sa djelima njegovih najboljih savremenika. U njegovom likovnom opusu oni zauzimaju najveći udio, pa — iako ih ne znamo mnogo — pružaju nam najbolje mjerilo za upoznavanje i ocjenu njegova slikarstva.

Portretirao je, — pored nekoliko članova bliže i dalje rodbine i prijatelja, — gotovo isključivo osobe iz visokog društva, komercijalnu i društvenu elitu Rijeke. Tako nekoliko ženskih por-

20) »Bilancia« anno XXVI. No 96 od 27. IV. 1893.

21) Portret Fabijana Šestana u posjedu Muzeja Hrvatskog Primorja.

22) Do sada nam je poznato njih tridesetak. Radjeni su što uljem, akvarelom ili pastelom. Među njima su i dvije kopije: jedna Medulićevog autoportreta i druga jednog portreta od Rubensa, koji se nalazi u nepoznatom vlasništvu.

14) To je zapravo kopija samo gornjeg dijela Tizianove »Assunte« bez one uzbibane i začudjene mase apostola. U desnom donjem uglu stoji: »Joannes Simonetti Fluminensis fecit Venetiis«.

15) S tom razlikom, što ovdje nalazimo i godinu: »Joannes Simonetti Fluminensis fecit Venetiis 1850«.

16) Pošto je — prema riječima gdje Cl. Simonetti — radjena u Veneciji po narudžbi, vjerovatnije je da je to ipak kopija, tim više, što je Simonetti kod svojih savremenika bio poznat i cijenjen gotovo isključivo kao slikar portreta.

17) Po izrazu Kristove glave, ova se slika približuje Reniu (»Raspeće« Guida Reni u crkvi S. Lorenzo in Lucina, Rim), a po pejzažu Tizianu, (»Raspeće« Tiziana u Escorialu u Madridu), no najvjerovatnije je, da je to slobodna replika po Tizianu, jer nije vjerovatno da je Simonetti vidio u originalu Tizianovo »Raspeće«.

18) »Eco del Litorale« 1845 No 8 i 61 (»Belle arti«).

19) Prva od njih, radjena uljem na platnu kompozicija je od tri lika smještena u pejzažu rimske Campagne. Motiv: vračara gata u djevojčina dlana sudbinu. Kraj njih stoji mladić iščekujući rezultat. Interesantno je da likovni kritičar lista »Euganeo«, koji je izlazio u Veroni ističe, da lice prikazane djevojke ne odaje romanski tip. »Čini nam se, — piše on, — da lice djevojke nema posve rimski tip, već da dominira neki drugi; možda se slikar sjetio kada je slikao onaj divni profil s prčastim nosićem neke plavokose pojave, koju je jednog vedrog jutra sreo u bregovima Istre i koja ga je smješeći se pozdravila: dobar dan, gospod!«. O jednoj ga je smješeći se pozdravila: dobar dan, gospod!« O jednoj ženu u slikovitoj i bizarnoj nošnjji, kaže, da je »djelo akvarelaliste s kojim može malo tko da se mjeri« (... »è opera d'acquereillatore che teme pochi confronti«). (»Eco del Litorale« 1845 No 61).

Ivan Simonetti: Portret djevojčice Giustini

treta porodice Meynier, vlasnika riječke tvornice papira, zatim (po minijaturi) engleskog konzula u Rijeci Johna Learda i njegovu ženu, mladog plemića Enrica Giuseppe Fischera, biskupa J. J. Strossmayera, princezu di Lamballe, kapetana Bačića i druge.

Jedan mali ženski portret, zapravo minijatura, pa onaj Enrica Fischera i autoportret spadaju među njegova najbolja do sada poznata djela i predstavljaju pozitivan i značajan prilog likovnoj umjetnosti devetnaestog stoljeća kod nas.

Autoportret i portret Enrica Fischera, dani umjereno tamnim, sordinantnim i toplim tonovima više su u stilu talijanskog ottocenta iako u nekim detaljima odaju osebine biedermeiera. Bez patetike i nametljivosti u postavi, oni djeluju neposredno i prisno, ne isključujući snažan doživljajni momenat. Lijepa je kontrapostacija bijelih košulja prema zagasito crvenim prslucima i gotovo tamnim kaputima čija je draperija materijalizirana mekano i znalački. Vrlo je uspio inkarnat oba lica, koja se po sličnosti veoma približavaju.²³⁾

Dok muški portreti tog razdoblja sa svojim visoko podignutim ovratnicima, — prema tadaš-

23) Čovjek se ne može oteti dojmu, da je i taj mali portret Fischera u stvari autoportret Simonettija u mladim danima. Komparirajući visoko čelo, obrve, malo svinuti nos, blage oči, pa brkove i kosu na obim portretima dolazi se do zaključka da bi ta konstatacija mogla biti točna.

njoj modi obavijenim crnim maramama, — djeluju službenije i reprezentativnije, — ženski naprotiv svojim velikim dekolteima djeluju slobodnije i intimnije. Takav je i onaj minijaturni portret djevojčice Giustini u bijeloj veoma dekoltiranoj haljini sa krupnim, plavim, radoznalim očima i glavom uokvirenom dugim smeđim uvajcima, — koji svojom tehnikom, majstorskim crtežem i pedanterijom koja zadivljuje spada među njegove najbolje akvarele.

Za nas je od posebnog značenja i interesa Simonettieva veza sa Strossmayerom, kome je za njegovih čestih putovanja po Italiji bio suputnik i provodič, kao i eventualni utjecaj Strossmayerov na daljnji likovni razvitak tog riječkog sina, koga je dugo vremena moralno i materijalno potpomogao. Da to nije bio strogi odnos štíćenika i mecene nego odnos dva ravnopravna čovjeka, uzajamno cijenjenih, može se zaključiti po nekim pismima koja je Strossmayer pisao Račkome, a u kojima se često spominje i Simonetti.²⁴⁾ Iz njih saznajemo, da je i Simonetti kao i Imbro Tkalac²⁵⁾ Consoni²⁶⁾ Salghetti²⁷⁾, Mančun²⁸⁾ i drugi bio jedan od onih posrednika i savjetodavaca, koji su mu za njegovu zbirku nabavljali umjetnine iz Italije i do čijeg je stručnog mišljenja veoma mnogo držao. Tako na pr., kad se radilo o otkupu slika iz kolekcije Rupertshoffena, Strossmayer toliko cijeni Simonettia, da ide čak tako daleko, da pristaje da se upusti u taj podhvat samo pod uvjetom, da se odmah pozove Simonettia iz Venecije kako bi o tim slikama dao svoj sud.²⁹⁾ Ima još jedna interesantna rečenica u tom smislu u pismu koje je Strossmayer uputio Račkom iz Rima 6. februara 1867., a iz koje se razabire povjerenje u Simonettievo stručno mišljenje. »Kolekciju Bertinelijevu nijesam kupio buduć nije to, što bi po opisih biti imala. Sudio je o njoj Consoni i Simonetti.«³⁰⁾

Ali ne samo da je Strossmayer mnogo držao do Simonettia kao stručnjaka za procjenu i ocje-

24) Korespondencija Rački—Strossmayer, uredio Ferdo Šišić, Zagreb 1928. i 1929. Tom. I. II.

25) Tkalac Imbro (1824.—1912.) hrvatski političar i publicista, koji je većinu svoga života proveo kao emigrant u Italiji, naročito u Rimu (od 1870. do smrti). Osnova 1861. u Beču list »Ost und West«, koji je zastupao slovenske interese u monarhiji. Godine 1863. izagnan iz Austrije u koju se nije više nikada vratio.

26) Consoni Nikola (1814.—1884.), poznati rimski slikar XIX. stoljeća. Prema Strossmayerovim riječima »vrlo čuven u Italiji«, koga je isti mislio imenovati začasnim članom Jugoslavenske akademije.

27) Salghetti-Drioli Franjo, Zadrani (1811.—1877.), slikar i učitelj Karasov u Italiji, gdje je radio i djelovao u raznim gradovima.

28) Mančun Petar, Dubrovčanin (1803.—1888.), bakrorezac, koji je zarana otišao iz naše zemlje. Živio i umro u Rimu. prosudi i ocijeni«... (Korespondencija Rački—Strossmayer, da s još jednim od svojih drugova u Zagreb dodje, da slike prosudi i ocijeni«... (Korespondencija Rački—Strossmayer, Zagreb 1928. Tom I., cap. 165, pag. 174).

30) Korespondencija Rački—Strossmayer, Zagreb 1928., Tom I., pag. 42, pag. 38.

nu slika, on se također o njemu kao slikaru i čovjeku izražava veoma pozitivno. »On je izvrstan umjetnik i upravo učen čovjek« — piše u jednom pismu Račkom 1867. iz Venecije.³¹⁾ Da je to njegovo mišljenje bilo iskreno i provjereno dugogodišnjim poznanstvom, ne treba sumnjati. Kako da inače tumačimo njegovu želju da pored Salghettia i Mančuna — i Simonetti treba da postane član Jugoslavenske akademije! Tu svoju želju izričito napominje i preporučuje Račkome u dva pisma jednom iz Djakova 5. jula 1856.³²⁾ i drugome iz Venecije pola godine kasnije 20. januara 1867.³³⁾

Nažalost, nije nam do sada poznato ni jedno Simonettiovo pismo iz kojeg bi se dalo zaključiti, što je taj profesor mletačke akademije mislio i držao o tom meceni i dobrotvoru. Činjenica je, da ta veza ili prijateljstvo, ako ga tako možemo nazvati, nije prestala ni onda kada se Simonetti uspeo do profesorske katedre s onu stranu Jadrana.

Za poznavanje njegovog umjetničkog djelovanja i veza sa Strossmayerom može nam poslužiti i jedna bilješka u tadašnjim riječkim novinama³⁴⁾, koja navodi da ga je Strossmayer pozvao u Djakovo »radi izvedbe raznih novih slika, kao i radi ocjene i restauriranja raznih starih slika«. Da li se Simonetti odazvao tom pozivu, nije poznato. Postoji od njega samo portret biskupa Strossmayera,³⁵⁾ koji spominje Torcoletti i Rački u svom pismu Strossmayeru,³⁶⁾ ali nije još utvrđeno kad je radjen. Vjerojatno oko 1871.

Ovom prilikom još se jednom pokazala u pravom svijetlu Strossmayerova briga za umjetnost i umjetnike ne samo u gornjoj Hrvatskoj nego i na periferiji. Kao mecena i čovjek, kome je na srcu ležao kulturni i politički progres i interes naroda, podupirao je i potpomagao pored nesretnog Karasa, Rendića, Quiquereza, Kršnjavog, Donegania,³⁷⁾ Salghettia, Morettia,³⁸⁾ Mančuna i tolikih drugih — i Simonettia. Po tom interesu i brizi za riječkog slikara možemo zaključiti, da je Simo-

netti spadao u onu gardu od koje je Strossmayer očekivao značajne priloge likovnoj umjetnosti devetnaestog stoljeća kod nas? Zašto bi inače tako uporno nastojao da bude izabran za člana Jugoslavenske akademije? Možda će se jednom moći detaljnije saznati, da li je kod Simonettia poručio kopiju Medulićeva autoportreta³⁹⁾ i dao se od njega portretirati samo da mu na taj način pruži mogućnost zarade, ili je stvarno želio da imade u svojoj kolekciji kopiju i original po njegovim riječima jednog »izvrsnog umjetnika«. Prema slikama koje su nam od Simonettia do sada poznate vjerujemo da se radilo o posljednjem, jer nije vjerovatno da bi ga inače biskup zvao u Djakovo radi izrade tolikih slika, niti bi restauriranje umjetnina od velike vrijednosti povjerio bilo kome.

Mnoge činjenice dokumentiraju i ukazuju, da je Simonetti — koji polovinom prošlog stoljeća, iako ne stalno, djeluje na Rijeci, — bio značajan slikar sa izrazitom likovnom fizionomijom; značajan ne samo u smislu likovnog kvaliteta kojim se odlikuju naročito njegovi portreti, nego i kao pojava, koja sa nekoliko svojih kolega i vršnjaka, školovanih kipara i slikara unosi u onu, sredinu kulturno siromašnu i nezainteresiranu, izvjesnu živost i jače interesovanje naročito za likovnu umjetnost.

Promatran sa tog stanovišta, otimanje njegovog slikarskog opusa i lika zaboravu, ima svoje opravdanje.

34) »Giornale di Fiume« 1865. No. 17.

35) U Povijesnom muzeju Hrvatske u Zagrebu. Iz tehničkih razloga nije mi bilo moguće da ga vidim.

36) ... »Željeli bi Vaši štovatelji, da se ona slika, ako se ne varam, učinjena po Simonettiju, koja je sada izložena na Rijeci, prolazeći ovuda izloži ovdje u knjižari Svetozara Galca. Ako Vam je po volji i ja bi ovu želju podupirao tim više što se ovdje izlaguju Vaši likovi radi spekulacije, a u sebi veoma rđavi. Sada imadu sve ovdješnje knjižare Vaše na platnu slikane portraite izložene, ali su strahovito zlo izvedene« ... (Korespondencija Rački—Strossmayer, Zagreb 1928., Tom I., cap. 135, pag. 135).

37) Vatroslav Donegani (1836.—1899.), riječki kipar. Na poziv Strossmayera došao 1867. iz Rima u Djakovo da izrađuje kipove i bas-reljefe za stolnu crkvu.

38) Moretti Ivan, Splitsanin, slikar. Bio tri godine nastavnik na školi u Osijeku, zatim dao ostavku i tražio stipendij za studij u Italiji.

39) Nalazi se u Gipsoteci Jugoslavenske akademije znatnosti i umjetnosti u Zagrebu.

31) Ibidem, Tom I., cap. 41, pag. 38.

32) ... »Osim toga želio bi, da naša tri umjetnika Salghetti, Simonetti i Mančun budu članovi (Jugoslavenske akademije, — op. B. V.). Ja sam se već i upitac kod Salghettia i Simonettia. Oba bi se vrlo radovala, da im ta čast u dio pane.« ... (Korespondencija Rački—Strossmayer, Zagreb 1928., Tom I., cap. 35, pag. 33).

33) ... »Molim, da i na Simonettia reflektirate, kad se bude o daljnjih članovih Akademije radilo. On je izvrstan umjetnik i upravo učen čovjek« ... (Korespondencija Rački—Strossmayer, Zagreb 1928., Tom I., cap. 41, pag. 37).

AKCIJA ZA IZBACIVANJE TALIJANSKOG OKUPATORA IZ NAŠIH KRAJEVA 1920. GODINE

MILAN MARJANOVIĆ

(Svršetak)

III. D'ANNUNZIEV RAZARAČ NA PRODAJI

Iz zapisnika sjednice održane 30. septembra 1920. u Sanatoriju u Zagrebu:

Prisutni: Meštović, Marjanović, Giunio, Grubić, Joković, Mandić.

»Ustanovljuje se: da su poduzeti koraci u pogledu propagande u Parizu i Londonu, a moći će se stvoriti bez poteškoća ekspozitura u Pragu i ima nade da se nađe eksponent u Bernu ili Genovi. — Postoji mogućnost da se putem podesnih lica zainteresiraju za jadransko pitanje Krasin i ostali članovi boljševičke delegacije u Londonu, u svrhu da dadu izjavu kojom bi se uplivalo na talijanske ljevičare. Na osnovu dobivenih informacija o političkom položaju naša je akcija potrebna i umjesna ne samo u Dalmaciji, nego ju valja pripremiti i prema Rijeci. — U Lici je organizirano od naših ljudi već 500 dobrovoljaca, dok su još nepoznati uspjesi na dalmatinskoj i bosanskoj granici. U Lici je raspoloženje veoma energično i ratoborno. Unutarnja organizacija u okupiranoj Dalmaciji također uspijeva. Narod javlja da će makar i sam udariti, ako izvana ne bude pomoći. — Pitanje oružja i municije slabo napreduje: u narodu se od ostataka stare austrijske spremne veće količine ne mogu sabrati bez opasnosti komplikacija i nesporazuma, pa treba preduzeti korake da se na jednom mjestu dobije sva potrebna količina. — U stvari financiranja primaju se iznosi za tekuće potrebe, a obećana su i krupnija sredstva za municiju i akciju uopće, ali ti iznosi nisu još osigurani zbog odsutnosti glavnih financijera. — Moguće je osigurati za akciju suradnju nekoliko avijatičara i treba preduzeti korake da se to osigura. — Pomanjkanje komore može se nadoknaditi kontraktualnim povjeravanjem hrane i t. d. »Korani« d. d., koja imade prevozna sredstva i spremna je surađivati.

Za oružanu akciju imadu se u vidu tri slučaja: 1) da do pregovora o Jadranu ne dođe, 2) da dođe do pregovora, ali da se isti zavuku, 3) da dođe do kompromisa, ali da se ometa provođenje istoga. Ustanovljuje se da je oružana akcija, po današnjem stanju stvari, moguća i na svaki način provediva i u mjesecu decembru, a da bi taj termin bio pogodan s obzirom na stanje priprema. Akcija se može i ubrzati u slučaju kakve D'Annunziade ili druge potrebe i može otpočeti — sa nešto većim troškovima i s nešto manjom spremom, ako se nakon odluke dađe dvije do tri nedjelje vremena za posljednje pripreme. Zaključak: da se akcija svom energijom nastavi, da se pogledom na držanje vlade i opasnosti, da se država umiješa u avanturu, ne uputi nikoga od oficijelnih krugova u stvar sve dok se matematičkom sigurnošću ne ustanovi da drugim putem nije moguće dobiti potrebna sredstva i stvar provesti.«

Iz zapisnika sjednice od 2. oktobra 1920. održane u Sanatoriju u prisustvu Meštovića, Grubića, Giunia, Marjanovića, Grisogona, Jokovića, Stipčevića i Mandića.

»Grisogono referira o stanju i raspoloženju u Dalmaciji. U Splitu se je vršio preparatorni rad u užem

krugu, jer se nije znalo kako stoji pitanje municije. Dobro se vršila i organizirala informativna služba. U samom Splitu imade 200 ljudi međusobno povezanih i organiziranih, koje će se oboružane moći staviti na raspoloženje. Čim pukne glas o akciji, taj broj se odmah udvostručava. Neki politički prvaci Dalmacije vijećali su o tome, da li bi korisno ili štetno djelovao ustanak u okupiranoj Dalmaciji, pa su došli do zaključka, da ustanak ne bi bio štetan nego koristan, pretpostavljajući da se ne umiješa samu državu. Za ustanak je najpodesnija Dalmacija, jer bi uspjeh koristio svima, a neuspjeh ne bi toliko škodio, kako bi škodio drugdje. A ondje je i provođenje najlakše.

Pošto je Giunio referirao o dosadašnjem radu i planu daljnjeg rada i konstatirana suglasnost, a Marjanović izložio plan organizacije prema unutra i prema vani, raspodijeljeni su poslovi organizacije kako slijedi: Predsjedništvo Meštović, Opća organizacija Giunio, uprava i uredi Mandić, propaganda i obavještajna služba Marjanović, financije Joković, organizacija oružane akcije Grubić, civilna vlast u okupiranoj Dalmaciji i aprovizacija Grisogono, sudovanje Gazzari. Prisutni se obavezuju, da će kao članovi centralnog odbora posvetiti preuzetoj zadaći sve svoje sile, a Giunio, Marjanović i Mandić sve svoje vrijeme »i ostati u obavezi do 1. januara 1921., izim ako odbor iz vlastite inicijative produži rok do akcije i to najduže do 1. marta 1921. s kojim danom prestaje obaveza.«

Iz zapisnika sjenice od 20. oktobra 1920.:

Konstatira se: urgira se kod ministarstva da se priznaju iskaznice povjerenika Jadranskog zbora, te da im niže vlasti idu na ruku. Da su oficiri, odaslati u Maribor, pronašli siguran način da se prevezu vagoni sa municijom, koja bi se dobavila preko granice bez ikakvih neprilika. Da se u Mariboru ima naći pouzdan čovjek za vezu. — Da ima Marjanović odmah poći u Beč, da poradi glede nakupa oružja u dogovoru s Giuniom. — Da su riječki mornari sami ponudili na prodaju podmornicu te da imadu D. i P. putem svojih pouzdanika to pitanje tretirati. — Da se vanjska i unutrašnja organizacija nastavlja bez priкора, te nailaze svugdje na razumjevanje pučanstva i da su postojeće male organizacije u unutrašnjosti prionule uz nas.

Točka zapisnika o ponudi podmornice riječkih mornara nalazi ovo objašnjenje u zabilješcima A. Mandića:

»Na sve veći pritisak talijanske vlade reagirao je D'Annunzio sve većim ludovanjem i njegovim srditi legionari stali se sve više pobojavati momenta obračuna s vojnom vlašću, od koje su se bili odmetnuli: proglašeni su bili pobunjenicima i deserterima i bojali su se odgovornosti. Kod impresibilnih Talijana brzo nastaje panika i među D'Annunziovim i Millovim mornarima na Rijeci i u Zadru stala se javljati misao, da na manjim jedinicama šmugnu kamo u inostranstvo. U tom raspoloženju, na sugestiju nekih naših agenata na Rijeci i u Zadru, jedna grupa mornara pokušala je prodati svoje jedinice nama. Mornari sa razarača »Nulla« sklopili su s našim agentima preliminarni ugovor, da prodaju svoju lađu za jedan milijun lira uz uslov da njih, cijelu grupu, preko naše države prebacimo u Rumunjsku. Oni su nestrpljivo urgirali da se ta kupoprodaja brzo pro-

vede. Valjda se nešto o tome pročulo u mornarskim krugovima na Rijeci, jer su se javile i posade sa dviju podmornica na Rijeci ponudom od 100.000 lira. Glede Millovih torpiljera u Šibeniku, Zadru i na Korčuli, savjetovali su Dalmatinci da se ne troše pare, jer će se u odlučnom času moći zaskokom na demoralisanu momčad zauzeti ili onesposobiti. Do kupnje razarača međutim, nije došlo, ma da su bili povučeni i uglavnom dovršeni pregovori, jer još nije bio došao momenat za akciju, uslijed neriješenog pitanja dohave oružja i municije, i ne bi se bilo moglo dobiti torpiljer i podmornice neopaženo negdje držati. Stvar se tako otezala dok nije, najposlije, napuštena.

Iz zapisnika sjednice od 30. oktobra 1920.:

»Unutarnja organizacija prodiere sve dublje prema Zadru i zadovoljava u svakom pogledu. Postoji mogućnost da se zaskoči momčad torpiljarke na Korčuli i dviju torpiljarki u Šibeniku. Vanjska organizacija u Bosni i u Dalmaciji se dobro razvija. Lika je nešto zaostala uslijed zadržavanja T. i S., ali će se nadoknaditi, jer su isti sada oslobođeni iz zatvora i u kretanju. Kod Millovih vojnika duh je vrlo slab, ali disciplina još drži, Milo je preslab za odbranu teritorija, jer ima svega oko 11.000 ljudi, s kojima može jedva Zadar da brani, a snage su mu porazbacane. Milo se osjeća slab, pa treba tražiti od naše vlade da poradi na tome, da ne šalje ni pod kojom izlikom talijanska vlada više vojske u Dalmaciju, jer bi ta redovna vojska mogla da se pridruži Millovim pobunjenicima. Da odmah podje Č. u Beč kao vještak za nakup oružja, kome su Glunio i Marjanović ušli u trag. Urvira se dolazak Turudije.«

O pitanju Turudije daju bilješke dra. A. Mandića slijedeće objašnjenje:

»Organizaciju vojnih priprema vodio je odlično Grubić, ali je trebalo imati i vojskovođu za operacije. Opći kandidat bio je Stanko Turudija, mali Bosanac, bivši austrijski pukovnik, junačina, čuven sa svojih borba na Soči, gdje je on, prvi u onom ratu izmislio i upotrebio barožnu vatru, koja se poslije toga općenito stala upotrebljavati na svim frontovima. Došao je na Soču kao komandant 22. ili 23. dalmatinske regimente i postao dušom obrane naše granice. Kako su ga njegovi Dalmatinci bogotvorili, a Talijanima i njegovo ime tjeralo strah u kosti, predstavljao je on u svakom pogledu najpogodniju ličnost za vođu te operacije. Sada je bio u Kragujevcu, i to ništa manje nego komandir komore 19. puka!... Poznavao sam se dobro s njime još iz Trsta, gdje je služio kao kapetan, te bio jedan od tada još rijetkih oficira, koji su patriotski osjećali i kritički promatrali odnose Austrije prema Slavenima. Družio se je isključivo samo s nama, pohađao otvoreno naše plesove i narodne zabave, i bio šef »generalnog štaba«, u kojem smo u doba rusko-japanskog rata u jednom uglu kavane »Balkan« svake večeri sastavljali za tršćansku »Edinost« prognoze i dopise sa mandžurskog ratišta... Pošao sam dakle k njemu u Kragujevac... Kad sam mu detaljno razlagao tko vodi akciju, kolike su naše snage, kakova sprema i kakovo opće stanje, stale su mu se oči sve više svijetliti i rekao je odmah, da prima i da će sutra tražiti dopust, a isto-dobno uložiti molbu za penzioniranje. Žalio je samo što nemamo artiljerije, ali se tješio, da ćemo mjesto pučnjave bacati letake. Kad sam ga malo zabazeknuto pogledao, protumačio mi je: »Talijani su veoma dobar i osjetljiv narod, oni su veoma impresivni, i pametan letak može na njih da djeluje i bolje nego šrapnel. Možeš mi vjerovati: isprobao sam to na Soči... Kao šefa štaba želio je imati penzioniranog potpukovnika Kvaternika, koji je živio na svom imanju negdje blizu Celja. Pristao sam i pošao u Celje Kvaterniku. Primio me je veoma učtivo, rezervirano. Osjećao sam se nekako ne-

lagodno i nistinktivno postao oprezan. Izložio sam mu našu namjere samo kao ideju, o kojoj se raspravlja, prešutio sve već preduzete korake i zamolio ga kao kompetentnu ličnost za mišljenje i savjet. Prilično visokomjerno stao mi je tumačiti, da smatra neumjesnom svaku akciju, koja bi išla u razrez s namjerama mirovne konferencije u Parizu, i stao mi je s visoka tumačiti bezizglednost svakog sličnog poduzeća. Dao sam se dakako uvjeriti i zahvalivši mu se otišao sam od njega kao polivena kokoš, sve razmišljajući putem, da li se nijesam možda kod njega u čemu probrbljao... Nakon nekoliko dana javio nam se u Zagrebu Stanko Turudija već u novom civilnom odijelu. Želio je, da akcija započne decembra: vrijeme je tada za Talijane najgore, a našim ljudima ne smeta, pa za to je ono za akciju najpogodnije. Tako je i odlučeno«.

IV. VOJNA ORGANIZACIJA »GALEBA«

Prema bilješkama i izvještaju majora Dušana Grubića, organizatora i rukovodioca vojnog dijela akcije, vojna organizacija i plan akcije bili su ovi.

Osim vodstva »Galeba« njegovu su tajnu organizaciju sačinjavali dobrovoljci, koji su se izjavili spremnim da po svaku cijenu izvrše oslobodjenje po Talijanima zaposjednutog dijela Dalmacije, uključivo Zadra, kao i Rijeke s kvarnerskim otocima. Iz političkih i vojnih razloga trebala je ova vojna akcija da se najprije sprovede u Dalmaciji, i da se u njoj dislocirane talijanske snage jednim iznenadnim i snažnim zamahom izbače iz zemlje. Tek poslije te akcije namjeravalo se pristupiti oslobađanju kvarnerskih otoka, koje su držali zaposjednutim Talijani, odnosno D'Annunzijevi »arditi«, njegova neregularna dobrovoljačka vojska, uključivši Rijeku i njenu okolinu, koja je Jugoslaviji imala da pripadne po Sen-žermenskom ugovoru.

Vodstvo »Galeba« zaključilo je, da se u cilju što efikasnijeg izvođenja oružane akcije uglavnom organizira spoljna ili kordonska linija na pograničnom području cijelog okupiranog dijela Dalmacije, na demarkacionim linijama Like, Bosne i Dalmacije prema okupacionoj zoni. U velikom vijencu, koji počinje od Hrv. Primorja, pa preko Like, zatim teško prohodnog terena Bosne, te srednje Dalmacije, sjeverno od Sinja i Splita, formirala se na dobrovoljačkoj bazi spoljna linija, koja je imala da izvede istovremeno napad na talijanske okupacione snage. Da ova akcija oslobađanja okupiranog dijela Dalmacije sigurnije uspije, pored organizacije spoljne ili napadačke linije, vršena je preko brojnih povjerenika iz pograničnih krajeva Like, Bosne i Dalmacije kroz talijanske linije stalna veza sa svim većim mjestima u okupiranom dijelu Dalmacije, u kojima su organizirani dobrovoljci, koji su kao pripadnici unutarnje linije imali da stupe u akciju tek prilikom upada dobrovoljnih formacija iz pograničnih slobodnih jugoslavenskih krajeva. U svakom iole većem mjestancu okupirane Dalmacije nalazio se odgovorni dobrovoljac, koji je rukovodio

organizacijom u svome mjestu, vršio aktivnu vojno-političku obavještajnu službu, te stajao u stalnom kurirskom kontaktu s komandantom odsjeka, koji mu je kao najbliži bio označen. Pomoću ove organizacije spoljne i unutrašnje ofenzivne linije vršena je i najaktivnija propaganda među okupiranim našim stanovništvom, kome nije bilo lako pod talijanskom vojnom upravom. Postojanje ove tajne organizacije čeličilo je otpor, koji je pružan, i ulivalo nadu, da će morati da dođe do oslobođenja.

Granično područje Like, Bosne i Dalmacije prema okupiranom dijelu bilo je vrlo razvučeno. Zbog toga je radi lakše i neupadljive organizacije i izvođenja same oslobodilačke akcije podijeljeno na 6 odsjeka, kojima su komandirali i organizaciju sprovodili oficiri, koji su prije toga uspješno sudjelovali u tajnoj revolucionarnoj vojnoj organizaciji protiv oružane sile austro-madžarske na teritoriji Hrvatske, Dalmacije i Slovenije u vremenu 1917.-18., te koji su uglavnom i sproveli vojnički dio prevrata 29. i 30. oktobra 1918. god. u Zagrebu, u službi i neposrednom kontaktu s tadanjom vladom Narodnog vijeća SHS.

Svaki pojedini vojni odsjek, njih 6 na broju, sprovodio je svoju organizaciju dobrovoljaca, i to iz svoga područja, koje mu je bilo točno naznačeno. Odsjek se brinuo, da među dobrovoljce stupe i mnoge izbjeglice iz okupiranog dijela Dalmacije, koje su se sklonile ispred talijanskog terora, osobito otkako su u tom dijelu počeli da vršljaju i D'Annunzijevi »arditi«, prebačeni iz područja Rijeke.

Pripreme za ovu vojnu organizaciju vršene su već s proljeća 1920. god. ali su ubrzane postupcima D'Annunzija i intrasingentnom politikom odgovornih faktora Italije. Organizacija je imala ove odsjeke:

I. odsjek, s bazom organizacije u Gospiću, imao je da djeluje preko Medaka—Sv. Roka u pravcu Novigrada prema Zadru, sa ciljem da zauzme taj grad.

II. odsjek, s bazom u Gračacu, imao je da nastupa prema Obrovcu, zatim Benkovcu, da izbije na obalu kod Biograda na moru. Ukoliko snage odsjeka I. ne bi bile dovoljne za savlađivanje otpora u Zadru, snage odsjeka II. bi imale da priteknu u pomoć. Kako je u okolini Zadra bilo osim toga organizirano nekoliko stotina dobrovoljaca iz susjednih sela, smatralo se, da će prepad na taj grad uspjeti.

III. odsjek, koji je bio brojno najjači, imao je kao neposredni cilj zauzimanje Knina, koji je već po svom prirodnom položaju bio jako uporište Talijana, u kome su oni podržavali znatan garnizon. Unutrašnja organizacija oko Knina bila je u detalje sprovedena, tako da je samih tamošnjih dobrovoljaca bilo dovoljno, da na prvi signal i

upad iz Like likvidiraju talijansku odbranu, što je bilo važno, jer se u tom gradiću u to vrijeme nalazilo mnoštvo oružja, pa i topova, kojih organizacija »Galeba« nije imala. Po osvajanju Knina i pojačanjima dobrovoljaca iz tog kraja imao se izvršiti brz prodor prema Drnišu, važnoj raskrsnici komunikacija, u kome je bio i ključni položaj za nadiranje prema Šibeniku.

IV. odsjek, u organizacionom pogledu najteži radi neprohodnosti terena, oslanjao se samo na nekoliko sela Dinare, imajući dobrovoljce, uglavnom, iz glamočkog i livanjskog kraja u Bosni. Pravac njegovog upada imao je da uslijedi preko Vrlike prema Drnišu, kako bi po ukazanoj potrebi pomogao zauzimanje komunikacionog čvora Drniša s istoka, a pomogao nastupanje snaga s kojima je III. odsjek raspolagao.

V. odsjek, s bazom okolina Sinja, imao je prema situaciji da djeluje u pravcu Drniša, ako bi se tamo otpor Talijana produžio. Ukoliko bi taj otpor bio prethodno likvidiran intervencijom III. i IV. odsjeka, to bi V. odsjek nastavio sa dejstvom u pravcu Šibenika, da potpomogne akciju odsjeka VI.

VI. odsjek, s bazom u Splitu, imao je važnu zadaću da zauzme Šibenik, u kome su Talijani držali snažnu posadu. Zahvaljujući dobrovoljcima iz splitskog kraja kao i samim Šibenčanima i sprovedenoj organizaciji u okolnim selima, mogla je napadna grupa odsjeka VI. da računa s najefikasnijom pomoći, tim više jer je Šibenik već za vrijeme rata imao svoju značajnu vojnu organizaciju, pa je bilo lako osigurati za direktnu akciju potreban broj dobrovoljaca. Inače je VI. odsjek kao i III. protiv Knina, bio brojno najsnažniji, jer je Šibenik i kao kopneno uporište, a još više kao ratna luka za talijanske lakše ratne brodove, morao biti zauzet u prvom redu.

Prijelaz snaga preko demarkacione linije u okupirano područje imao je da uslijedi istovremeno od strane svih 6 odsjeka, noću, prepadom na dominirajuće tačke očekivanog talijanskog otpora. Prepad bi se vršio u najužoj povezanosti s lokalnim dobrovoljačkim snagama.

Pošto se nije raspolagalo s teškim oružjem, uglavnom je bilo predviđeno pješadijsko, s neophodno potrebnim brojem mitraljeza; ali se pokazala potreba za izdašnim snabdjevanjem ručnim bombama, jer se radilo o noćnoj akciji, kao i o šumovitom području, gdje su ručne bombe u poimanju artiljerije imale da nadoknade i potrebno moralno dejstvo na talijanske okupacione snage, kod kojih se nije razabiralo nikakvo naročito raspoloženje za borbu.

Premda se u toku organizacije odsjeka vodilo računa o svakoj puški i metku, tako da se raspolagalo s 4.500 do 5.000 pušaka u odsjecima spoljne

linije, uključivo skrivenih pušaka u okupiranoj zoni kod angažiranih tamošnjih dobrovoljaca, ipak se taj broj pokazao malim, a naročito je nedostajala potrebna municija, jer su raspoložive puške imale prosječno jedva 25—30 metaka. Ali su skoro potpuno nedostajale ručne bombe. Taj nedostatak u najpotrebnijem naoružanju silio je rukovodstvo »Galeba«, da najkraćim putem nabavi još minimum potrebnih pušaka, a naročito puščane municije, uz znatnu količinu ručnih bombi i izvjestan broj mitraljeza, koji su bili dodijeljeni odredima s važnijim ciljevima, koji su se imali da postignu. Računalo se i s onom količinom oružja koje je bilo deponirano u pojedinim slagalištima u mjestima okupacione zone, o čemu je postojala točna evidencija, ali se na to oružje i opremu moglo da računa tek poslije izvršenog upada u okupirani dio Dalmacije.

Pitanje provođenja oružane akcije sazrelo je bilo već polovicom septembra 1920. god., kada je D'Annunzio proglasio namjesništvo nad Rijekom i Kvarnerom i kada je ogorčenje u okupiranom dijelu Dalmacije kod jugoslavenskog stanovništva, uslijed persekucija okupatora i »ardita«, postiglo skoro maksimum. Ali za donošenje takve odluke, jer je inače organizacija spoljne i unutrašnje linije bila uglavnom završena, nedostajalo je još pomenuto oružje i oprema, uslijed čega je vodstvo »Galeba« u nemogućnosti poslije preduzetih pokušaja da to oružje i opremu osigura u zemlji, bilo prisiljeno da nabavi u inostranstvu. Pokazalo se, da će u tom pogledu najlakše ići u Austriji, radi čega su, poslije utvrđene nemogućnosti da se još potrebno oružje nabavi u zemlji, upućeni u Austriju dva člana uprave »Galeba«, da uz pomoć još nekih istaknutih ljudi u Beču izvrše i osiguraju tu nabavku.

Moralo se računati i s tim da će doturanje municije i oružja biti otežano time, što se moralo u svojoj zemlji vršiti skriveno, a udaljenosti i komunikacije između pojedinih odsjeka i unošenje izvjesnog dijela opreme za unutrašnju liniju u Dalmaciji preko demarkacione linije, iziskivalo je mnogo vremena.

V. DOBAVA ORUŽJA ZA AKCIJU

Organizacija »Galeba« bila je do kraja oktobra izvršena i funkcionirala je dobro.

Zapisnik 12. oktobra konstatira:

da je vanjska organizacija provedena na svim sektorima linije u Dalmaciji: da je određen broj od 1000 dobrovoljaca već prekoračen te se imade prikupiti još jednu, a po mogućnosti i treću hiljadu dobrovoljaca: da se unutarnja organizacija postepeno provadja te nailazi svugdje na najpovoljnije raspoloženje, da treba stoga računati već u početku na potrebu od 3000 pušaka za borbe u okupiranom dijelu: da valja, pri sadašnjem stanju priprema glede Dalmacije, odmah organizirati demonstracije prema Rijeci, da je moguće bez poteškoća uništiti avijatičku eskadrilu D'Annun-

zia (na Grobniku), te se imadu učiniti pripreme za to; da se nastoji zatezati pitanje nakupa razarača te umjesto tog nagovoriti ardite i mornare da za istu cijenu prodađu podmornicu, eventualno dvije, a u zadnji čas pred akcijom i razarač: da je osiguran diskretan način prijevoza oružja i municije do linije i pohrana istoga.

Međutim, sve je ovisilo o dobavi većih količina oružja i municije. Nastojanja da se prikupe u zemlji izazivala su sumnje i zadavala teškoće. Dne 12. oktobra je iz Vojne komande Zagreba traženo od Jadranskog zbora, da izvidi koji to oficiri traže i kupuju puške i nije li to kakva akcija separatista. A 4. oktobra je bilo riješeno u upravi »Galeba«, da valja tražiti oružje i municiju izvan zemlje. Bile su neke veze i kombinacije sa Solunom, Kikindom i Pragom, ali nisu dale rezultata. Koncentrirana je pažnja na Beč. Onamo su pošli neki članovi odbora, angažirani su mnogi posrednici i utvrđeno je, da postoji mogućnost kupovine iz starih austrijskih magazina, koji su bili pod nadzorom Saveznika, dovoljne količine oružja i municije preko čuvara magazina, starih austrijskih podčasnika. Do 20. oktobra je organizirana veza na granici kod Maribora da se municija i oružje na najspretniji način, pomoću naročito postavljenih pouzdanika na granici, prebaci u zemlju. Cijeli mjesec oktobar i početak novembra protekli su u tome poslu.⁴⁾

Najposlije je uspjelo urediti stvari s Bečom: pogođen nakup oružja i municije, dogovoren način izvoza iz magazina i vagoniranja, te prebacivanja desetak vagona do granice kod Maribora. Dana 11. novembra telegrafiaro je dogovorenom šifrom M. Marjanović, član odbora, koji je stvar vodio u Beču, sekretaru A. Mandiću u Zagreb: »Provedba zadaće osigurana. Izvjesni transport kreće naskoro, osigurajte potrebnu svotu, jer je stvar uređena.«

U to vrijeme pripremali su se pregovori jugoslovenskih i talijanskih delegata u Sta. Margherita Ligure (Rapallo). Na prolasku naše delegacije kroz Zagreb upitao je dr. Mandić, po nalogu vodstva »Galeba«, Dra. Trumbića, kako se organizacija ima vladati u nastaloj situaciji. Šećući po peronu kolodvora rekao je Trumbić istome u glavnome slijedeće:

»Radite mirno dalje, jer se ne zna, kako će konferencija svršiti. Ali budite obazrivi, obazrivi i obazrivi, jer i najmanja indiskrecija može državi mnogo da naškodi. Poznavajući talijansku diplomaciju, rekao je, ne

4) Taj »najspretniji način« prebacivanja vagona s municijom preko granice sastojao se u tome, da je delegat »Galeba« stupio u vezu sa švicerskom organizacijom, koja je gazdovala u Mariboru i u pograničnoj stanici Špilje. Dogovoreno je, da će se vlak s municijom uputiti kraj drugog teretnog vlaka, te da će se potonji pregledati dva puta, dok će se vlak s municijom prepustiti bez carinskog pregleda. U »čast« švicera treba spomenuti, da pogledom na patriotsku svrhu nijesu za tu manipulaciju tražili nikakav honorar osim iznosa 50.000 kruna za niži personal organizacije, koga nije bilo uputno informirati o čemu se radi.

vjerujem mnogo, da će se na konferenciji riješiti pitanje Jadrana. Ali u Italiji se unutarne prilike sve više i više pogoršavaju, pa je moguće, da Talijani zaista ovaj put ozbiljno žele, da se dodje do nekog pozitivnog rezultata. Ako pak zaista do toga dodje, treba ipak računati sa D'Annunziem, koji sve više luduje, i s Millom, koji se je s njime vezao. Kako su se obojica javno zavjerali, da ne će ni pod kojim uslovima napustiti Dalmaciju, moglo bi se lako dogoditi, da se oni u svojoj zanešenosti odupru talijanskoj vladi, te pokušaju ostati ipak u Dalmaciji. Za taj slučaj bit će dobro, ako imamo spremnu jednu snagu, koja može odmah intervenirati i stvoriti gotov čin prije nego li se diplomacija snadje ili talijanska regularna vojska intervenira. Preporučam najveći oprez i najveću obazrivost, jer su i naše unutrašnje prilike veoma teške i jer se postojeća protuslovlja sve više zaoštruju, te bi mogla najteže da se odraze i na jadranskom pitanju, za koje nema u beogradskim mjerodavnim kružovima nikakvo razumijevanje: narod u Srbiji doduše dobro pamti neprijateljsko postupanje Italije prilikom odstupanja kroz Albaniju, ali većina ljudi u vladi zanosi se nekim slijepim simpatijama za Italiju, nema razumijevanja za jadransko pitanje i smatra ga zaprijetkom unutarne konsolidacije države. Od tih ljudi nemamo ništa da očekujemo, pa za to moramo na svaki slučaj da budemo spremni: takav udar našao bi opći odziv ne samo kod Slovenaca i Hrvata, nego sigurno i u svim narodnim masama Srbije. Ali prije svega oprez, oprez i oprez.

Pod diplomatskom presijom, koju je spremio Sforza, i pod pritiskom nepovoljnih unutrašnjih prilika u našoj zemlji pristali su jugoslovenski delegati u Rapallu doskora na formulu grofa Sforze. Pred potpisom ugovora zamolio je Trumbić sabrane jugoslovenske novinare neka znadu i pamte, da je on kao Hrvat smatrao potrebnim da se prihvate teški uslovi ugovora i neka se za tu odluku ne krivi nikoga osim njega kao odgovornog ministra. Poslije potpisa izbili su u javnost odmah glasovi o nesuglasicama između D'Annunzia i Milla, a kad je 5. decembra 1920. prvi u oštrom govoru javno napao Milla radi prekršene riječi, postalo je jasno, da će se ovaj usprkos zadate riječi, ipak pokoriti naredjenjima svoje vlade. Zaista je Millo malo kasnije razriješen dužnosti guvernera Dalmacije: on se pokorio i 20. decembra otputovao je iz Dalmacije.⁵

Time je akcija »Galeb« postala suvišna. Organizacija održavana je još neko vrijeme, nešto preko dva mjeseca, za svaki slučaj. Tada se je prišlo likvidaciji, koja je provedena isto tako tajno, nečujno i nezapaženo, kao što je tajno, nečujno i nezapaženo nastala i postojala sama organizacija.

VI. ARDITI NA KRKU

Sa sadržajem Rapallskog ugovora nije bila zadovoljna Italija, a još manje jugoslavenska javnost.

⁵ Razlog, što je stari, trijezni mornar Millo, koji je sigurno bio dalek od svake dannunzianske zanešenosti, odmetnuo od svoje vlade, leži u dvosmislenom postupanju tadanjeg talijanskog ministra mornarice Secchija. (Vidi: Oscar di Gianberardino, L'ammiraglio Millo, Livorno 1950, pag. 308). Dok je u novembru 1919. predsjednik vlade Nitti oficijelno

D'Annunzio ne samo što nije otišao iz Rijeke i Kvarnera, već je počeo s »arditima« još jače tlačiti u nekim mjestima okupirane Dalmacije. Spremao se i da »osvoji Dalmaciju«, čim talijanske trupe napuste tu teritoriju, jer on nije priznavao zaključeni Rapallski ugovor. Zato je »Galeb« i nadalje pratio svaki potez koji je preduzimao, kako bi se eventualno istupilo protiv njega i njegovih daljih smicalica.

Zauzeti stav pokazao se kao ispravan. D'Annunzijevi »arditi« izazivali su nered, provocirali, ali je reakcija s jugoslovenske strane bila samo lokalnog karaktera. Nije se htjelo otežavati službenim krugovima i onako tešku političku situaciju u vrijeme početnog sređivanja države. Još neodređene državne granice i sporovi s ostalim susjednim državama nalagali su državi opreznost i popuštanje koliko se god može. O tome je vodio računa i »Jadranski zbor« i njegova tajna organizacija »Galeb«. Ali kada su nedjela »ardita«, naročito na kvarnerskom otoku Krku prevršila mjeru i kada je tamošnji narod zatražio zaštitu, braneći se i sam od nasrtaja neregularnih D'Annunzijevoj vojnika, riješeno je da se taj nasrtaj »ardita« na Krku odbije.

naredjivao Millu, da odbije D'Annunzia i njegove ardite, koji su spremali neku akciju u Dalmaciji, i da se pomno čuva svake akcije, koja bi mogla kompromitirati talijansku vladu pred inozemstvom, informirao je Secchi Millovog šefa štaba, brodskog kapetana Bucija, u protivnom smislu i potvrdio te informacije vlastoručnim pismom od 2. novembra 1919., kojim potvrđuje, da vlada smatra umjesnom ideju, da se dobrovoljci i vojnici redovite armije, koji bi se iskrcali na dalmatinskoj obali, uvrste u redove okupacione posade, te da prepušta guverneru Millu, da u tom pogledu postupi kako mu se bolje čini. Ovu izjavu svog nadležnog ministra je Millo sasvim logično protumačio tako, da vlada govori jedno, a želi drugo, te da ista od njega očekuje, da će se protiviti naredbama, koje će mu ona javno dati. Kad je 14. novembra 1919. D'Annunzio zaista stigao u Zadar, Millo, mjesto da ga odbije, njega je prijateljski primio, preuzeo od njega tri čete ardita i nekoliko četa druge vojske, te se javno obvezao, da neće nikada i ni pod kakvim uslovima napustiti okupiranu Dalmaciju, potvrđujući svečano preuzetu obavezu svojom časnom riječju. Talijanska je vlada ovaj ispad Milla dezavuirala oštrom izjavom, ali ga nije maknula s dužnosti guvernera Dalmacije, nego čak odbila demisiju, koju je on odmah ponudio. A kad je u svoje opravdanje saopćio predsjedniku Nittiju sadržaj Secchijevog pisma, Nitti je mudro šutio i nije nikako reagirao. Millo opet nije znao na čemu je. A njegov položaj postajao je sve teži. On je znao i javljao u Rim, da će »Srbi ili Jugoslaveni i njihove dobrovoljne bande« stupiti u napad onoga istoga časa, kad ne budu više imali pred sobom regularnu vojsku, nego odmetničke dobrovoljce. Znao je i javljao također, da se u slučaju napada neće moći održati na dalmatinskom kopnu, nego u najboljem slučaju samo na otocima, a i to samo uz pomoć talijanske flote. I dok su ga s jedne strane D'Annunzio i njegovi arditi poticali na što jači otpor, stao mu je sad najednom čak i sam Secchi poručivati da ne smije očekivati nikakvu podršku od strane vlade, jer će ona u slučaju napada Jugoslavena na dobrovoljce, t. j. na odmetnike, biti prinudjena da prepusti iste njihovoj sudbini, pošto velika većina naroda u Italiji ne želi biti uvučena u novi rat, a pogotovo ne u slučaju rata provociranog od samih Talijana... U toj dvosmislenoj situaciji koprcao se nesretni Millo čitavu godinu dana u neizvjesnosti između zadane riječi i svoje dužnosti, kao disciplinirani vojnik i guverner, sve dok se poslije Rapalla nije, kako je već rečeno, napokon pokorio naredjenjima vlade i otputovao iz Dalmacije.

U jednom uzbudljivom apelu na narodne poslanike Konstituante u Beogradu, upućenom 9. decembra 1920. iz Crikvenice, od strane »Narodnog odbora za kvarnerske otoke« (predsjednik Ive Vitezić, tajnik Mate Milovčić) prikazano je prodiranje D'Annunzijevih ardita na Krk i Rab i njihovo postupanje ovim načinom:

»Dana 5. novembra zaposjele su D'Annunzieve čete malo ostrvo Sv. Marko, koje je D'Annunzio proglasio »krajnjom točkom Kvarnerske Regencije«. To ostrvce potpuno zatvara ulaz u kanal između Primorja i kvarnerskih ostrva i čini kao neki most za prijelaz na Krk. Talijanska vojska nije to ničim spriječila. Par dana kasnije, zarobili su arditi tri jugoslavenska vojnika na suprotnoj hrvatskoj obali. Dana 13. novembra, ujutro, arditi su zaposjeli grad Krk, na ostrvu Krku, kotarske urede i štampariju biskupa Mahnića, a dotadani talijanski zapovjednik ostrva najsrdačnije ih je primio i stavio im se na raspoloženje sa svojim četama. Gradsko činovništvo talijanske narodnosti pokorilo se arditima, a rulja je devastirala nadbiskupsku štampariju. Za par dana, 17. novembra, »povjerenik riječke vlade« kap. Donatelli i »zapovjednik otoka«, major Gualtiero Santini, izdali su na hrvatskom jeziku proglas na »općinare i podopćinare otoka Krka«, u kojemu se kaže, da je rapallskim ugovorom Krk otčudjen od talijanske Istre, a to »znači tjerati vas u srpsko ropstvo, znači vašu ekonomsku propast«, pa je zato »zapovjednik riječke vlade uzeo vas pod svoju zaštitu i . . . on vam jamči pravo uporabe vašega jezika, vaše vjere i vaših narodnih običaja, jamči vam da ćete biti slobodni uvijek od obližatorne vojničke službe, te da ćete biti slobodni da sami odredite vaš ustav u suglasju sa zakonima riječke vlade«. »Ne vjerujte zločim osobama — završava proglas — Budite vjerni novom državnom uređenju, današnjim danom počinje prava uredba pravice. Svaki prekršaj protiv redu bit će najstrožije kažnjen. Pamтите to«.

Već 14. novembra u noći provalila je grupa krčkih Talijana, pod zaštiom karabinjera, njihova zapovjednika i zapovjednika D'Annunzijevih četa u biskupski dvor, demolirala prizemne prostorije, odnijela srebrene predmete, nekoje spine, pa i ključeve, te je sekretar biskupije morao svakoga dana po njih dolaziti. Dan poslije toga zaustavljen je i zaplijenjen parobrod lokalne plovidbe »Slavija«, a za nekoliko dana zaposjeli su arditi, kojih je bilo s bersaljerima na otoku već preko 1000 (1 na svakih 20 stanovnika), svako oveće selo.

Iz Rijeke je došla i artiljerija i municija i smještena po samostanima, crkvenim tornjevima i vrtovima. 16. i 17. novembra pozvani su u Krk svi općinski načelnici, odbornici i tajnici, koje je novi kotarski predstojnik nagovarao, da se izjave za pripojenje Krka riječkoj državi, jer će ih inače Srbi opljačkati, ako oni dođu na otok. Pozvani se ovome odupriješe izjavom, da narod ne će pripajanje Rijeci i da se oni drže Rapallskog ugovora. Dana 2. decembra u istu je svrhu pozvano u Krk svekoliko učiteljstvo, nudeći mu povećanje plata za 4 lire dnevno, ali su učitelji jednodušno odbili nagovaranja. Općine otoka Krka poslale su poslije toga ganutljiv apel jugoslavenskoj vladi, da oslobodi što prije ove otoke.

Dne 17. novembra ušli su arditi u Dobrinj, bacajući granate i s velikom pucnjavom iz pušaka i revolvera, a dan poslije nastrijelili su dvoje njeke djece, koja su prenesena u bolnicu na Rijeku. U Malinskoj je bila zapaljena kuća načelnika Petra Skarpe; u selu Županje bilo je silovanje djevojaka; u Polju istjerana je učiteljica s majkom iz kuće, a da nisu mogle ponijeti sobom ni krpe; u Vrbniku je devastirana čuvena biblioteka Dinka Vitezića; svakome se otimalo drva i devastiralo ono malo šumaraka, što ih ima na otocima; vojnici su neprestano puškarali i bacali granate ulicama i putovima, a omladina silom odučala u »dobrovoljce«. I na Rabu su uništavane lijepe mlade šume, vojnici su pljačkali, skinuti su svi stari glavari sela, a postavljeni novi, koji su davali izjave za priključenje Rijeci, na osnovu čega je D'Annunzio javljao svijetu, kako Rab »plebiscitarno glasuje za pripojenje Riječkoj Regenciji«. Rabljanima je udaren namet od 80 hiljada lira u korist Regencije.

Parobrod »Knin«, koji je nosio iz Rijeke municiju za Krk, nasukao se kod Omišlja, a nato je došao iz Trsta tender talijanske ratne mornarice br. 76, preuzeo od »Knina« dio municije i iskrcao ga za ardite u Omišlju, a drugi dio preuzeo je parobrod »Neretva« redovne plovidbe Pula—Krk i odnio u Krk, pošto je bio samo formalno pregledan i pušten od talijanske torpiljarke, koja je pripadala »blokadi«. Talijanska mornarica, dakle, iskrcava za ardite municiju na otok, a vlada u Trstu plaća i dalje činovništvo koje je pristalo uz D'Annunzija i aprovizionira stanovništvo otoka, okupiranih od ardita, bolje nego druge krajeve, pa arditi kušaju da s tom hranom predobivaju stanovništvo za sebe.

Arditska okupacija Krka i konac te okupacije bili su lišeni svake ozbiljnosti i heroizma: od svih kvarnerskih epizoda to je bila najbijednija.

Držali su u svojoj »vlasti« sva veća mjesta na Krku. Razmetali se i galamili najviše u samome Krku. U samostanu Košljun »zarobili« su fratstarješinu, jer su na samostanskom tavanu našli jednu staru pušku. U Kanajetu, kod Punta, jedan ardit se je htio u mraku uvući u konobu biskupove vinogradske kuće da krađe. Čuvar ga je ubio iz puške. Uslijed toga su arditi zarobili popa Andričića i mjesnoga župnika u Puntu i doveli su ih u Kanajet, tukli ih i prisilili da kleknu i da se Bogu mole. Onda su oba popa popljuvali i opet istukli, pa su ih vratili u Punat. U samome gradu Krku pograbili su arditi jednoga fratra i jednoga civila i proglasili zarobljenima. Pronio se glas da će ih strijeljati ili vješati i glas je prodro i van okupacionoga otoka, do Crikvenice. Onamo se prebacili i izbjeglice iz Baške. Ondje je bilo »emigranata«, zapravo izbjeglica s Krka, među njima i dr. Dinko Trinajstić. On je pošao na demarka-

cionu liniju Sušak, zajedno s predstavnikom naše komande mjesta u Kraljevici, da intervenira. Talijanski oficir je počeo deklamirati kako su oni oslobodili Krk i nije kod njega postignuto ništa.

VII. ISTJERAVANJE »ARDITA« — ČETIRI DANA SLOBODE KRKA

Dr. Dinko Trinajstić telefonom iz Crikvenice apelira na Jadranski zbor, da se ukaže pomoć od ardita progonjenom narodu na Krku, odakle se i sam sklonio. Na traženje Jadranskog zbora šalju se odmah članovi uprave »Galeba«, dr. Julije Gazari i Dušan Grubić sa zadaćom da se preko dr. Trinajstića omogući podjela novčane pomoći пострадалим na Krku, a osim toga da se na licu mjesta izvidi situacija za oružanu intervenciju protiv ardita na otoku, ukoliko bi se njihovi napadi ponovili na stanovništvo. Odmah po dolasku u Crikvenicu održan je sastanak delegata »Galeba« s Dr. Trinajstićem i preko njega organizovano dijeljenje pomoći za napadnute i ugrožene naše ljude na Krku. Ujedno se diskretno poručilo da će se preduzeti potrebne mjere, ako arditi budu nastavili s progonom i ugrožavanjem domaćih.

Dok se dijelila novčana pomoć i održavao sastanak delegata dr. Gazarija u prisustvu Dr. Trinajstića s istaknutim nacionalnim radnicima iz Crikvenice i okolnih mjesta, delegat D. Grubić je u Kraljevici, gdje se uputio s majorom Tomaševićem, privučenim s njegovog ličkog odsjeka za predviđanu akciju na Krku, konferirao s komandantom bataljona u Kraljevici, majorom Mihajlovićem, jer je za svaki pothvat protiv ardita bilo hitno potrebno barem par stotina pušaka s odgovarajućom municijom za dva odreda koji su se formirali od dobrovoljaca iz mjesta oko Crikvenice i izbjeglica s Krka. Ove puške bile su potrebne za naoružanje onih, koji nisu imali nikakvo oružje, jer se u tom kraju tada raspolagalo sa relativno malim brojem pušaka i municije za nju. Zahvaljujući pokazanom razumijevanju majora Mihajlovića bilo je utanačeno da će se potrebni broj pušaka obezbijediti i predati majoru Tomaševiću, kome je povjerena akcija protiv ardita na Krku, ukoliko se to pokaže potrebnim, sporazumno s viđenijim političkim ljudima toga kraja. U Kraljevici je bilo prikupljeno 100 pušaka, koje su kolima prenesene u Crikvenicu, pa su noću prebačene motornom lađom na Krk i podijeljene: 60 u Puntu, 20 u Vrbniku, 20 u Dobrinju.

Majoru Tomaševiću date su direktive. Za svega par dana njegov odred bio je spreman za akciju. Mnoštvo dobrovoljaca nije moglo da bude uvršteno u taj odred, jer nije bilo pušaka ni municije. I u drugim okolnim mjestima Hrvatskog Primorja, u Kraljevici, Bakru, Selcima, Novom,

sve do Senja, kao i u okolnim brdskim selima, nalazilo se dosta za oružje sposobnih ljudi, koji su preko pojedinih povjerljivih ljudi pitali kada će akcija da počne. Jer i pored svega nastojanja, da se pripreme izvrše u punoj tajnosti, ipak su se ovdje-ondje pronosili glasovi da se »nešto sprema«. Svi su ti ljudi stajali kao rezerva, ako bi se pokazala potreba da se namjeravana akcija protiv ardita na Krku pojača, bilo uslijed otpora, bilo pojačanja, koja su im mogla stići u najkraćem vremenu sa svih strana, ako se ima u vidu, da su se u Rijeci nalazili i ratni brodovi, tobože prebjegli D'Annunziju, sa znatnim posadama i teškim oružjem.

Izgledalo je idućih par dana da se situacija na otoku Krku stišava, radi čega su se prema primljenoj direktivi delegati »Galeba« vratili na referat u Zagreb, a ujedno da detaljno informiraju o stanju na Kvarneru i Krku. Kako su stizali glasovi i o namjeravanom upadu D'Annunzijeve iregularne formacije u okupirani dio Dalmacije, koji su talijanske trupe po utvrđenom sporazumu postepeno evakuirale, moralo se biti na oprezu i na svaki takav pokušaj D'Annunzija bezodvlačno reagirati s naše strane.

Tih dana odložen je namjeravani upad većih kontingenata ardita u okupiranu Dalmaciju, ali su se pojavila nasilja na Kvarneru. Ona su išla tako daleko, da su spriječavali stanovništvo na Krku da na Badnji dan pođe u crkvu na molitvu. Naročito su žestoka bila nasilja u Vrbniku, Dobrinju i Baški, pa i u drugim mjestancima na Krku. Na taj novi izliv bijesa ardita, stanovništvo otoka oštro je reagiralo, tako da je došlo do otvorenih inzulta i sukoba s arditima.

Na sam Božić godine 1920., stanovništvo Baške i okolice sakupilo se u župnoj crkvi, ali nešto prije početka službe došli su mjesnom župniku dru Bonifačiću, nekolicina ardita, te mu narediše da mora službu obaviti na latinskom, a ne na staroslovenskom jeziku. Župnik ih nije poslušao, već je počeo služiti onako, kako se oduvijek služilo: staroslovenski. Arditi zatvore crkvena vrata i opkole crkvu. Služba je prekinuta, a u crkvi je nastalo komešanje i panika. Svijet provali iz crkve na silom otvorena vrata i udari na ardite, koji su se spremali da provale u crkvu, te ih razoruža i rastjera. Alarmirani su ostali dijelovi ardita u kasarni. Oni izadoše s mitraljezima, puškama i bombama i otpočеше s pucnjavom. Iz mjesnih kuća istrči sav domaći narod, oboružan kako tko, i započe borba, koja je trajala do dva sata poslije podne. U borbi su usmrćene od mještana dvije žene i jedan muškarac, a jedan od ardita, ali je ranjeno na obim stranama mnogo ljudi. Drugoga dana došlo je pojačanje ardita, koji su pohapsili sve muškarce i u zatvoru ih zlostavljali: ostali stanovnici su se razbježali, neki i preko mora u

Hrv. Primorje, a oni koji nisu mogli uteći, morali su polagati zakletvu D'Annunziju. (Ovako prikazuje događaj u Baški bivši povjerenik redarstva na Sušaku Ivan Perović u brošuri: »Crtice iz okupiranog Sušaka«, Sušak 1934.).

Još iste noći uslijedio je preko organizacije »Galeb« upad na otok Krk, da se onemogući dalje mahnitanje pobješnjelih ardita. Pored većeg odreda, pod komandom majora Tomaševića, prebačen je s dva motorna čamca i manji odred, sjeverno od njega na otok Krk, u prostor između Vrbnika i Dobrinja na istočnoj obali otoka. Manji odred bio je pod komandom poručnika Sekulića, a podređen odredu Tomaševića. Napad je uslijedio noću, iznenada, neočekivan od ardita, što se najbolje vidjelo po velikoj zabuni koja je kod njih nastupila, čim je na njih otvorena žestoka paljba. I kad su poslije iznenadnog dejstva mitraljeza sa zvonika crkve pale među arditima prve žrtve, jačina njihovog napada se odmah smanjila, a još iste noći iskrcani odredi skršili su otpor neprijatelja, koji je odstupao u neredu, zaštićen mrakom, prema mjestu Krk, na zapadnoj obali otoka. Ni u tom mjestu nisu smjeli arditi da sačekaju napad našeg odreda, već su se pod zaštitom mraka u najvećem neredu prevezli s Krka na obližnji otok Cres. Manji raspršeni dijelovi ardita, koji su preostali od posade otoka, koristili su prvu priliku, da se razbjegnu s Krka, tako da su stanovnici otoka već slijedećeg dana mogli sa zahvalnošću javiti oslobodiocima da se na otoku ne nalazi više nijedan vojnik D'Annunzia.

Proširen je glas da su se na Krk prebacile velike čete »komitadžija«. Taj glas je kod ardita izazvao paniku. Ono malo naših boraca pravili su velike geste: slali glasnike koji su prijetili bombardiranjem grada Krka. Četiri dana trajala je sloboda otoka Krka, oslobođenog od ardita za dva dana. Poslije četiri dana došla je redovna talijanska vojska. S njom se nije povela borba: bila je to formalno saveznička okupaciona vojska, koja je gonila ardite, a bilo je to poslije Rapalla.

Tako je Krk bio oslobođen, a tako je opet okupiran.

Ova kratka akcija protiv ardita na Krku nije ostala bez protesta zvanične Italije, koja je tvr-

dila da su aktivni oficiri jugoslavenske vojske predvodili preobučene vojnike pri napadu na posadu Krka. S jugoslavenske strane službeno se demantiralo to tvrđenje Talijana, te ukazivalo na ogorčenje naroda, koji se spontano digao i pružio otpor tek onda, kad su arditu bili ti koji su ga napali, i to još na veliki praznik. A što se tiče oficira, koji su taj otpor pomagali, oni nisu aktivni oficiri jugoslavenske vojske, koja s akcijom na Krku nije imala nikakve veze. Kao mnogi drugi demarši, koji su se izmjenjivali između Italije i Jugoslavije, naročito otkako se pojavio D'Annunzio na Rijeci, i ovaj je demarš Italije ostao bez nekih naročitih posljedica. Svima je bilo jasno da se na nasilje moralo jednom odgovoriti jednakom mjerom.

Nema sumnje, da je akcija na Krku imala odjeka i na D'Annunzijeve namjere u pogledu upada u okupirani dio Dalmacije. On se ipak kolebao da taj akt izvrši, a i službeni talijanski krugovi uvidjeli su da je raspoloženje jugoslavenskog stanovništva u tolikoj mjeri ogorčeno, da bi namjeravana nova avantura D'Annunzia u Dalmaciji mogla da se pretvori u oružani sukob s Jugoslavijom. Stoga se najzad uputila stroga opomena D'Annunziju iz Rima, a kada se on nije htio tome da pokori, stavljen mu je preko talijanskog generala Kavilje ultimatum da napusti teritorij, koji je po Rapallskom ugovoru pripadao Jugoslaviji, da vrati njemu »odbjegle« ratne brodove i raspusti svoju vojsku. Indigniran, s uzvikom: »Ne isplaćuje se za takovu Italiju umrijeti«. Najzad je D'Annunzio napustio Rijeku, ali je ipak svojim nastupom na Rijeci omogućio Italiji, da ta važna jadranska luka ne pripadne Jugoslaviji, već da konkurira drugim našim manjim lukama.

Pošto se smatralo da je uklanjanjem D'Annunzia s Rijeke i Kvarnera, kao i predviđenom postepenom evakuacijom okupiranog dijela Dalmacije od strane Italije, nestalo neposredne opasnosti za ugnjetavanjem naših državljana, a da se odredbe po Rapallskom ugovoru ipak sprovedu u djelo, drugom polovinom januara 1921. godine zaključilo je vodstvo »Galeba« da se pristupi likvidaciji ove organizacije. Krajem toga mjeseca to je i izvršeno.

OSVRTI

NAŠA KULTURNA SREDIŠTA

Ekonomski i politički razvitak naše zemlje, naša sadašnja situacija i put u socijalizam zahtijevaju izvan sumnje sve šire i brže kulturno uzdizanje narodnih slojeva, napose naših radnika. U tom pravcu učinjeno je već dosta, ali sve to nije dostatno ni u odnosu na naše sadašnje mogućnosti, ni s obzirom na uvjetovanost i ovisnost našeg daljnjeg razvoja uopće od našeg kulturnog napretka. To znači: i dalje ostaje kao stalni, naročito značajan, ali i težak i složen zadatak — rad na narodnom prosvjeđivanju uopće, a u gradovima i industrijskim središtima specijalno rad na radničkom prosvjeđivanju.

Uzevši u cjelini, na području Istre, Hrvatskog Primorja i Gorskog Kotara zabilježeni su u prošlih sedam godina na polju narodnog prosvjeđivanja osjetni uspjesi. O tome govori broj škola, obnovljenih i novoosnovanih, općeobrazovnih i stručnih (nižih i viših), broj raznovrsnih tečajeva i predavanja, raznih priredaba kulturno-umjetničkih društava, broj obnovljenih i novoosnovanih knjižnica i čitaonica, knjižara i klubova, i tako dalje, i tako dalje. Ti uspjesi čak traže da ih se jednom zasebno utvrdi i proanalizira.

Ipak, usprkos tog opsežnog rada na kulturno — prosvjetnom polju u cilju prosvjeđivanja narodnih slojeva, naša situacija danas nuka nas na bolji metod rada, na decentralizaciju toga rada, na jačanje ili eventualno stvaranje većeg broja odista jakih i aktivnih kulturnih središta. Naš je minus što sav kulturno — prosvjetni rad u Istri, Hrvatskom Primorju i Gorskom Kotaru nije potpuno ni registriran, što se o njemu dovoljno ne informira ni putem štampe, niti se povremeno, za izvjesna razdoblja, pa možda i jednom godišnje, ne učine potrebne analize i prikaže cjelovito stanje. Istina je, da službeni izvještaji govore o tome, iznoseći podatke, da se čak ponešto objavi i u štampi (Riječki list, Vjesnik, Kulturni radnik), ali — da li sve to daje realnu sliku kulturno — prosvjetnog rada u pojedinim mjestima, kotarskim središtima i većim gradovima, pa prema tome i na cijelom istarsko—primorsko—goranskom području — o tome se može svakako raspravljati.

S druge strane i površna analiza prilika i stanja svakog pojedinog mjesta i sela, kotarskog središta i grada, očito pokazuje da smo u jednom stalnom gibanju, u preobražaju, da se stalno vrše izmjene, bez obzira da li ih svi dovoljno zapažaju uopće, kod drugih i na sebi samima. Ta činjenica rezultira uostalom iz same Narodne revolucije, njenih posljedica, iz naše izgradnje i našeg puta u socijalizam, da se i ne pozivamo na samu analizu jučerašnjih i sadašnjih prilika. Danomice djeluju dakle i nove činjenice i napredne ideje na svijest ljudi, na mijenjanje te svijesti i njen razvoj. No, to djelovanje ipak nije i jedino. Ostaci starih ideja, nazora i navika još su živi i djeluju regresivno, unatoč svih naših progresivnih zahvata u sav naš život. Točno je, da i ti ostaci postepeno, a negdje i brzo, nestaju, odumiru i izumiru, ali je točno i to, da oni prije toga i ometaju, usporavaju bržu i širu afirmaciju naučnih pogleda i njihovu potpunu pobjedu. Jedan od uzroka je svakako nedovoljna kulturno — prosvjetna izgradnja, još uvijek nedovoljan kulturno — prosvjetni rad u širim i uspješnijim oblicima i metodama rada.

Prema tome potreba boljeg kulturno-prosvjetnog rada na sadašnjem stupnju našeg razvitka — bez obzira u kojoj je mjeri neki kraj zaostao, krivicom

stoljeća ili nedovoljnim poratnim radom u novim društvenim uvjetima — je očita i imperativna. Ona je to pogotovo sa gledišta našeg daljnjeg, sve bržeg i uspješnijeg ekonomskog razvitka i napretka. To znači, da naš kulturno—prosvjetni rad uopće — ne samo onaj usmjeren širokim slojevima naroda putem društvenih organizacija, već i onaj u školama, kao specijalnim žarištima, i kulturno—naučnim ustanovama, kao središtima istraživačkog rada i izvora za potpuniju djelatnost onih prvih — mora izabrati svoj određeni put, biti zasnovan na poznavanju prilika mjesta i na temelju sazrelih uvjeta sredine. On, doduše, nije izdvojen od našeg općeg programa kulturno—prosvjetnog rada, ne zanemaruje smjernice i ne odbacuje nastojanja odozgo, ona koja prodiru izvana, koja se unose kao poticaj, ponuka, ohrabrenje, pa i zahtjev. Ali taj rad mora prvenstveno biti posljedica analize i poznavanja određene sredine, vodjen ljudima te sredine, pa i tražen od same sredine. To traženje ne mora biti izraženo na određeni način, formulirano svijesno, ono se može osjetiti u zrelosti i spremnosti ljudi, da svoj kulturni nivo podignu sistematskim radom.

Taj rad ne može biti centraliziran. Upravo decentralizacija toga rada je jedini put ka uspjehu, je sama po sebi poticaj za rad. To nas dakle dovodi do određenog zaključka, da samo stvaranje i izgradnja niza kulturnih središta omogućuje široku kulturno—prosvjetnu djelatnost, da ona proističe i da je uvjetovana postojanjem takvih središta. Razumljivo, da stupanj razvitka i značaj kulturnih središta nije jednak, da postoje i da će postojati veći i manji kulturni centri, da je Zagreb prvi, najveći i najvažniji kulturni centar NR Hrvatske, koji može i mora usmjeravati i poticati ovaj rad. Ali je s druge strane točno, da i manja kulturna središta mogu i moraju, da često ona jedino i mogu, učiniti u svom kraju ono što nije moguće iz većeg centra. Šta više, povezanost manjeg kulturnog centra sa svojom sredinom, neposredno poznavanje prilika i sraščćenost sa stvarnošću je u stvari prednost toga centra nad onim većim, udaljenim, pa mu je prema tome dana i veća mogućnost za bolji i plodniji kulturno—prosvjetni rad. To nas, nadalje, dovodi do toga, da rušimo one umjetno stvarane pregrade između centra i provincije, da uklanjamo i ono predratno gledanje iz centra na provinciju sa izvjesne visine — što nije ni danas tu i ta mo potpuno iščezlo — i da omogućimo intenzivniji kulturno—prosvjetni rad, onaj širi, svestrani. Time, u stvari, kročimo putem izgradnje socijalističke kulture. U protivnom, ograničujući se samo na nekoliko većih centara, ostavljajući po strani, da ne kažemo, zanemarujući onaj niz manjih kulturnih središta i njihovo područje, ne izgradjujući upravo njih u sve jača kulturna središta, naša socijalistička kultura ostala bi samo neki magloviti cilj, neka lijepa čežnja, što ne ćemo, ne smijemo, jer protuslovi i idejama Narodne revolucije i našoj ekonomskoj, društvenoj i političkoj stvarnosti. Znači, upućeni smo doista izgradnji i rascvatu sve većeg broja kulturnih središta kao preduvjeta za postignuće cilja — opće narodne kulture.

Nije, međjutim, ni dosadašnji naš kulturni razvitak bio takav, da osim jednog glavnog centra nismo imali i manje. U našoj nešto podaljoj prošlosti su upravo provincijski centri dominirali i često predvodili, ali to je predstavljalo i našu rascjepkanost i koč-

nicu za stvaranje jakog nacionalnog organizma. Prevladavanje te provincijske rascjepkanosti koncem 19. stoljeća je dokaz naše nacionalne i kulturne vitalnosti na čelu sa Zagrebom kao prvim i glavnim hrvatskim kulturnim centrom. On to ostaje i danas, i u budućnosti. Ali naš ukupni nacionalni organizam, dakle Hrvatska, jedna od republičkih jedinica jugoslavenske socijalističke federacije, u novim političkim, društvenim i kulturnim prilikama — koje su posljedica već izvršenog revolucionarnog preobražaja, a sada osnova za izgradnju socijalističkog društva, — ne može se sigurno i brzo razvijati u tom pravcu, ako u kulturno—prosvjetnom pogledu ovisi u svemu samo od jednog centra, pa i dva i više, dakle u uvjetima centralističkog rukovodjenja kulturno—prosvjetnim radom u cjelini i u pojedinostima.

Naše sadašnje potrebe i težnje su stoga i usmjerene ka stvaranju niza provincijskih kulturnih središta — provincijskih, ne u predratnom, već u našem smislu riječi — kao preduvjeta za svestranu kulturno—prosvjetnu djelatnost. To više nije rascjepkanost u provincije — što smo imali u prošlosti, u ne sazrelim nacionalno—političkim prilikama, kada se, prirodno, i povelja borba za ujedinjenje svih nacionalno odijeljenih dijelova zemlje (na primjer, težnja Dalmacije za sjedinjenje s užom Hrvatskom, istovjetna težnja Istre). Naprotiv, u novim, sadašnjim uvjetima, to predstavlja daljnje jačanje cjeline, dakle Hrvatske, jačajući kulturno sve njene dijelove.

Ne može se, istina, reći da poslije oslobođenja ni smo imali pored glavnog i niz manjih kulturnih središta. Imali smo. Pitanje je samo, da li su ti manji kulturni centri bili dovoljno inicijativni, dovoljno neovisni i samostalni u rješavanju svojih problema, lišeni krutosti, šablona, uniformizma? Važnije je, međutim, utvrditi drugu činjenicu, naime, da je naš razvitak posljednje dvije — tri godine sve više usmjeren osamostaljenju niza naših kulturnih središta, što uostalom odgovara izvršenim mjerama za decentralizaciju i demokratizaciju našeg cjelokupnog života. Stoga je danas, mislim, i potrebno i uputno da se bavimo pitanjem naših kulturnih središta, jer ona predstavljaju stadij u usponu na liniji naše kulturno—prosvjetne djelatnosti. Da su ta središta već danas inicijativnija, da samostalnije prilaze aktualnim kulturnim pitanjima i da ih inicijativnije i neovisnije rješavaju, potvrđuje niz poznatih primjera. O tom nam govori na Jadranu i Dubrovnik i Split i Zadar, to potvrđuje i šira aktivnost u Rijeci, a ona se pomalo nazire i u Puli i Pazinu, kao i u našim manjim kulturnim središtima. Ali to je zapravo tek početak, jer naše kulturne potrebe i naš opći kulturni razvitak zahtijevaju još širu aktivnost i daljnje inicijative samih provincijskih kulturnih središta.

Naš daljnji kulturno—prosvjetni rad, što obuhvaća, razumije se, i radničko prosvjeđivanje, ovisi dakle od jačanja i izgradnje naših kulturnih središta. Na području Istre, Hrvatskog Primorja i Gorskog Kotara ta su središta trovrсна, prema bitnosti i njihovoj funkciji: 1) manja mjesta i gradići; 2) kotarska središta i 3) veći gradovi.

Prvo. Ima niz mjesta koja imaju solidnu tradiciju u kulturno—prosvjetnom radu. U prošlosti su se isticala s raznovrsnom djelatnošću, na primjer Bakar, Kraljevica, Kastav, Novi, Baška, Vrbnik, Opatija, Lovran, te su ostavila vidan trag u našoj kulturnoj povijesti. Dovoljno je napomenuti, da su svoje tiskare imali Senj, Bakar, Kraljevica, Opatija, pa su tu izlazili i razni listovi. Čitaonice i knjižnice u tim mjestima bile su među prvima, što je slučaj i drugdje, na primjer u Bribiru, Selcima, te u istarskim mjesti-

ma. Ovakva su mjesta i danas sama za sebe svoja vlastita kulturna središta. U njima postoje osmoljetke, knjižnice i čitaonice, kulturno—umjetnička društva, u nekima i muzeji (Bakar i Novi), a u nekima rade i narodne sveučilišta (Bakar, Kraljevica, Novi).

Postoje mnogobrojni uvjeti za širi kulturno—prosvjetni rad u tim mjestima. Ona imaju redovno bogatu kulturnu tradiciju, a i suvremene prilike su podese za rad. Kraljevica, na primjer, s brodogradilištem i s većim brojem radnika može i dalje da ostane jače kulturno središte. Istina, u prošlosti je kulturno—prosvjetni rad u nekim od tih mjesta bio uvjetovan drugim materijalnim i političko—patriotskim prilikama i ciljevima, ali ni novi društveni odnosi nisu i ne mogu biti smetnja, da se na pozitivnim tradicijama i dalje očuva tim mjestima obilježje kulturnih središta. Naprotiv, upravo novi društveno—politički i ekonomski odnosi su najpogodniji, da se proširi i produbi cjelokupni kulturno—prosvjetni rad, shodno smjernicama naše aktualne kulturne politike.

Ova kulturna središta, iako nisu kotarski centri, mogu povoljno djelovati i na kulturno—prosvjetni rad u susjednim selima i zaselcima. Kraljevica, na primjer kao jače kulturno središte može pomoći susjednom Bakarcu i Šmriki, što ona već i čini. Šmrika ima svoju čitaonicu već 34 godine, dakle i svoje kulturne tradicije, a u okviru nje radi danas pjevački zbor uz pomoć kraljevičkog zbora »Zvijezde Danice« i njenog dirigenta Ivana Jakovčića (»Riječki list« od 22/VI. 1952. str. 3). Takvu ulogu mogu vršiti u sve većoj mjeri i Kastav i Bakar i Novi, kao i druga takva kulturna središta.

Drugo. Sjedišta kotarskih NO-a su ne samo administrativni centri jednog većeg područja, već ona i u kulturno—prosvjetnom posleđu predstavljaju, i treba da predstavljaju, ona središta iz kojih potiče i izvjesna inicijativa za kulturno—prosvjetni rad, odakle se s njim i rukovodi do izvjesne mjere i pruža potrebnu pomoć. To su ova kotarska mjesta: Poreč, Buzet, Labin, Pazin, Lošinj, Crikvenica, Krk, Senj, Rab, Delnice te Rijeka i Pula, sjedišta kotarskih NO-a (riječkog i pulskog) i samostalni gradovi. U svima njima djeluju osmogodišnje škole, a u Delnicama i puna gimnazija, zatim kulturno—prosvjetna društva i njihovi kotarski savezi, raznovrsne organizacije, političke i društvene, kao i kotarsko narodno sveučilište. Jednom riječju, naša kotarska središta su ujedno i kulturna središta. Ona su ne samo pozvana da putem svojih kulturno—prosvjetnih tijela, a na prvom mjestu radom savjeta za prosvjetu i kulturu, — koji danas kao demokratski organi narodne vlasti mogu znatno doprinijeti jačanju kotarskih centara i kao kulturnih središta, — potiču cjelokupnu kulturno—prosvjetnu djelatnost, već da budu inicijatori i organizatori njeni, koristeći i prihvaćajući sve dobre inicijative sa čitavog područja kotara. Imajući i izvjesnu materijalnu podlogu, koju osigurava kotarski NO, naši kotarski centri mogu biti zaista predvodnici kulturno—prosvjetnog rada, a i sami mogu se razviti u sve jača kulturna središta. Kao takvi, a ne naprosto kao administrativni centri, oni će biti sve privlačniji i zračiti će na cijelom svom području, uzdižući i druge i sami sebe.

Da je moguć širi zahvat u kulturno—prosvjetnom radu iz središta jednog kotara pokazuje izmedju ostalog primjer R a b a, u kome je kulturni život raznovrstan. Tamo se najviše ističe rad Gradskog amaterskog kazališta »Osvit«, koje je dalo više kazališnih priredaba u samom gradu (Dundo Maroje, Kralj od Betajnovne, Laža i paralaža, Sumnjivo lice, Ljubovnici, Duboko korijenje) i gostovalo ne samo u selima otoka

Raba i Paga, već i na radilištima Lupoglav — Stalije te u istarskim mjestima Buzetu, Pazinu, Bujama, Portorožu, Savudriji, Umažu i Materadi. Rad ovog amaterskog kazališta i njegova rukovodioca Lea Srdoča dokazuje, da naša kotarska središta mogu na kulturno—prosvjetnom polju dati više i bolje nego dosad, da mogu djelovati na čitavom području kotara, pa čak gostovati i izvan njega (Stjepan Devčić: »Kulturni život na Rabu«, — »Narodni list« od 18/VI. 1952.).

T r e ć e. Neki kotarski centri izdvajaju se, međutim, od ostalih, jer su ili gradovi ili jača kulturna središta ili radnički centri. To je u prvom redu **L a b i n**, koji sa područjem Raše ima niz značajnih zadataka na polju radničkog prosvjeđivanja, pa i znatnih mogućnosti. Zatim treba ovdje ubrojiti **D e l n i c e** i **P a z i n**, a naročito **R i j e k u** i **P u l u**.

D e l n i c e su u stvari centar Gorskog Kotara, važan privredni centar s punom gimnazijom i izrazito turističko mjesto. Ono se kao kotarsko središte izdvaja od nekih drugih i preuzima veću i zamašniju ulogu u Gorskom Kotaru. Problemi su ovdje drukčiji od onih u Hrvatskom Primorju i Istri. Nameću se i u odnosu na samo mjesto kao sjedište kotara i u odnosu na područje cijeloga kotara, s mnogim selima i zaselcima, a napose u odnosu na veća mjesta kao što su Fužine, Ravna Gora, Skrad i Čabar. Samo Delnice sa susjednim Lučicama su ujedno i jak radnički centar, pa se svekolikom radu na radničkom prosvjeđivanju mora pristupiti realno, s poznavanjem potreba i želja, smišljeno i s planom.

Naročito se izdvaja kao kotarsko središte istarski gradić **P a z i n**, geografski centar Istre, kome gravitira znatan dio istarskih sela. Bez obzira na to što je u prošlosti bio istaknuto središte cijele Istre, i prvi imao hrvatsku gimnaziju, Pazin zaslužuje i **d a n a s**, da mu se posveti naročita pažnja. Analiza stanja i prilika u istarskim selima, ukazala bi svakako na potrebe i mogućnosti jednog većeg područja Istre u vezi s ulogom Pazina kao kulturnog centra. Takva analiza vjerovatno ne bi bila suvišna s obzirom na sadašnji razvitak Istre i rad na kulturno—prosvjetnom polju, imajući pred očima prošlost Pazina utoliko, ukoliko je nužno i korisno za razumjevanje sadašnjih prilika i potreba i usmjeravanje našeg kulturno—prosvjetnog rada danas i u narednom razdoblju. Pazin ima punu gimnaziju, u njemu rade Narodno sveučilište, te društvene i političke organizacije s kulturno—prosvjetnim društvima, pa se taj gradić i svojom tradicijom i aktuelnim odlikama u privrednom pogledu — značajan poljoprivredni kraj s vinogradarsko—voćarskom školom — izdiže iznad običnog kotarskog centra. Tu činjenicu treba uvažiti.

Ostala dva kotarska središta, **R i j e k a** i **P u l a**, su istodobno i dva najveća grada na području Istre, Hrvatskog Primorja i Gorskog Kotara. Po svojim kulturnim i naučnim ustanovama, po velikom broju raznovrsnih škola, mnogobrojnim društvima i organizacijama, po radu narodnih sveučilišta, naročito onog u Rijeci, to su dva naša velika kulturna središta.

Na temelju realne analize stanja i prilika u jednom i drugom gradu, mogu se sagledati i obrisi njihova razvitka. Pri tom treba utvrditi, da će njihov razvitak i kulturni napredak cijelog područja jednog i drugog grada postići uska, stalna, smišljena, sve šira i dublja suradnja. Pula nije centar u rangu običnog kotarskog središta, ona je mnogo više od toga, pa otuda proizlazi i njen veći značaj u kulturno—prosvjetnom

radu. Rijeka je opet najjači ekonomski centar i Istre i Hrvatskog Primorja, pa i Gorskog Kotara, stihljaditi grad, drugi po veličini u NR Hrvatskoj, najveća luka na jugoslavenskom Jadranu, što joj sve nameće i izvjesne veće dužnosti kao najjačem kulturnom središtu cijeloga područja. Ona može s više uspjeha djelovati, ako je povezana s većim i manjim kulturnim središtima, s mjesnim i kotarskim, a pogotovo s Pulom i Pazinom, kao svojevrsnim istarskim centrima, te s Delnicama kao važnim goranskim središtem.

Ukazivanje na ova naša kulturna središta nameće danas briga za intenzivnijim i plodnijim kulturno—prosvjetnim radom u Istri, Hrvatskom Primorju i Gorskom Kotaru, a naročito nastojanje da se prosvjeđivanje radnog naroda usmjeri zaista u punom smislu riječi **n a r o d u**, napose našim radnicima. Postojanje tih kulturnih središta ukazuje na izvjesne uvjete i mogućnosti takvog rada. Putem ovih središta može se zatalasati cijelo naše područje i razviti cjelokupni kulturno—prosvjetno—umjetnički rad uz punu podršku svih partijskih, frontovskih, društvenih i kulturno—prosvjetnih organizacija. Toga je i dosad bilo, ali da taj rad može biti širi, uspješniji i bolji, to je izvan sumnje. Zato treba ići ka punom **o s a m o s t a l j e n j u** navedenih kulturnih središta. To znači, da ona budu inicijativna, pokretačka, neovisna. Ako su takva, onda se zapravo i mogu zvati kulturnim središtem. A takva su i takva će biti, ako nosioci kulturnog života i rada u svakom kulturnom središtu proučavaju i upoznavaju prilike toga središta, njihov put u prošlosti do danas, njihove tradicije i tendencije nekad i sada. Tako će moći ukloniti svaki šablon u radu, ukoliko još takav postoji ili se nameće, svaku krutost i jednolikost, uskoogrudnost i pasivnost onih, koji se mogu aktivirati i čija pozitivna aktivnost može biti doprinos u kulturno—prosvjetnom radu. Tako će se razviti i inicijativa, kao prvi preduvjet svakog osamostaljenja i svakog zamašnijeg i značajnijeg rada. Tim će se putem očitati i daljnji razvoj naših kulturnih središta, tako potreban i neminovan u našoj općoj kulturnoj izgradnji.

Takva središta mogu onda njegovati i međusobnu **s u r a d n j u**, jer je ova moguća samo među onima koji su aktivni. Ta će suradnja doprinijeti daljnjem procvatu svih središta. U toj će suradnji doći do raznih inicijativa s jedne ili s druge strane, iz većeg ili manjeg središta. Tada inicijativa ne će biti ni direktiva ni propisivanje rada odozgo, već ono što ona u biti jeste. Kao takva će biti i prihvaćena. Po pravilu jači centar može i mora dati smjernice šire kulturno—prosvjetne djelatnosti, ali oblike rada će dati i otkriti put do uspjeha redovno sama **s r e d i n a**. Iz većeg centra treba pružiti i pomoć, ali uvijek nastojati jačati vlastite snage svakog središta, smanjujući pomoć ondje, gdje ona nije bezuslovno potrebna.

U ranijem periodu našeg rada dok su u Rijeci postojale i ustanove oblasnog karaktera (na primjer Oblasni savez kulturno—prosvjetnih društava, Oblasno narodno sveučilište) uz Oblasni NO, inicijativa je redovno bila u Rijeci. Poslije toga ona je prepuštena cijelom području (»terenu«). U očekivanju te inicijative i šireg kulturno—prosvjetnog rada, razmatranje o našim kulturnim središtima nameće se samo od sebe. Ono treba da nas vodi punoj aktivnosti na putu daljnjeg kulturnog procvata i napretka cijelog istarsko—primorsko—goranskog područja, na putu svestranog prosvjeđivanja našeg radnog naroda.

VINKO ANTIĆ

KAZALIŠTE

MINULA SEZONA (1951.—1952.) NARODNOG KAZALIŠTA U RIJECI

Narodno kazalište u Rijeci je najmladje od svih većih kazališta u FNR Jugoslaviji. Kazališta u Zagrebu, Ljubljani, Beogradu, pa i Skoplju i Sarajevu, imaju svoje bogate tradicije, a kazalište u Rijeci je staro svega šest godina. Pa ipak ono se po svom artičkom i tehničkom potencijalu ubraja u red najvećih u zemlji. Rijeka je ranije imala kazališnu zgradu, sagradili su je 1895. godine arhitekti Helmer i Fellner, koji su nekoliko godina kasnije gradili i zagrebačko kazalište. Ali o nekom kazališnom životu u ovom lučkom gradu ne može biti govora sve do 1946. god. Zgrada kazališta bila je tipična staggionska kuća, u kojoj su se izmjenjivale, s vremenom na vrijeme, njemačke, mađarske i talijanske trupe, uglavnom operne kompanije dubioznog kvaliteta. Bilo je, istina, par pokušaja održavanja stalne staggione, ali svi su ti napori svršili s neuspjehom. Hrvatska se riječ nije smjela čuti u zgradi na obali Mrtvog kanala, u gradu čiji je živalj bio velikom većinom hrvatski. Trupe, koje su se teškom mukom probile iz Hrvatske i Srbije, mogle su nastupati samo u Zorin-domu u Opatiji ili na Sušaku. I tako se sve do oslobođenja Rijeke, nije u riječkom kazalištu čula materinska riječ, riječ stanovništva tog grada i njegove bliže i dalje okolice. A neposredno nakon te prve »barbarske« riječi stvorena je na Rijeci kulturna institucija prvorazrednog značenja i s kolektivom od preko 300 ljudi, koji sačinjava hrvatsku dramu, operu i orkestar, te tehnički personal.

Stvoren je pod najtežim okolnostima fundus dotajan svakog, i najvećeg teatra, modernizirana sasvim primitivna tehnička postrojenja, izvedene potrebne adaptacije zastarjele zgrade i t. d. I, već nekoliko mjeseci poslije formalne uspostave, počinje novo kazalište s redovitim sezonom, i od mjeseca oktobra 1946. godine do danas, taj kontinuitet, čas s većim, čas s manjim uspjehom, neprestano se nastavlja. a krivulja uspona se, možda polagano, ali sigurno diže. Od koje je važnosti po fizionomiju ovog sivog tvorničkog i pomorskog grada postojanje jedne institucije kao što je Narodno kazalište u Rijeci, nije potrebno ističati, ali potrebno je reći, da se je ono osnovano tek nakon pola vijeka postojanja glavnog uslova za to — same zgrade!

Daleko bi nas odvelo kad bi dali bilans rada riječkog kazališta u minulih šest sezona njegova opstanka. Dovoljno je spomenuti, da je za to vrijeme prikazano preko 120 djela domaće i strane dramaturgije, opera, baleta i opereta, da je hrvatska i talijanska drama upriličila niz gostovanja na terenu Istre, i da je Rijeka, i zaslugom Narodnog kazališta, od tipičnog lučkog grada postala kulturni centar jedne tudjom krivičkom duboko zanemarene oblasti! Riječkoj publici dan je u toku tih šest sezona prosjek domaće i strane dramske literature, na hrvatskom i talijanskom jeziku, a ljubitelji muzike bili su svjedoci velikih operno-muzičkih manifestacija i nivoa jugoslavenske kazališne umjetnosti, za koju su prije drugog svjetskog rata govorili strani stručnjaci (Reinhardt, Stanislavski, Nedbal) da stoji na evropskom nivou.

Unatoč krize, koja se osjeća ne samo kod nas, nego i svuda u svijetu, a korijen te krize leži prvenstveno u siromaštvu suvremene dramske produkcije, a drugo u pomanjkanju jakih glumačkih kadrova, riječko kazalište bilježi pozitivne rezultate. Ono možda nije uspjelo da omasovi posjet onako kako bi trebalo, a tome su između ostalog razlog specifične prilike, kao velike udaljenosti radništva, koje stanuje izvan Rijeke i slično, ali broj stalne kazališne publike se ne smanjuje, nego bi se prije moglo reći da se povećava, istina polako, ali sigurno!

Hrvatska drama dala je u minuloj sezoni 10 premijera, talijanska 6, opera 2 operne, 1 baletnu i 2 operetne. Posjetilaca je bilo 96.810, premijera i repriza 160, prosjek gledalaca po predstavi 605. Ako taj prosjek usporedimo s onim i u našim najvećim gradovima, s velikom teatarskom tradicijom, možemo sa svojih 605 posjetilaca biti sasvim zadovoljni.

Ne bi ovom prilikom smjeli prijeći preko činjenice, da je naše kazalište prikazalo u tri večeri Krležinu Glembajevsku trilogiju (»Gospoda Glembajevi«, »U agoniji«, »Leda«), svakako jedno od najznačajnijih djela naše novije dramatičke, dramsku trilogiju koja po svojoj kompoziciji i literarnoj vrijednosti ima svoje mjesto u svjetskoj dramskoj književnosti. Treba naglasiti i to da naše najmladje kazalište ima jedino u zemlji kompletan »Glembajevski ciklus« na repertoaru. Isto tako valja spomenuti, da su u ovoj sezoni proslavljena dva glumačka jubileja, kojom se prilikom pokazalo da je riječka publika shvatila da su to važni datumi u mladoj tradiciji Narodnog kazališta u Rijeci.

Na kraju treba podvući da je od drugog do šestog jula gostovao u Puli kompletan ansambl riječke opere sa operama Nikola Subić Zrinski (davan dva puta), Rigoletto, Carmen i Bohem. Pretstave su davane u areni i bile su vrlo dobro posjećene. Ovim gostovanjem mlada riječka opera doživjela je i kod kritike i kod publike vrlo lijep uspjeh.

Naše mlado kazalište se bori i s poteškoćama, koje se pojavljuju baš uslijed bujnog zamaha kojim ono živi. Okolnost da na jednoj pozornici i u jednoj (uz to vrlo neprikladnoj) pokusnoj dvorani rađe dvije drame, opera, orkestar i balet, govori jasno o teškoćama rada i smanjuje mogućnosti većeg repriziranja pojedinih komada, što znatno škodi i nivou kuće i razvitku umjetničkog kadra. Prostorije za tehničke potrebe (magazini, radionice, slikarna i t. d.), sve je to rastrkano, neprikladno, skućeno. Tehnička sredstva, naročito rasvjetna tijela, su nedostatna, a svi ti nedostaci proizlaze baš iz okolnosti da zgrada kazališta nije bila ni predviđena za drugo osim za povremeni staggionski pogon.

O perspektivama u idućoj sezoni bilo bi možda preuranjeno govoriti, tek, valja napomenuti, da su novom urednom o kazalištima dane upravama veće i šire mogućnosti rada, koje će sigurno doprinijeti daljnjem napretku mladog kazališta u Rijeci.

A. S

GOSTOVANJE ZAGREBAČKE DRAME U RIJECI

U Narodnom kazalištu u Rijeci gostovala je od 23. do 28. juna 1952 drama zagrebačkog kazališta u svom kompletnom sastavu, sa svojim kulisama, tehničkim osobljem, statisterijom i t. d. Unatoč poodmakloj sezoni i toplim junskim danima, ogromna zgrada riječkog kazališta bila je svaku večer odlično posjećena. Za vrijeme ovog gostovanja, drugog po redu od oslobođenja, prikazani su komadi: »MEČAVA« od Pere Budaka, »Milijunaški Napulj« od Eduarda de Filipa, »Zanat gospodje Warren« od Bernarda Shawa, »Nasljednica« od Ruth i Augustusa Goetha, »Agamemnon« od Eshila i »Vučjak« od M. Krleže. U ovih šest predstava prešla je preko riječke pozornice, uz »staru gardu« naših velikih umjetnika, i »mlada garda«, i riječka je

publika bila svjedokom visokog nivoa zagrebačke drame. Bacimo li retrospektivni pogled na gostovanje Jugoslavenskog dramskog kazališta iz Beograda, na pojedina gostovanja naših velikih dramskih umjetnika i redatelja u našem kazalištu na Rijeci, onda ne možemo, a da se ne sjetimo riječi M. Krleže koje je naglasio u svom predavanju (»Jadranska tema«) održanom u Rijeci 30. juna: . . . ako mi sami ne znamo što znamo, ako mi sami nismo svjesni da kod nas postoje kvalitete evropskih razmjera, ako se mi sami

prema svemu što je kod nas stvoreno na kulturnom polju, odnosimo nezainteresirano, zašto bi se Evropa i svijet za to interesirao!«. Zagrebačka drama dala je djela domaće i strane dramaturgije, od Pere Budaka do Krleže, od Eshila preko Shawa do de Filippa i R. i A. Goetza, i izvrsnom interpretacijom i solidnim postavama dokazala da još uvijek nosi zastavu starog klasičnog teatra. I zato smo, gledajući zagrebačku dramu, bili ponosni i na nju i nivo naše savremene jugoslavenske dramske umjetnosti i dramaturgije. A. S.

ŠKOLSTVO

MUZIČKA ŠKOLA „IVAN ZAJC“ U RIJECI

NOVIJI RAZVOJ - DOSTIGNUĆA - PROBLEMI - PERSPEKTIVE

Uključenjem u prirodnu cjelinu današnje Jugoslavije, Rijeka je od perifernog i paraliziranog okrajka uz granicu postala geografskim centrom i živim srcem hrvatskih krajeva uz Kvarner. Za Istru, Hrvatsko Primorje i Gorski Kotar Rijeka je prirodni i historijski centar, uz koji je nužno povezan sav ekonomski, politički i kulturni život ovih krajeva. Taj centar ima danas utoliko veću važnost, što je tuđinska vlast u Istri i u ovom gradu ostavila duboke i bolne tragove bezobzirnog uništavanja nacionalnog života naših ljudi, naročito na području prosvjete i kulture.

Razumljivo je, da Muzička škola u Rijeci u svijetlu ovih činjenica dobiva veliko i specifično značenje. U takvom geografskom i kulturnom centru sve okolnosti upućuju na potrebu jake i dobro uređene muzikoodgojne ustanove, koja će moći prihvatiti nadarenu djecu ovog velikog područja, davati solidan muzički odgoj i obrazovanje te izgradjivati solidne kadrove: profesionalne muzičare za orkestre, nastavnike muzike u općeobrazovnim školama, dirigente i rukovodioce masovnog muzičkog djelovanja.

Ovim zadacima vrlo dobro odgovara današnja struktura naših srednjih muzičkih škola u njihovoj posljednjoj razvojnoj etapi. U potrebnim uslovima (materijalnim i kadrovskim) takva škola po svojem širokom nastavnom planu i bogatom nastavnom programu može izgradjivati stručno kvalificirane klaviriste, orkestralne muzičare, (gudače i duvače), pjevače, nastavnike muzike i dirigente. Pošto su uvedeni u srednju muzičku školu i općeobrazovni predmeti viših razreda gimnazije, diploma završnog ispita srednje muzičke škole odgovara punoj srednjoškolskoj kvalifikaciji, a predstavlja muzičara solidnog stručnog znanja i znatne opće kulture. Možemo reći, da u tom formalnom i sadržajnom razrastanju, u naglašavanju praktične i društveno korisne strane muzikoodgojne djelatnosti, u jačanju muzikoteorijske i općekulturne komponente muzičkog obrazovanja upravo i jest ono novo, što je uneseno u naše muzičko školstvo u toku poslijeratnog razvoja.

Razvoj riječke Muzičke škole u ovim godinama poslije oslobođenja do danas pokazuje znatne rezultate u smjeru ostvarenja takve potpune srednje škole. U toku ovih nekoliko godina poslije rata nastava u ovoj školi potpuno je uskladjena sa službenim nastavnim planom i programom. U školskoj godini 1951/52. predavani su svi stručni predmeti osim harfe, udaraljki i timpana; dakle klavir, violina, violoncelo, kontrabas, solopjevanje, flauta, oboa, klarinet, fagot, horna, truba i trombon. Teorijska nastava iz temelja je izgradjena i uskladjena s planom i programom, kako u hrvatskim tako i u talijanskim odjeljenjima. Da bi se mogao ocijeniti rad koji je u to bio uložen, treba napomenuti, da se 1946. g. nije u ovoj školi predavao nijedan teorijski predmet, a da su već u školskoj godini 1949/50. svi razredi niže škole dosti-

gli odgovarajući stepen solfeggia i teorije, svršavajući u posebnim kombiniranim odjeljenjima i po dva tečaja u jednoj godini i da je do iste godine čak i u srednjoj školi to izravnanje pretežno bilo provedeno. U posljednje dvije školske godine uvedeni su još i preostali teorijski predmeti klavirskog odjela (opća historija muzike I. i II., historija južnoslavenske muzike i metodika klavirske nastave), tako da su u ovoj školskoj godini mogli biti obavljani i prvi završni ispiti u riječkoj Muzičkoj školi poslije oslobođenja: tri učenice srednje škole (odjel klavir) primile su diplomu završnog ispita.

Istovremeno otvoren je novi odjel za obrazovanje budućih nastavnika muzike, u koji je odmah prešao izvjestan broj starijih učenika klavirskog odjela. Nekoliko tih učenika po svojim sposobnostima i zalaganju imaju sve izgleda, da već za tri godine (1955. g.) steknu kvalifikaciju nastavnika muzike. Konačno — u školskoj godini 1951/52. uvedeni su općeobrazovni predmeti, pa ubuduće učenici viših razreda ne će morati da polaze dvije škole (muzičku školu i gimnaziju), nego će unutar muzičke škole moći primiti opće obrazovanje, toliko potrebno muzičaru kao kulturnom članu zajednice i kulturnom radniku.

Uporedo s organizacionim izgradjivanjem škole živo se nastojalo na podizanju kvaliteta nastave. U odjelu za klavir održan je s nastavnicima metodički seminar sa ciljem, da se različite i često protivrječne metode rada u nastavi klavira koordiniraju i usklade s principima vodeće zagrebačke škole. Slično nastojanje — nažalost bez potrebnog kontinuiteta — započeto je i u odjelu gudačkih instrumenata. U vezi s tim funkcija stručnog šefa odjela poprimila je konkretni značaj direktnog praktično-pedagoškog faktora i regulatora. S tom svrhom formiran je i Stručni savjet kao pomoćni organ stručno-pedagoškog rukovodjenja škole, u kome šefovi odjela zajedno s direktorom proučavaju osnovne probleme i podnose prijedloge nastavničkom zboru. U odjelu duvačkih instrumenata kvalitet rada općenito je na visini, a nastavnici teorijskih predmeta ostvarili su prisnom suradnjom gotovo uzorno koordiniran rad, koji je — naročito u nastavi solfeggia — pokazao upravo zavidni kvalitet. S tim u vezi vrijedno je zabilježiti činjenicu, da je godine 1951. jedna grupa učenika ove škole (struke: violina, klarinet, oboa, fagot i nastavnički) zapaženim uspjehom položila prijemni ispit u zagrebačkom konzervatoriju, a jedan absolvent klavirskog odjela primljen je u visoku školu milanskog konzervatorija.

To je opća, u obrisima nacrtana slika novijeg razvika riječke Muzičke škole od oslobođenja do danas. Ta slika je u cjelini lijepa. No ona nije (niti može biti) bez sjena i praznina, jer naprosto nije bilo moguće da se u našim poslijeratnim uslovima tako velik okvir do kraja ispuni jednako vrijednim sadržajem. Osvijetliti naše vlastite slabosti, nedostatke

ke i poteškoće — to je važni zadatak upravo ove etape, kad na svim nepreglednim područjima naše izradnje stavljamo u prvi plan zahtjev kvalitete. Evo i u tom smislu nekoliko konstatacija o našoj Muzičkoj školi.

Pitanje stalnog nastavničkog kadra i ovdje se osjeća u mnogim predmetima, a najviše u odjelu gudačkih instrumenata. Više nego ikadje, tu je potreban visoko kvalificirani pedagog, koji bi u ovoj školi radio dužji niz godina, vodeći svoje učenike do završnog ispita, koji bi dao smjer čitavom odjelu, koji bi — jednom riječju — formirao riječku violinističku školu. Ovo osnovno pitanje riječke škole, o kojem ovisi obrazovanje kadrova violinista za orkestre — nije do sada riješeno. Visokokvalificirani nastavnici violine, koji su ovdje radili, redom su ostavljali školu nakon 1—2 godine rada, prepuštajući svoje nadarene učenike drugim nastavnicima, druge »škole«, drugih zahtjeva i drugih metoda. Očito je, da takva praksa ne može dovesti do solidnih violinističkih kadrova. S tim je u vezi i upravo porazna činjenica, da riječka škola nema školski orkestar. Time su učenici lišeni ne samo neophodno potrebne prakse skupnog muziciranja, već i dragocjene mogućnosti muzičkog doživljavanja i upoznavanja muzičke literature.

U vezi s nastavom violine dopustit ću si jednu usporedbu. Prisustvovao sam ovogodišnjoj završnoj produkciji Muzičke škole u Varaždinu, gdje već petu godinu vodi nastavu violine jedan isti nastavnik zagrebačke (Humlove) škole. Četvorica učenika izvela su vanrednom tehničkom i muzikalnom sigurnošću I. stavak Koncerta u a-molu od Vivaldi-a, (V.r. niže škole), čitav Koncert u a-molu od Accolay-a (V.r.), I. stavak Koncerta br. 6 od Rode-a (I.r. sred. šk.) i I. stavak Koncerta br. 22. od Viotti-a (I.r. sred. šk.). Gudači orkestar od oko trideset učenika izveo je tehnički i stilski besprikorno tri stavka G. Ph. Telemann-a. — Ako se sjetimo, da je na ovogodišnjoj produkciji riječke škole najviši domet violinske nastave predstavljen izvedbom Cavatine od Raffa (V. razr. niže škole) i da gudačkog orkestra nemamo, očigledno je, da su to simptomi kritičnog stanja u violinskom odjelu škole.

Odjel duvača također djelomično pati od izmjenjivanja nastavnika. Tu se teško osjeća i pomanjkanje valjanih instrumenata i pribora, kao i didaktičke literature za gudače i duvače, što nije neka specifičnost ove škole: to je opći problem muzičkih škola.

Više je specifičan problem zgrade, koji se vuče godinama i još nije riješen. Odlične ali nedostatne prostorije škole u bivšem dvorcu u Parku Vladimira Nazora ustupljene su prošle godine za potrebe Državnog arhiva, ali za školu tada nije nadjeno valjano rješenje. Vraćanje škole u centar grada jest uslov njezinog pravilnog napretka.

Hoćemo li — imajući u vidu specifičnu važnost i velike razvojne mogućnosti riječke Muzičke škole — naznačiti perspektivu tog razvitka i istaći najvažnije neposredne zadatke u daljnjem izgradjivanju ovog zaveda, misao vodilja bit će: spremanje kadrova.

Analiza dosadašnjih rezultata muzičkih škola u Hrvatskoj, koju je proveo Odbor za kulturu i umjetnost pri Savjetu za prosvjetu nauku i kulturu u Zagrebu, pokazuje porazno stanje u posljedu ogromnih potreba muzičkih kadrova na terenu i zapanjuće malo broja apsolutenata muzičkih škola. Podsjetit ću samo na neke brojeve iz izvještaja Savjeta. 158 osmogodišnjih škola u Hrvatskoj nema stručno kvalificirane nastavnike muzike, kao i 12 od 48 gimnazija i čak ne koliko učiteljskih škola, tako da mnogi mladi učitelji odlaze u svoja zvanja bez osnovnog muzičkog obrazovanja; 74.000 učenika lišeno je uslijed toga muzičkog odgoja. Što to znači u vrijeme, kada se borimo za ostvarenje općeg muzičkog odgoja, za naprednu i aktivnu muzičku nastavu — ne treba naglašavati. Dalje:

orkestri u NR Hrvatskoj najhitnije trebaju 103 muzičara. Velik broj manjih orkestara i pjevačkih zborova stoji bez dirigenta, a u nekoliko kotarskih centara nema ni jednog čovjeka, koji bi mogao povesti pjevački zbor. Nasuprot tome stoji zastrašujuća brojka od svega 106 (stošest) apsolutenata, koje su dale sve muzičke škole u Hrvatskoj zajedno, uključujući i Hrvatski državni konzervatorij, od oslobođenja do prošle godine.

Razumljivo je, dakle, da je Savjet za prosvjetu i kulturu već prošle godine postavio muzičkim školama strog zahtjev za pojačanu brigu usredotočenu na osposobljavanje potrebnih stručnih kadrova. To će dakle biti osnovni zadatak i riječke Muzičke škole. Prvi koraci u tom smjeru učinjeni su već 1951. g. Strogo je proučen plan upisa novih učenika, pojačan je priliv u odjele orkestralnih instrumenata, a osjetljivo smanjen u odjelu klavira i osnovan je odjel za nastavnike muzike. Istovremeno je provedena selekcija učenika i pooštren kriterij ocjenjivanja, sve u cilju podizanja kvaliteta škole.

Da bi riječka Muzička škola mogla izvršiti taj veliki kulturni zadatak, tako strogo postavljen od najviših foruma, potrebno je odlučno prići rješavanju niza stralnih instrumenata, a osjetljivo smanjen u odjelu klavira i osnovan je odjel za nastavnike muzike. Istovremeno je provedena selekcija učenika i pooštren kriterij ocjenjivanja, sve u cilju podizanja kvaliteta škole.

Da bi riječka Muzička škola mogla izvršiti taj veliki kulturni zadatak, tako strogo postavljen od najviših foruma, potrebno je odlučno prići rješavanju niza stralnih instrumenata, a osjetljivo smanjen u odjelu klavira i osnovan je odjel za nastavnike muzike. Istovremeno je provedena selekcija učenika i pooštren kriterij ocjenjivanja, sve u cilju podizanja kvaliteta škole.

Odbor za kulturu i umjetnost pri Savjetu za prosvjetu i kulturu u Zagrebu treba konačno da ozbiljno shvati pitanje stalnog violinskog pedagoga u riječkoj školi. To treba da bude visoko kvalificiran pedagog, kome će škola i pedagoški rad biti prva i najvažnija, a ne tek sporedna stvar, i koji će htjeti i moći, da u Rijeci ostane i zdušno radi dužji niz godina. Tada će istom riječka škola moći stvarati sposobne kadrove violinista za orkestre. Ovo je jedan od najhitnijih i upravo vitalnih problema riječke Muzičke škole i uslov za ostvarenje učešća ove škole u rješavanju pitanja kadrova za našu muzičku djelatnost. Time će se riješiti i pitanje školskog orkestra kao škole praktičnog re-produktivnog muziciranja, jer će solidan i stručno koordiniran odgojni rad svih nastavnika violine u školi uskoro omogućiti formiranje sposobne grupe gudača, a time i ostvarenje školskog orkestra.

Rekli smo već, da odjel duvača također djelomično pati od izmjenjivanja nastavnika. Suradnja i razumijevanje uprave Narodnog kazališta u Rijeci, čiji članovi isključivo vrše dužnost honorarnih nastavnika ovog odjela, može osigurati sve bolje i efikasnije rješavanje ovog osjetljivog problema škole.

Osnivanje nastavničkog odjela, koji treba smatrati jednom od najznačajnijih i najdalekosežnijih tekovina u razvitku našeg muzičkog školstva — stavlja nas pred velik i odgovoran, ali i ne manje lijep zadatak. Tim putem, uz potrebnu propagandu za tu novu struku i potrebnu brigu oko pravilnog prevodjenja učenika iz klavirskog odjela u nastavniki, najbrže ćemo doći do većeg broja kvalificiranih nastavnika muzike za naše općeobrazovne škole. Vrlj je ozbiljan ovdje zadatak nastavnika klavira i *solfeggia*, da u nižim razredima promatraju muzikalna, intelektualna i opća pihička svojstva učenika, da utvrde sklonosti i specifične dispozicije potrebne budućem nastavniku muzike, pa da takvu djecu u dogovoru s roditeljima na vrijeme orijentiraju na nastavniki odjel. U samom pak odjelu predstoji kao zadatak organizacija pedagoško—metodičke grupe

predmeta (novih u ovoj školi), kako bi učenici mogli što temeljitije svladati pedagošku i nastavno-tehničku problematiku muzičko-dječijog rada. Posebnu brigu trebat će u ovom odjelu posvetiti studiju dirigiranja, uključujući tu poznavanje i sviranje partitura i praktične vježbe sa školskim pjevačkim zborom.

Kao specifični zadatak riječke Muzičke škole (iz van općeg nastavnog plana) treba u okviru nastavničkog odjela uvesti seminar za istarski muzički folklor. Budući nastavnici muzike u školama istarsko—primorskog područja treba da upoznajaju istarsku narodnu muziku, kako u njenim teoretskim osnovama, tako i u smislu praktične primjene u izvodjenju izvornih primjera. U program tog seminara mogao bi da udje i melografski kurs sa praktičnim vježbama na terenu, makar samo s posebnom grupom naročito nadarenih učenika. Ulogu pjevačkih zborova muzičke škole (omladinskog i pionirskog) u njegovanju obradjenog istarskog muzičkog folklor, odnosno pravu mjeru tog folkloru u programu rada školskih zborova nismo do sada sretno riješili. Dok je u prošloj školskoj godini program zborova bio ispunjen isključivo istarskim folklorom, u ovogodišnjem programu omladinskog zbora posve je izostala istarska muzika. Očigledno je, da i jedna i druga ova krajnost nije pravilna, pa u tom pitanju treba da istom nadjemo pravo rješenje. Spomenut ću i na ovom mjestu produkciju varaždinske Muzičke škole, gdje sam slušao omladinski zbor kako izvodi madrigale Marenzia i Petelina—Gallusa (XVI. vijek) u sjajnom stilu, koji podsjeća na Bečki dječjački zbor. Mislim da bi rad omladinskog zbora naše škole takodjer trebalo usmjeriti prvenstveno na izvodjenje klasične vokalne muzike i upoznavanje stilova (kako to propisuje i nastavni program), uz potrebnu pažnju prema slavenskoj i domaćoj vokalnoj muzici i posebno prema istarskoj muzici u umjetničkoj odradbi.

Pojačanje priliva učenika u kritične odjele (gudački, duvački i nastavniki) moglo bi se pridonijeti nekim organizacionim mjerama, koje bi sigurno urodile dobrim rezultatima. Tako pojedine muzičke škole već prakticiraju sistematsko ispitivanje muzičke nadarenosti svih učenika osnovnih škola u gradu. Tim putem može se prikupiti odličan materijal s maksimalnim individualnim uslovima za razvitak. Odabrani učenici upisuju se u sporazumu s roditeljima u odgovarajuće odjele, a

najposobniji i najpotrebniji oslobadaju se školarine, primaju pomoć u instrumentima, knjigama i sl. Taj sistem trebalo bi i ovdje pokušati provesti.

No uključivanjem samo gradske djece ne ćemo do kraja riješiti ovo pitanje. U daljnjoj etapi treba misliti na osnivanje zasebnog dječjega doma, gdje bi se smjestila muzički nadarena seljačka djeca iz Istre, Gorskog Kotara, Hrvatskog Primorja i otoka. U domu bi bio osiguran nesmetan rad na instrumentima i u učionicama uz pomoć i nadzor muzičkog odgojatelja. Tim i takvim mjerama radikalno bi se izmijenio i socijalni sastav učenika, a time i efekat u budućim kadrovima. Ogromna većina apsolutno venata s tih područja spremno bi pošla na teren, na mjesta najprećih potreba, a ne bi — kao što do sada redovito biva — nastojali, da se pošto—poto smjeste u većim gradskim centrima. Prvi koraci u tom pravcu učinjeni su već 1951. g., kad sam održao informativne sastanke s odgovornim prosvjetnim faktorima u šest istarskih kotareva. Pokazalo se, da postoji najživlji interes za upućivanje učenika na muzičko školovanje u Rijeku. Što nije bilo moguće ostvariti tada, može biti skoro, pa i taj zadatak treba imati u vidu.

I još nešto: već prošle godine osnovana je Zajednica doma i škole, koja sticajem nepovoljnih okolnosti nije dovoljno razvila svoje djelovanje. Zajednicu treba obnoviti i aktivirati, razviti njoj duh srdačne suradnje i iskrenog povjerenja između nastavnika i roditelja. Takva zajednica bit će istinski i osjetljiv doprinos ostvarenju ciljeva škole.

Iz svega izloženog proizlazi, da je riječka Muzička škola u godinama poslije oslobođenja prevalila velik razvojni put u smjeru izgradnje i organizacije potpune, savremene srednje muzičke škole. Na tom putu mnogi su zadaci temeljito i uspješno riješeni, neki su riješeni djelomično, a neki su tek načet. Najvažnije je ipak, da su gotovo svi zadaci barem načet i da su putevi daljnjeg razvoja zacrtani i prokrčeni. Praznine i slabosti koje postoje popunit će se i izgraditi stalnim i upornim nastojanjem svih nas, koji smo odlučni, da ovom drevnom i dragom hrvatskom gradu na Rječini posvetimo svu ljubav i brigu, koja mu u krilu oslobođene Istre i čitave domovine pripada

JOŽA POŽGAJ

RIJEČKA UČITELJSKA ŠKOLA KAO PEDAGOŠKI CENTAR

Zadatak je učiteljske škole, da odgoji kadar, koji prosvjetno djeluje u školama i u narodu. Taj svoj zadatak učiteljska škola izvršava djelomično, jer su mladi učitelji bili dosad poslije školovanja prepušteni sami sebi. Škola nije imala nikakve veze sa svojim bivšim djacima, čija bi iskustva i njoj koristila u odgoju budućeg učiteljskog kadra. Medjutim, sada ta veza postoji. Riječka Učiteljska škola je ujedno Pedagoški centar svoga područja (Gorski Kotar, Riječki kotar, Hrvatsko Primorje s otocima, grad Rijeka i Opatija) i pruža pomoć mladim učiteljima u njihovom radu. To ona radi od 1949. godine, kada je na sastanku pedagoga i praktičara te škole te prosvjetnih inspektora grada i kotara Rijeke osnovan takav centar (26. III.)

Učiteljima sa sela pružena je pomoć u praktičnom radu na taj način, da su oni posjećivali predavanja u vježbaonici Učiteljske škole. Osim toga članovi Pedagoškog centra prisustvovali su radnim zajednicama učitelja u pojedinim mjestima i održali im praktična predavanja. U toku šk. god. 1950 — 51. takva su predavanja održana u Crikvenici, Križišću, Triblju, Novom, Delnicama, Skradu i Omišlju. Tom su prilikom

učene i poteškoće s kojima se bore mladi učitelji u selima. Zatim su primijenjeni i novi oblici rada. Učelnici IV. razreda učiteljske škole posjetili su seoske škole, da vide praktični rad učitelja, da upoznaju organizaciju razreda i školsku administraciju. S druge strane, učitelji iz seoskih škola pojedinih kotara posjetili su Učiteljsku školu i tri dana hospitalirali u vježbaonici, prateći praktični rad u razredima i iznoseći prilike pod kojima oni rade u selima. Tom je prilikom zapaženo da je rad učitelja na otoku Susku (kotar Lošinj) otežan (djeca psihički zaostala, teže obučavanje u I. razredu zbog dijalekta kojim stanovnici otoka govore), pa su poslije toga dva člana Pedagoškog centra posjetila tu školu da pruže svoju pomoć. Pedagoški centar je tada stavio prijedlog, da se na taj otok pošalje mladi agilni učitelj, da tamo ostane više godina i da se saživi s narodom, jer će samo tako uspjeti rad u školi.

Nije se ostalo na ovim oblicima rada. Savjeti za prosvjetu i kulturu kotarskih narodnih odbora u zajednici s Pedagoškim centrom organizirali su pedagoške seminare za prosvjetne radnike pojedinog kotara,

Ti su seminari održani ove godine u Velom Lošinj (početkom veljače), u Senju (20. — 22. II.), na Rabu (krajem ožujka), u Delnicama (početkom svibnja), u Opatiji za kotar Rijeku (početkom lipnja).

Ti trodnevni seminari postigli su svoj uspjeh. Seminar održan u Senju može služiti kao primjer dobre organizacije. Savjet za prosvjetu u Senju pravilno je postavio, da praktični dio seminara bude centar rada, a teoretski samo toliko, koliko obrazlaže onaj praktični dio. Predavanja u nižim razredima zainteresirala su i nastavnike u višim razredima gimnazije, osobito iz povijesti, koja zadaje mnogima poteškoće. Osim toga Savjet je organizirao sva tri dana i priredbe na umjetničkoj visini, što je podiglo značaj ovog seminara. Učitelji iz kotara Senj traže da se ovi pedagoški seminari održavaju dvaput godišnje. Seminar na otoku Rabu omogućio je da se prvi put sastanu neki učitelji s otoka Paša u centru kotara, budući da postoje slabe parobrodarske veze. Za ovaj kotar ovakav seminar ima naročitu važnost. Na seminaru u Delnicama posvećena je briga i školskom vrtu, koji ima svaka škola, što nije slučaj u Hrvatskom Primorju, a školski vrt

daje učitelju mnogo gradje za rad u razredu. Ovdje su rješavana i organizaciona pitanja osmogodišnjih škola.

Na priredbi u Delnicama i Opatiji nastupio je Pjevački zbor prosvjetnih radnika iz Rijeke, što je imalo vrlo dobar odjek u tim mjestima. To je jedan od putova za zблиženje učitelja iz grada s onim u selima.

Članovi Pedagoškog centra, koji su sudjelovali u radu ovih seminara, stekli su korisna iskustva. Uočeni su nedostaci u radu kombiniranih razreda, ukazano je da izgled škola u nekim selima ne zadovoljava, a prosvjetni inspektori kotara zatražili su da se za njih održe posebna predavanja, kako bi bili upoznati s razvojem naše pedagoške nauke. Pedagoški centar u zajednici s Povjereništvom Pedagoško-književnog zbora u Rijeci pretresao je i pitanje pomoći nastavnicima srednjih škola u vidu praktičnih predavanja. Sve to ostaje za iduću školsku godinu, kada će Pedagoški centar riječke Učiteljske škole nastaviti da poslije postignutih uspjeha pruži još veću pomoć učiteljima, a po potrebi i nastavnicima, svoga područja.

IVO FLAJŠMAN

ŠKOLSTVO TALIJANSKE MANJINE

Talijanska manjina ima u Istri i Rijeci sve tipove obaveznih i srednjih škola, (osnovne škole sa 4, 5 i 6 razreda, osmoljetke, više i niže gimnazije, učiteljsku školu, ekonomski tehnikum, industrijske škole i škole za učenike u privredi) koje daju dovoljnu pripremu za nastavljanje studija i za stvaranje stručno spremnih kadrova u svim granama društvenog i privrednog života. Ne ćemo se zadržati na statističkim podacima nego ćemo razmotriti najvažnije probleme u vezi sa radom ovih škola.

Da bi se osiguralo normalno funkcioniranje škola najvažniji problem koji je trebalo riješiti bio je problem nastavnika kadra.

U prvom redu je trebalo naći zamjenu za nastavnike koji su, zavedeni iredentističkom propagandom, napustili svoju zemlju i svoje učenike. Odmah se pristupilo formiranju mlađih nastavničkih kadrova i danas se nalazimo tako daleko da se više ne osjeća kvantitativni nedostatak nastavnika. U toku posljednjih nekoliko godina dala nam je Učiteljska škola u Rijeci učitelje koji širom Istre uspješno svršavaju svoj posao. Za te učitelje i za starije nastavnike održavani su tečajevi, savjetovanja, praktične vježbe. Osim toga, za njih se izdaje i pedagoški časopis. Taj je časopis u prvo vrijeme ispunjavan skoro sa samim prijevodima, dok je kasnije počeo donositi više originalne radove.

Dosad nije bilo moguće riješiti pitanje nastavnika u višim razredima osmoljetki, jer se od njih traži viša pedagoška škola ili univerzitet. Medjutim izvjestan broj studenata talijanske narodne manjine dovršava u Zagrebu univerzitet, a republički Savjet za nauku i kulturu riješio je, u cilju poboljšanja njihove spremne, da im u svakoj grupi više pedagoške škole omogućiti studij talijanskog jezika, koji će za njih biti nastavni jezik. Ako se i iduće školske godine uputi veći broj djaka na više škole u Zagreb, do nekoliko godina u talijanskim osmoljetkama i srednjim školama bit će dovoljan broj osposobljenih nastavnika. Kad je u pitanju stručna sprema nastavnika moramo spomenuti i to da će u toku ove godine velik broj prosvjetnih radnika položiti stručni učiteljski ispit. Te i ostale mjere, poduzete u korist talijanskih škola, omogućuju mlađoj generaciji talijanske manjine da sa sigurnošću gleda u budućnost, svijesna da se u ovoj zemlji ne će nikad ponoviti one nepravde koje su u nedavnoj prošlosti, pod mrskom fašističkom okupacijom, počinjene protiv Slavena, koji su bili lišeni jednog od najsvetijih ljudskih prava, prava da se služe materinim jezikom i da gaje svoju narodnu kulturu.

Izdavanje udžbenika za škole talijanske manjine bilo je iz godine u godinu sve intenzivnije. Danas već imamo čitanke za sve razrede obaveznih škola. Ovih dana izašao je sedmi svezak »Antologije talijanske književnosti« za srednje i više škole. Izdan je velik broj pomoćnih udžbenika za studij geografije, historije i matematike. Iduće godine izaći će nova popravljena izdanja nekih udžbenika koji se sada upotrebljavaju. Treba istaknuti da su neke školske knjige rezultat rada ovdašnjih talijanskih prosvjetnih radnika. To je svakako pohvalno kad uvažimo da su naši nastavnički kadrovi vrlo mladi i da takvi radovi iziskuju velik napor. Za udžbenike, koje treba ograničen broj djaka viših srednjih škola, stavila je narodna vlast Talijanskoj uniji na raspoloženje znatan iznos u stranoj valuti. Na taj je način pitanje školskih udžbenika gotovo u potpunosti riješeno.

Koji zadaci stoje još pred talijanskim školama na kraju 1951. — 52. školske godine? U prvom redu treba usavršiti stručnu spremu nastavnika, kako bismo mogli biti sigurni da će uskoro u manjinskim školama na svakom pojedinom mjestu biti ljudi osposobljeni za posao koji obavljaju. U drugom redu treba pronaći one forme rada koje nam je sugeriralo iskustvo stečeno posljednjih godina, a koje svakog dana nalazi primjenu u jednoj ili drugoj školi. U tom je posledu za nas dragocjeno iskustvo koje možemo crpiti u hrvatskim školama. Te škole, raspoložive većim brojem vrlo sposobnih nastavnika, uvijek su bile i uvijek su spremne da nam pruže zatraženu pomoć.

U tom pogledu smatramo dužnošću da odamo puno priznanje suradnji koja u našoj oblasti postoji između talijanskih i hrvatskih prosvjetnih radnika. U nižim i višim školama, osnovnim, osmoljetkama i srednjim, rad je vrlo često zajednički i odvija se s punom svijesću o važnosti takve zajednice za odgoj naše omladine. Zajednička savjetovanja nastavnika, kulturno—umjetničke manifestacije talijanskih i hrvatskih djaka i druge forme uzajamne pomoći imaju, pored čisto praktične vrijednosti, i duboko odgojno značenje. Kad je u pitanju krajnji cilj — odgoj socijalističkog čovjeka — u našim školama ne postoje nacionalne razlike. Talijanske i hrvatske škole su u tom pogledu na istom nivou, jer ih prožima isti duh, jer su i u jednima i u drugima uvijek žive riječi koje je drug Tito 1946. uputio Riječanima i svim narodima Jugoslavije: »Budite jedinstveni, živite u bratstvu, slozi i ljubavi, jer to je zalag našeg prosperiteta«.

G. BENSI

MUZEJI U ISTRI

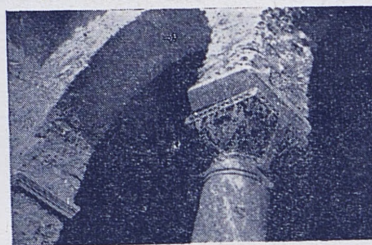
ARHEOLOŠKI MUZEJ ISTRE U PULI

Istra ima svoju arheološku tradiciju. Brojni antički spomenici privukli su pažnju ljubitelja antike već u XIX. stoljeću, da ne spominjemo pojedinih primjera još iz starijih vremena. Međutim, ova nam je pažnja donijela više štete nego koristi, jer je mnogo lijepih starina ponajviše arhitektonskih fragmenata otišlo s interesentima u inostranstvo, najviše u Italiju; od toga nešto u muzeje, a ostalo za ukras mletačkih palača. Na poticaj francuskih arhitekata Lavallée i Cassasa počeli su početkom XIX. stoljeća sakupljati antičke spomenike i deponirati ih bez ikakvoga reda, a još manje inventarizacije ili barem oznake mjesta nalazišta, u Avgustov hram, a kad tamo nije bilo više mjesta, u arenu. To je razlog da imamo u muzeju bezbroj kamenih spomenika, za koje znamo samo to da potiču iz Pule iz njene najbliže okoline, i ništa više.

Bogati nalazi iz prehistorijske nekropole u Vižaćama kod Vulture, antičkog Nesakcija, bili su povod za osnivanje gradskog muzeja u Puli god. 1903. Zgrada u koju je tada smješten muzej nije odgovarala i uskoro se skupilo toliko muzejskog materijala, da nije bilo moguće urediti sistematsku izložbu, nego je kao i mnogi drugi tadašnji muzeji pretstavljao skladište arheoloških i drugih kulturno-historijskih predmeta. Godine 1925. muzej dobiva novu zgradu u kojoj je ranije bila njemačka gimnazija. Zgrada se nalazi na padinama brežuljka i u okolini koja po svojim nalazima iz prehistorijskog, rimskog i srednjovjekovnog perioda predstavlja stopostotni arheološki teren. Djelokrug muzeja proširen je na cijelu Istru. Ranije je centralni muzej bio u Poreču, pa je uslijed toga i dio porečkih arheoloških zbirki prenesen u Pulu. Ovako reorganizovan, muzej je otvoren 1930 godine.

Općem demontiranju i odnašanju strojeva iz tvornica i radionica tokom posljednjeg rata i po završetku istog, pridružilo se i odnašanje kulturno-historijskih i umjetničkih spomenika iz Istre. Iz muzeja je odnijet veliki dio arheoloških kulturno-historijskih i umjetničkih predmeta, osim kamenih spomenika, ali i od

ovih je nestalo nekoliko važnih lapida. Novi muzealci bili su postavljeni pred tešku zadaću. Uz predmete bili su odnešeni i katalozi, knjige inventara, fototeka i sva arhiva tako, da se unutrašnji muzejski rad morao odvijati od samih osnova muzealnog i arheološkog rada.

Atrij Eufrazija bazilike — Arh. muzej Poreč

2. veljače 1949. godine muzej je ponovo otvoren za javnost sa novo uredjenim dvoranama, dopunjenim, te djelomično preuredjenim lapidarijem u hodnicima i prizemnim dvoranama. Ali već sad se osjeća oskudica prostorija: nema mjesta za izložbu novih srednjovjekovnih nalaza, za koje je potrebna posebna dvorana, a mnogo prehistorijske gradje leži još u skladištu.

Arheološki muzej, ma da nekulturno opljačkan i osakaćen, predstavlja sa svojim starim, a i novo pronađenim arheološkim i muzejskim blagom, naročito pak sa svojim bogatim lapidarijem, jedan od najinteresantnijih muzeja u zemlji. On ne privlači samo stručnjake, nego i široku publiku, pa je samo u godini 1951. prošlo kroz njegove dvorane preko 20.000 posjetilaca.

B. B.

NARODNI MUZEJ ISTRE U PAZINU

Društvo za kulturna i povijesna pitanja Istre potaklo je pitanje osnivanja Nacionalnog muzeja Istre u Pazinu. Taj muzej bi se trebao smjestiti u pazinsku utvrdu, koja se počela popravljati, pri čemu će mnogo pomoći Konzervatorski zavod u Rijeci.

U povijesti Istre pazinska tvrđava je bila simbol feudalnog poretka u Istri, a s njim u vezi i robovanja našeg naroda tuđincu. Još u ranom srednjem vijeku, kad su se počeli formirati feudi razvila se pazinska grofovija iz čistog vojničko-administrativne jedinice. Ona je došla pod vlast goričkih grofova od 1342, a 1374 god. prelazi pod vlast Habsburgovaca. Centar grofovije je bio Pazin, koji su Austrijanci ridi njegovog središnjeg položaja nazvali Mitterburg. Smatra se da je teritorij grofovije pčvećao nešto donacijama careva i biskupa, a nešto i uzurpacijom, zamjenom i poklonima akvilejskih patrijarha. U XIV. stoljeću ta je pokrajina postala skoro autonomna, pa su austrijski hercozi upravljali s njom preko kapetana u Pazinu. Teritoriju grofovije pripadao je najveći dio Istre, kraj bogat i plodan, te nije ni čudo, da su se za njeza borili strani velikaši koji su nastojali da se obožate. Svi su se ti stranci mijenjali u Pazinskom kaštelu,

Auerspergi, Epensteini i Montecucoli, i drugi, u toj »mirabil fortezza«, u njenim ugodnim dvoranama i »prelijepim sobama« i uz kamine smišljali kakve će nove namete tražiti od slavensko-g kmeta. Oni su u urbarijelne knjige upisivali sve nove i nove dažbine tako da se kmetovi počinju buniti, a gospodari iz svojih tvrdih zankova, razasutih po čitavoj grofoviji, nastoje da uguše njihove bune. Za to se pune zatvori u pazinskoj tvrđavi. I još do nedavna služio je taj kaštel kao zatvor, u koji su se stavljali borci za slobodu Istre. Sa dva prozora, koja gledaju u bezdan Pazinskog Potoka, bacali su neprijatelji naše rodoljube u smrt.

Unatoč tuđinske vlasti istarsko selo ostaje slavensko, živi svojim patrijarhalnim životom kakav je jedino moguć u feudalizmu. To slavensko selo čuva svoje starinske običaje, nošnju, igru i pjesmu, te tako etnički jedinstveno vezano sa Primorskom Hrvatskom zajedničkom glagoljaškom kulturom, jedino je u stanju da se nacionalno održi.

Feudalci nastoje da produkciju kmetova koriste za svoje interese, a sa razvojem sve luksuznijeg života u doba baroka pokazuje se i potreba da se oko zankova razvijaju obrtničke radionice. U ta podgra-

dja dolaze vještije zanatlije sa sela, te se tako razvija i grad Pazin u isključivo slavenski grad. Da je priliv slavenskog stanovništva u podgrađja bio velik, jasno se vidi iz naziva upravitelja gradova. Svaki grad i tvrđava u grofoviji imali su svog »župana« uz kojeg su birali i dvanaest savjetnika tako zvane »sodce«. Taj izbor se vršio na gradskom trgu na Djurdjev dan, koji je bio nacionalni praznik kod svih naroda Jugoslavije. Već u doba Josipa II. pišu se cirkulari za grofoviju pazinsku na njemačkom, talijanskom i hrvatskom jeziku, još prije Napoleonove Ilirije. Seljak, koji ne zna talijanski ni njemački, treba razjašnjenje za svoje dužnosti i za to se ti cirkulari pišu jezikom kmetova koji su najveći dio stanovnika grofovije.

Torzo — Arh. muzej Poreč

Sam Pazinski zamak je smješten na živoj stijeni iznad bezdana Pazinskog Potoka, a gradjen je po uzoru na germansku gotičku arhitekturu burgova. Zidovi su vrlo debeli, a ulaz je nadsvodjen kriškastim svodom izvedenim prilično rustično, a doksat tvrđave je poduprt masivnim konzolama koje ujedno daju dekorativni izgled tvrđave. Svojom veličinom i skladnošću arhitektonskih elemenata pazinska se tvrđava ubraja među najljepše i najbolje očuvane feudalne utvrde u našoj zemlji, te se može vrlo lijepo koristiti za smještaj muzeja. Čitava istarska prošlost je usko vezana za feudalizam i ako se u muzeju postavi razvoj istarskog feuda i elementi prirodne privredne, moći će se sačuvati od propadanja neprocjenjivo etnografsko blago koje Istra još ima. Uz raskošne sa-

lone pazinske gospode postaviti će se u muzej unutrašnjost malih seoskih kuća, intimna ognjišta, uz koja se predajom čuvalo narodno kulturno blago. Tako postavljen muzej u Pazinu bit će ilustracija borbe našeg naroda za opstanak i samoodržanje i sačuvanje narodne glagoljaške kulture.

R. M.

MUZEJ ZA GRAD I KOTAR POREČ

Poslije požara, koji je u proljeće 1945. godine uništio muzejske zbirke, ostao je Poreč bez muzeja. Stara muzejska tradicija, brojni veći i manji spomenici, tražili su, da i u Poreču muzejski radnici Istre pristupe poslu.

Godine 1949. smještene su u romaničkoj kući, najstarijem primjerku profane arhitekture u Istri, i u kući Dvaju svetaca privremene muzejske izložbe: u prvoj etnografska, u drugoj arheološka. Godine 1951. bila je uredjena okolina Martovog hrama sa rimskim kamenim spomenicima, a ljeti iste godine započeti su radovi na preuređivanju barokne palače porodice Sinčić u kojoj se sada nalazi muzej.

Muzej se sastoji iz arheološke i kulturno-povijesne zbirke, te galerije slika. Rimski lapidarij nalazi se u prizmolu. Od izloženih lapida ističe se nadgrobnji žrtvenik T. Voluzija Heimesa kao najzanimljiviji primjerak ove vrste u Istri. Čeona strana žrtvenika ispunjena je natpisom, zadnja je neobradjena, a pobočne strane ukrašene su u plitkom reljefu sa prizorima koji su bili tipični za Istru u rimsko doba: herbom grožđa i maslina. Glave muškarca i žene kao i torzo ženske statue najljepši su spomenici muzeja. Ostali arheološki materijal sačinjavaju ilirska keramika i brončani nakit iz raznih prehistorijskih nalazišta (sv. Martin kod Tara, Kringa) i različiti predmeti iz rimskog perioda (grnčarija, staklo, mozaici, ukras iz bronce, ključevi i t. d.).

U kulturno povijesnoj zbirci nalazi se gotička drvena plastika, seljačka drvena plastika i rezbarije, mramorna barokna bista mlade djevojke, gradska grnčarija iz XVII. i XVIII. stoljeća, te bogata kolekcija srednjovjekovnog i novovjekovnog oružja i drugo.

Uz arheološki muzej u Puli, Muzej za grad i kotar Poreč drugi je muzej u Istri uredjen poslije oslobođenja.

B. M.

LIKOVNI ŽIVOT

IZLOŽBA PRIMORSKIH MOTIVA

(OPATIJA 15. VI.—31. IX.)

S dobrom namjerom i interesom, koji je ujedno interes svakog našeg kulturnog čovjeka, da se pred inostranim i domaćim turistima u Opatiji prikažemo i predstavimo po mogućnosti s najboljim dostignućima na likovnom polju; s dobrom namjerom pišem ovih nekoliko riječi o »Izložbi primorskih motiva«, koja se u organizaciji Udruženja likovnih umjetnika Hrvatske — podružnica za Rijeku održava od 15. VI. pa sve do kraja rujna ove godine.

Pohvalna je i vrijedna pažnje inicijativa riječkog ULUH-a, da preko ljeta u Opatiji organizira jednu permanentnu izložbu primorskih motiva, na kojoj bi bili zastupani gotovo svi savremeni hrvatski slikari, koji za motive svojih slika uzimaju primorske krajolike i vedute. Pohvalna je i vrijedna pažnje ta inicijativa i treba pozitivno ocijeniti nastojanje oko promicanja likovnog života u tom dijelu naše zemlje, ali ona je uz to neminovno povezana i sa odgovornošću, koju organizator tom prilikom preuzima na se.

Na ovoj izložbi pred stranim i domaćim turistima, treba da nas reprezentiraju najpoznatija i najprominentnija imena modernog hrvatskog slikarstva. Tako je bilo zamišljeno. Ali se u stvari zbilo drukčije. Odziv slikara iz Zagreba bio je ispod svakog očekivanja kako po kvantiteti tako i po kvaliteti. Mnogi od tih radova ne mogu se uzeti nego kao studije i skice. Na čitavoj izložbi su 62 rada u različitim tehnikama, od ulja, akvarela, pastela do bakropisa, litografije u boji, monotypa i crteža olovkom i tušem. Gosti iz Zagreba su: Gliha Oton, Makanec, Veža, Jelić, Restek, Gliha-Selan, Krizman, Reizer, Kumbatović, Kren, Šimaga, Ružička, Kokotović, Gabor Zoltan, Gradiš, Krizmanić, Hamel, Gavranić, Bojničić, Borčić, Ladika i Kirinčić, dok su riječku podružnicu ULUH-a pretstavljali: Žunić, Vilhar, Venturini, Venucci, Kos i Kučinski.

Promatrajući ovu izložbu u cjelini, panoramski, s obzirom na kvalitet u prvom redu, a zatim i po obimu,

broju djela i slikara koje je uspjela okupiti, ona nas ne može zadovoljiti. Ne možemo se oteti utisku, kao da su mnoge stvari radjene na brzinu samo da se pojave na izložbi. U svakom slučaju ona ne predstavlja ono što smo očekivali, niti se približno dalo onaj kvalitet, kakav je mogao biti. Smatramo, da je ova ad hoc spremljena izložba mogla da bude potpunija. Ta zamjerka ne ide na račun organizatora, ali je stvar diskusije — a možda niti toga — da li se, unatoč slabom i manjkavom izboru radova, trebalo postaviti izložbu u kojoj vlada prilično ravnodušna atmosfera samo da se popuni praznina u likovnom repertoaru kroz ljetnu sezonu u Opatiji!?

Momenat ponavljanja i izvjesne monotonije, koju susrećemo na ovoj izložbi, ne mogu ublažiti ni zanimljive sepie Žunića, ulja Veže, Glihe i Resteka kao ni bakropisi Krizmana. Tko je lani vidio slike na izložbi, koju su na istome mjestu organizirali ULUH-Rijeka i Galerija likovnih umjetnosti i koja je kasnije bila prenesena u veća mjesta Istre, vidjet će opet neke od njih i na ovoj izložbi (Gliha, Vilhar, Reizer, Šulentić, Makanec). Pored toga, riječki slikari — istina, silom pri-

lika — izložili su na ovoj izložbi radove koje smo već vidjeli na ovogodišnjoj ULUH-ovoj izložbi u Rijeci.

Činjenica je, a s tom će se složiti svatko, tko poznaje naše moderno slikarstvo i hoće da bude objektivan, da ova izložba, takva kakva je ona sada ne prikazuje ni djelomično mogućnosti hrvatskih slikara, kako onih koji su na njoj zastupani, tako i ostalih koji na njoj nisu predstavljeni. S ovom izložbom stranci, pa i naši ljudi iz ostalih republika, dobivaju krivu predodžbu, krivu u toliko ako misle, da je to sve što savremeni hrvatski slikari znadu i mogu dati na tu temu. Zaista je šteta, što ovom prilikom nismo vidjeli radove Vidovića, Postružnika, Svečnjaka, Mišea, Murtića, Kovačević Branka, Dulčića, Kaštelančića i drugih koji obraduju tu tematiku, čije bi sudjelovanje nesumnjivo pridonijelo oboljelinj i kvaliteti izložbe, a time i boljoj reprezentaciji našeg slikarstva.

Čovjek obično teži, da u svakom radu ostvari što bolje, što značajnije rezultate. Ne možemo sumnjati u to, da se autori izloženih slika nisu rukovodili tim načelom.

IZLOŽBA REPRODUKCIJA U BOJI „OD SREDNJEG VIJEKA DO DANAS“

RIJEKA, 10. VII.—3. VIII. 1952.

Treća izložba koju je ove godine organizirala Galerija likovnih umjetnosti u Rijeci, bila je ona pod imenom »Od srednjeg vijeka do danas«. Bila je to u stvari izložba reprodukcija u boji svjetskih majstora slikarstva, a izdala ih je centrala UNESCO-a u Parizu, kako bi pomoću pokretnih izložbi, koje će obići sve kulturne zemlje, pruživši većini mogućnost da se barem pomoću dobrih reprodukcija upoznaju sa najboljim ostvarenjima vrhunskih slikara što ih je dalo čovječanstvo unatrag 600 godina.

Od prvih likovnih ostvarenja Andreja Rubleva i nepoznatog Majstora ruske škole: od Duccia, Fabriana Ucella, Ghirlandaia, Lippia i Pinturicchia; od Raffaele »Madone del Granduce« i Bronzinovog »Portreta mladića«, koji svjedoči »o zamahu jedne velike umjetnosti« do remek djela El Creca, Velasqueza i Tintoretovog »Galilejskog jezera«; od sjevernjačkog slikarstva »Dvoje ljubavnika« nepoznatog slikara švapske škole početkom petnaestog stoljeća i pedantnih detalja Eyckovih figura; od uzdržanih kontrasta boja na slikama Memlinga, fantastično—mističnih simbola i satira Boscha do snažnih doživljaja prirode starog Brueghela — pratimo s ushićenjem i interesom napore umjetnika, čija su djela sačinjavala velebnu historiju likovne umjetnosti. Redaju se dalje ime do imena: Dürer, Cranach, Holbein, pa raspojasani Robens, asket Rembrandt i sjajni Vermer, čiji su interieuri još do danas ostali nedadmašeni.

Pod utjecajem holandskih portretista i pejsažista Englezi su u XVIII. stoljeću stvorili značajno slikarstvo, od koga su na ovoj izložbi zastupana tri imena: Reynolds, Turner i Constable. A onda dolazi Francuska osamnaestog stoljeća, sa poetičnim Chardinom, rađosnim Fragonardom, neslužbenim slikarom francuskog visokog društva prije revolucije te strožim i pomalo hladnim Ingresom. Corot i Daumier nadovezuju se na njih i vode nas do impresionizma, do Maneta, Moneta, Renoira, Degasa, Toulouse-Lautreca i Pissarroa, pa Cezannea, Gauguina, Van Gogha, Seurata, najvornog Rousseaua »carinika« i poetičnog Sisleya a odatle nije velik korak do moderne umjetnosti u kojoj je »želja čovjeka za samostalnim i nezavisnim osećajnim životom tu našla svoje umjetničko ogledalo« . . . »Jer

kao što intimni život može da bude slobodan u veoma širokim granicama, on isto tako nekada i prelazi te granice sukobljavajući se u svojim posljedicama sa svojom okolinom« . . . A o tome mogu mnogo više od riječi kazati izložena djela Picassa, Braquea, Kokošchke, Utrilloa, Vlamincka, Marqueta, Modiglianina, Chagalla, Matissea, Marca, Rouaulta, Segonzaca, Marchanda, Kleea, Tailleaua i Moorea.

Što medju tim ukusno opremljenim reprodukcijama, naravne ili nešto smanjene veličine originala ne nalazimo i neka veoma značajna djela poznatijih slikara koja nisu reproducirana, razlog je u tome, što je UNESCO izbor tih reprodukcija vršio na osnovu značaja umjetnika čije je djelo reproducirano, a zatim na temelju opće vrijednosti slike o kojoj se radi; konačno: vjernosti same reprodukcije. Iz tih razloga vjerojatno izostala su imena Tiziana, Goye, Leonarda, Michelangela, Giorgionea, Courbeta, Delacroixa i drugih.

O korisnosti izložbi ovakve vrste, kako za stručnjake i laike, tako i s obzirom na mogućnost lakog prenosa iz mjesta u mjesto, ne treba napose govoriti.

Interes, koji se u Rijeci pojavio za tu zanimljivu i poučnu izložbu, prvu ovakve vrste u Hrvatskoj, nedvosmisleno pokazuje, da li je ona postigla svoju svrhu.

S ovom izložbom završena je likovna sezona u Rijeci u prvom polugodištu. Slijedi mala pauza: zaista mala: tek mjesec dana. Jer već prvoga septembra, Rijeka će u izložbenim dvoranama Galerije moći po zdravitijem jednog dobro poznatog gosta iz Zagreba: Petra Šimaga. A osim toga? Osim toga, izlagat će mladi Dubrovčanin Dulčić, pa nešto kasnije njegov sumještanin Branko Kovačević. Galerija će opet sa svoje strane nastojati da dodje do interesantne izložbe biedermeier portreta, kojih ima mnoštvo u ovom kraju. A nije isključeno, da već ove godine vidimo na Rijeci jednu samostalnu skulptorsku izložbu! Kosta Anđeli — Radovani obećao je da će nas posjetiti.

U svemu: repertoar koji će razveseliti svakog ljubitelja lijepih umjetnosti.

IZLOŽBA AMATERA LIKOVNIH UMJETNOSTI

RIJEKA, 20. VI.—5 VII. 1952.

U nizu izložbi, ove godine u Rijeci zanimljiva i interesantna na svoj način bila je i ona amatera likovnih umjetnosti. Originalnost izvedbi i zamisli, neposrednost i primitivnost u formi i sadržaju to su značajke koje posjetiocu odmah upadaju u oči. Ima tu i tamo zbunjenosti u traženju likovnog izraza, naturalističkog preslikavanja i izvjesne pretencioznosti, ali promatrajući izložbu kao cjelinu i uzevši u obzir činjenicu, da su autori tih radova ljudi, koji nemaju likovnog školovanja a — osim nekoliko sati na tjedan, kada rade pod stručnim nadzorom — prepušteni su sami sebi.

Dvadeset i šest takvih amatera, činovnika, djaka, obrtnika i radnika prikazalo je preko stotinu radova. Mnogi od njih već su prošle godine zapaženi, a neka imena susrećemo sada prvi puta. Kroz pejzaže, vedute, portrete, studije, skice i croquise pratimo nastojanja tih »ilegalnih« umjetnika, da što snažnije i bolje odraze svoja gledanja na zbivanja oko sebe. Neki su još na početku, drugi već poodmakli, a neki već sa zavišnim uspjehom i rutinom svladali i složenije probleme likovnog stvaranja, prikazavši nam neke radove, koji gotovo nimalo ne zaostaju za onima koje smo u posljednje vrijeme vidjeli na izložbama u Rijeci. Tu su u prvom redu bili radovi Baštijan Milana (»Mrtva priroda« i »Ulica«), Petković Borisa (naročito crteži), Tomac Zvonimira (»Ženski portret«), Toman Slavka (crteži tušem), Miklec Ivana (»Portret« i »Natura morta«), i mladog Simonetti Ivana (»Nature morte«).

U svakom slučaju, ova je izložba pokazala, da postojanje likovne sekcije Saveza kulturno—prosvjetnih društava grada Rijeke ima svoga opravdanja i da je u tom smislu treba što više pomoći ne samo riječima i savjetom nego i materijalno. Jer dok su članovi

ULUH-a koliko toliko podmireni sa najnužnijim materijalom (platno, papir, boje, kistovi) amateri se moraju snalaziti na sve moguće načine. A da kvalitet dje- la zavisi i o kvaliteti materijala s kojim i na kome se radi u to ne treba uvjeravati.

Ima jedna druga misao koja mi se nametnula prilikom ove izložbe. Bilo bi zanimljivo i poučno na jednoj kolektivnoj izložbi vidjeti grupu od 3—4 najozbiljnija amatera sa svojim najboljim i najnovijim radovima, bez obzira na to, što nemaju stručnog školovanja ili možda upravo zato. Nema sumnje da bi na taj način likovni život dobio na živosti i interesantnosti. Po- red toga bila bi zanimljiva komparacija radova nekih zrelih amatera sa umjetnicima koji su završili likovnu akademiju. Jer netko ili je umjetnik ili nije, bez obzira na sve predrasude o nekoj inferiornosti »amatera«, odnosno superiornosti onih sa diplomom.

I uopće, pitanje grupacija prilikom izložbi (o čemu se dosta govorilo i na nedavnoj skupštini ULUH-a u Zagrebu), ponavljam: pitanje tih grupacija zaslužuje posebnu i naročitu pažnju. U ovom momentu ono je jedan novi način kako da se proširi likovni horizont, unese jedan novi momenat koji će potaknuti umjetnike na jedan intenzivniji rad. Sigurno je, da ta sloboda, da umjetnici izlažu sa onima za koje osjećaju da su im najbliži bilo po likovnom uoblikovanju materije, idejnom razoru na modernu umjetnost ili prosto s obzirom na individualni odnos jednoj prema drugome: sigurno je, da ta sloboda izlaganja u grupi ne će ići na štetu kvalitete. Konačno, stav pojedinih umjetnika do nekih čisto zanatskih ili idejnih problema, bit će jasniji publici ako se on izražava ne u jednoj ili nekoliko slika jednog slikara koliko u djelima nekoliko koji isto misle i osjećaju. BORIS VIŽINTIN

PRIKAZI I BILJEŠKE

LAGINJINA PROSLAVA U ZAGREBU

Stogodišnjica rođenja Matka Laginje proslavljena je u Zagrebu 10. lipnja o. g. svečanom akademijom, koju je organiziralo Društvo Primoraca i Istrana. Proslava je održana nešto prije samog spomendana (10. VIII.) zbog toga, što u vrijeme ljetnih praznika kulturni život u Zagrebu sasvim miruje. Time je bio osiguran bolji uspjeh proslave, koja je tako predstavljala uvod u niz svečanosti, što će se doskora održati u Puli, na Rijeci i uopće diljem Istre i Hrvatskog Primorja.

U tome je, možda, sadržan i stanoviti dublji smisao, a organizatorima je i bilo stalo da se to i našlasi: da se naime Zagreb ne samo pridruži Laginjinoj proslavi, nego da u njemu ona i započne. To i odšovara karakteru i ulozu političkog i kulturnog središta kakav je Zagreb, upogotovo u njegovom tradicionalnom odnosu prema Istri. Ta povezanost treba da se i danas osjeti i istakne.

Osim toga ne valja zaboraviti, da je Laginja dio svojih sveučilišnih studija proveo u Zagrebu, da je ovdje, poslije završenih nauka, dobio prvu službu (kao činovnik Gradske općine), koju je napustio dobivši poziv, da preuzme mjesto općinskog tajnika u Kastvu. Bez obzira na svoje ostale veze sa Zagrebom, književne (u svojoj mladosti) i političke (u toku svog dugogodišnjeg rada u Istri), Laginja je u Zagrebu proveo i desetak posljednjih godina svoga života, kad je poslije Prvog svjetskog rata napustio Pulu. Prvih

godina sudjelovao je aktivno u političkom životu (bio je 1920. i ban Hrvatske), a i poslije toga bavio se javnim poslovima, naročito u vezi s Istrom, dok se nije sasvim povukao, da se 18. III. 1930. mrtav preseli pod svodove mirogojskih arkada.

Zato je bilo potrebno, da se i Zagreb na dostojan način oduži uspomeni Matka Laginje. To je došlo do izražaja na svečanoj akademiji u Hrvatskom glazbenom zavodu, koja je po jednodušnom priznanju, i po svom sadržaju i po svojoj izvedbi, bila na velikoj visini.

Program je započeo muški zbor Radiostanice Zagreb s Matetićevo pjesmom: Dru Matku Laginji (riječi Rikarda Katalinića Jeretova). Zatim je akademik Milan Marjanović održao predavanje, u kojemu je prikazao lik Matka Laginje (Predavanje je kasnije objavljeno u 6. broju »Hrvatskoga kola«). Član Hrvatskog narodnog kazališta Mato Grković recitirao je nekoliko Laginjinih basna, a glumica Mira Župan pročitala je neke stranice iz »Istarskih pričica«. U drugom dijelu programa nastupili su prvaci Opere Nada Puttar-Gold i Vladimir Ruždjak, koji je — među ostalim — otpjevao i jednu Zlatičevu pjesmu. Akademiju je završio zbor Radiostanice, pod ravnanjem Slavka Zlatića, s tri pjesme Ivana Matetića-Ronjgova (od kojih se osobito svidjela prva: Ti ćeš plakat...) i pjesmom »Punt« Ubalda Vrabeca.

Program Akademije prenosila je i zagrebačka Radiostanica.

Zagrebački dnevnik »Vjesnik« (10. VI.) i »Narodni list« (10. VI.) donijeli su uoči proslave prigodne članke o Matku Laginji, a tako i tjednik »Radio Zagreb« (br. 24. od 9. — 15. VI.) O Laginji je donio opsežniji prikaz i tjednik »Naprijed« (u broju od 4. VII.), u kojemu pisac (Petar Šuran) ističe potrebu, da se Laginji oda počast i podizanjem brončanog spomenika u Puli.

U želji, da se stogodišnjica rođenja Matka Laginje što vidnije obilježi, uputilo je Društvo Primoraca i Istrana u Zagrebu zagrebačkom Gradskom narodnom odboru predstavku, da se jedna od reprezentativnijih ulica grada prozove Laginjinim imenom. To ime, doduše, nosi od unatrag dvadesetak godina, jedna malena, sporedna ulica, ali je odbor Društva Primoraca i Istrana bio mišljenja, da se, zbog Laginjinih zasluga, kao i zbog razloga, koji su dodirnuti u uvodu ove bilješke, njegovim imenom prozove druga, veća i ljepša ulica. Stogodišnjica rođenja Matka Laginje za to je najbolja prigoda.

A. R. Č.

DOKUMENTARNA KNJIGA O ISTRI I SLOVENSKOM PRIMORJU

Naši raniji historičari nisu posvetili veću pažnju prošlosti novooslobođenih krajeva. Mi nemamo opširnijih djela, koja bi obuhvaćala političku ekonomsko-socijalnu i kulturnu prošlost Hrvata i Slovenaca u Istri i Slovenskom Primorju. Svega ima nekoliko historijskih pregleda i monografija, kao Gruberova »Povijest Istre«, Spinčičeve »Crtice«, značajan rad M. Mirkovića o Matiji Vlačiću (Flacius) i još neki manji radovi.

Tek se nakon oslobođenja pristupilo ozbiljnijim pripremama za sakupljanje gradje i sredjivanje arhivskih materijala, kako bi se, proučavajući prošlost ovih naših krajeva na izvorima, došlo do jednog svestrano izgrađenog historijski objektivnog djela. U tome je učinjeno nešto konkretnije u pripremi i obradi materijala i različitih historijskih pregleda za mirovnu konferenciju u Parizu. Dalje se nije otišlo. Bogatija je u tome strana literatura, a naročito talijanska. No, sve što su Talijani pisali, često krupna djela po broju stranica, potencirano je u detaljima, tendenciozno su izvrstane historijske činjenice i falsificirana povijest naših krajeva, sve u cilju da se dokaže međunarodnom svijetu pravo na njih.

I baš zbog tih naših propusta u prošlosti, naši će historičari morati obraditi izvorni historijski materijal, koji im stoji na raspolaganju, u svim njegovim pojednostima, ne podcijenjivajući ni najmanji detalj od važnosti za povijesni razvoj naših naroda u Istri i Slovenskom Primorju.

Ovim novim djelom »Istra i Slovensko Primorje« otišlo se još jedan korak naprijed. Ono će dati novog podstreka našim historičarima, da izrade takva naučno historijska djela, koja će i s te strane pomoći obrani naše zemlje i našeg naroda od eventualnih imperijalističkih presizanja na naš teritorij, bilo putem nasilja, bilo putem diplomatskih spleta.

Na izradi djela učestvovali su istaknuti javni i kulturni radnici, akademici, profesori, oficiri, borci iz oslobodilačkog rata, radnici, borci za izgradnju socijalističkog društva i drugi. Knjiga je podijeljena u tri dijela. U prvom se dijelu daje geografski, ekonomski i etnografski pregled Istre i Slovenskog Primorja i njihov povijesni razvitak. Posebno je obradjeno razdoblje od naseljenja do konca XVIII. stoljeća, zatim razdoblje od mira u Campoformiu do svršetka Prvog svjetskog rata i period između dva svjetska rata.

Povijesni dio, iako nije mogao biti opsežnije obradjen, jer je težište pažnje i veći dio djela posvećen Narodnooslobodilačkoj borbi, daje pregled prošlosti sa mnogo podataka, kojim će se moći koristiti kulturni radnici, a može poslužiti kao osnov i inicijativa za daljnje potpunije radove iz historije ovih krajeva.

Drugi dio nas uvodi u najteži, najsudbonosniji ali zato i najslavniji period borbe našeg naroda za konačno oslobodjenje. Postepeno, kronološki vodi nas kroz sve etape, nižući akcije, koje su se izvodile unatoč svih zapreka i teškoća, sa svojim uspjesima i neuspjesima, od prvih partizanskih grupa do stvaranja Istarske divizije i IX. korpusa. Pred nama se odvija djelo naše Partije, inicijatora i organizatora svih pobjeda, počevši, od na oko najnezatnijih do najkrupnijih pothvata, okupljajući oko sebe masovno sve Hrvate i Slovence ovoga kraja i napredni proleterski dio talijanske manjine, koji je borbu naših naroda protiv fašizma prihvatio kao svoju. Ujedno vidimo teške fašističke zločine nad našim narodom, ubijanje i masakriranje naših ljudi, palenje i uništavanje čitavih sela. Pred nama je historijska odluka PNOO za Istru — Istarskog sabora u Pazinu, za povratak ovih krajeva svojoj inatitici zemlji. Prikazano je konačno oslobodjenje ovih krajeva u posljednjoj etapi s jurišem i ulaskom naše Armije u Trst.

U trećem dijelu iznesena je političko—diplomatska borba do sklapanja mirovnog ugovora, daljnji razvitak i izgradnja narodne vlasti, društveni život, te obnova i izgradnja privrednog života. Dan je kraći osvrt o položaju talijanske manjine u Jugoslaviji i slovenske manjine u Italiji. Zasebno su obradjeni Pula i Trst pod anlo—američkom okupacijom i politički i privredni razvoj Istarskog okruga sa kotarima Buje i Kopar.

Djelo je popraćeno sa mnogo ilustracija iz povijesti, folkloru, kao i slikama i različnim dokumentima iz Narodnooslobodilačke borbe.

Na izvršenju ovog zadatka započelo se već u januaru 1950. godine. Tada je formiran redakcioni odbor u koji su ušli Većeslav Holjevac, Ivan Regent, Dušan Diminić, Franc Kimovec Žigo, Dinko Foretić i Boris Misja. Odgovorni urednik bio je Juraj Hrženjak. Ostali suradnici bili su, i to u dijelu o geografskim, ekonomskim i etnografskim karakteristikama Istre i Slovenskog Primorja: dr. Josip Roglič, dr. Antun Melik, dr. Mijo Mirković, Alojz Dular, Marijana Gušić, Jelka Ribarić, dr. Vinko Žganec i Miho Matičetov; u dijelu o historiji Istre i Slovenskog Primorja do Drugog svjetskog rata: dr. Milko Kos, Matko Rojnić, dr. Fran Cviter, dr. Bogo Grafenauer, Ivo Mihovilović, dr. Lavo Čermelj i Tone Peruško; u dijelu o kulturnom jedinstvu Istre i Slovenskog Primorja s maticom zemljom: Tone Peruško, dr. France Stelle, Vasilij Mirk i Lino Legiša; u dijelu o Narodnooslobodilačkoj borbi: Vinko Antić, Ivo Juvančić, Petar Tomac, Zora Matijević, Danilo Ribarić, Josip Matas, Vitomir Širola, dr. Gajetan Blečić, Vladislav Vivoda, Marica Čepe — Eva i u dijelu o političko—diplomatskoj borbi za Istru i Slovensko Primorje i obnovi i izgradnji ovih krajeva: France Bevk, Juraj Hrženjak i dr. Slavko Peterin.

V. BRATULIĆ

IZDAVAČKA DJELATNOST »POMORSTVA« U RIJECI

Na svakom koraku ističe se da je Rijeka pomorski grad, da svoj razvitak zahvaljuje pomorstvu i pomorskoj trgovini, da je nakon oslobodjenja postala naša najvažnija pomorska luka, u kojoj su skoncentrirana naša pomorsko-privredna i broderska poduzeća. U takvom razvitku Rijeke vidnu ulogu ima pomorska štampa, kao važan organ propagande mora, proučavanja povijesti, razvoja socijalističke ekonomske pomorstva kod nas i primjene tekovina moderne tehnike brodarstva u našoj trgovačkoj mornarici.

Već pri oslobodjenju Rijeke i Istre 1945. god. osjećala se potreba, da se barem u dnevnoj štampi bilježe pregnuća postignuta na obnovi porušenih luka i povećanju naše trgovačke mornarice. Ipak veća se pažnja propagandi mora i pomorstva posvećuje nakon aneksije Rijeke FNRJ 1947. godine, kada Rijeka postepeno postaje centar naše pomorske privrede. Te

godine u sklopu tadašnje »Generalne direkcije brodarstva« na Rijeci počinje izlaziti interni litoografirani mjesečnik »Vijesti iz strane pomorske stručne štampe« u redakciji službenika same direkcije, koji nije bio dugog vijeka. Mjesečnik, kako mu i samo ime navodi, donosio je informativne notice prevedene iz inozemnih stručnih listova i tako pružao čitateljima uvid u zbivanja u pomorskom svijetu, koja su se najviše odnosila na politiku tehničke obnove brodarstva i ponovnog afirmiranja svjetskih luka u međunarodnoj pomorskoj trgovini.

Potreba stvaranja jednog stručnog i reprezentativnog mjesečnika, koji bi tretirao opća pitanja iz pomorske privrede u FNRJ, ukazala se odmah nakon organizacije Ministarstva pomorstva. U sklopu tadašnje Uprave pomorstva u Splitu bilo je 1946. godine formirano uredništvo, te je prvi broj mjesečnika »Pomorstvo« izašao u rujnu 1946. godine. Već slijedeće godine osnovano je u Splitu izdavačko poduzeće »Pomorstvo«, koje je, osim izdavanja mjesečnika, preuzelo i izdavanje pomorsko-stručnih publikacija. Izdavačko poduzeće »Pomorstvo« osnovalo je »Pomorsku biblioteku« sa slijedećim granama:

1) pomorsko-nautička; 2) pomorsko-ekonomska; 3) pomorsko-tehnička; 4) pomorsko-historijska i beletristika; i 5) pomorsko-pravna.

Svrha »Pomorske biblioteke« je izdavanje priručnika za praktičare u pomorstvu, zatim pomoćnih udžbenika za pomorske stručne škole i kurseve, te knjiga za propagandu mora iz pomorske povijesti i beletristike.

Izdavačko poduzeće »Pomorstvo« pokazalo je jaku djelatnost. Uza sve poteškoće na koje je nailazilo, kao i sva druga izdavačka poduzeća, uspjelo je održati mjesečnik »Pomorstvo« na životu do danas, a također je izdalo veći broj publikacija, koje su popunile praznine u našoj pomorskoj stručnoj publicistici. Položaj Rijeke kao naše najveće pomorske luke zahtijevao je da se izdavačka djelatnost »Pomorstva« proširi na nju, pa se poduzeće listopada 1950., preseljava iz Splita na Rijeku i ovdje nastavlja svojim radom.

Za vrijeme rada u Splitu, poduzeće je izdalo devet publikacija od kojih je veći dio rasprodan. Za djecu izdana je mala slikovnica »Morski svijet« iz pera ing. D. Morovića, zatim stručne publikacije: L. M. Milanović: »Žična telegrafija«; isti autor: »Priručnik konvencija o radiokomunikacijama i radio-saobraćajni propisi«; Vj. Tolić: »Motori sa unutarnjim izgaranjem«; prof. ing. E. Marchi: »Vrijeme, praktična uputa u upoznavanju vremena bez upotrebe sprava«; kap. B. Lovričević: »Konstrukcija i uzdržavanje čeličnih trgovačkih brodova«; Uredbe (Zbirka propisa I.); dok je u suradnji sa Saveznim odborom Pomorsko-brodarskog saveza Jugoslavije izdalo dva priručnika za jedriličarstvo i kajakarstvo i to: Dr. M. Popović: »Zbirka članaka za pomorce-amatere«, te M. Damjanović: »Kako se gradi školski i amaterski kajak«.

Pored mjesečnika »Pomorstvo«, koji od siječnja 1951. izlazi u Rijeci (tisak Narodne štamparije), ovo izdavačko poduzeće izdalo je u okviru svoje »Pomorske biblioteke« ili u zasebnim izdanjima ovih šest knjiga:

1) II. izdanje stručne monografije Vjekoslava Tolića: »Motori sa unutarnjim izgaranjem«, koja se koristi kao priručnik praktičarima na našim motornim brodovima, te u strojarskim odjeljenjima pomorskih tehnikuma;

2) kap. Špiro Savin: »Pomorski prijevozi, havarije i osiguranje«. Publikacija je specijalno izdana kao priručni udžbenik iz nastave privrednog i pomorskog prava na pomorskim tehnikumima;

3) kap. Ivo Kruhonja: »Brodovi na jedra (prilog historiji našeg brodarstva)« sa predgovorom Dr. B. Kojića. Knjiga je namijenjena širokim masama čitalaca, a ima svrhu da ih upozna sa starim brodovima na jedra i tehnikom njihovog pogona.

4) Međunarodna konvencija za zaštitu ljudskog života na moru od 1948. god. Publikacija donosi u prijevodu najnoviju konvenciju koju je ratificirala i naša zemlja;

5) Viktor Car Emin: »Oj more duboko...« zbirka pomorskih pripovijesti;

6) Jugoslavenski registar brodova: Nomenklatura brodova (brodska terminologija).

Pored toga, priredjeno je za štampu nekoliko rukopisa naših poznatih privrednih stručnjaka o pomorskom osiguranju i pomorskom pravu, koji će tokom vremena biti publicirani.

R. F. B.

ENCIKLOPEDIJA POMORSTVA — OSNIVANJE POSEBNE REDAKCIJE U RIJECI

Leksikografski zavod FNRJ u Zagrebu sprema među ostalim enciklopedijama i Enciklopediju pomorstva. Pripremni radovi na ovoj Enciklopediji najviše su uznapredovali, jer se na njoj radi još od 1949., kad je ideja o izdavanju Enciklopedije pomorstva pokrenuta od Jugoslavenske akademije u Zagrebu. 1950. osnovan je Leksikografski zavod FNRJ u Zagrebu, a redakcija Enciklopedije pomorstva prešla u njegov sastav.

Zadaća je Enciklopedije pomorstva, da s jedne strane produbi kod naših pomoraca poznavanje cijelog niza teoretskih nauka i praktičnih djelatnosti usmjerenih na iskorišćivanje mora, a s druge strane, da razvije što jači pomorski mentalitet u najširim slojevima južnoslavenskih naroda.

Da bi postigla ovu svrhu, Enciklopedija pomorstva treba da obuhvati sve struke, koje su u užoj ili široj vezi s pomorstvom.

Na taj način udovoljit će se potrebama pomorskih krugova, koji oskudijevaju na pomorskoj stručnoj literaturi, a široj će publici, koja se interesira za probleme pomorstva, biti pružena prilika, da se upozna sa svima pomorskim problemima.

U Enciklopediji pomorstva bit će obradjene ove struke:

I. Biologija, t. j. opće biološke pojave mora, uz detaljan prikaz životinjskih vrsta u Jadranskom moru, donekle u Sredozemnom a u općim crtama i u drugim morima.

II. Brodarstvo, tipovi brodova kod nas i u svijetu, njihova oprema, terestična i astronomska navigacija, kartografija, radio-tehnički uređaji, pravila za sigurnost plovidbe, gradnja trgovačkih i ratnih brodova i njihovih uređaja, gradnja luka i lučkih uređaja te svjetionika.

III. Ekonomika pomorstva kod nas i u svijetu. Noviji razvitak i današnje stanje naše trgovačke mornarice, ekonomski aspekt brodogradnje, prometa i luka. Trgovačka mornarica, brodogradnja i lučki promet važnijih država svijeta. Pomorska trgovina i centri trgovine preko orskih artikalata. Vodeća broderska društva i glavne parobrodarske linije svijeta. Radni odnosi i skrb za osoblje zaposleno u pomorstvu.

IV. Etnologija s prikazom karakteristika pomorskih naroda.

V. Geografija. Pomorske regije. Kontinenti s mrežom glavnih rijeka, kanala i jezera. Veliki otoci i primorska mjesta, te maritimno značenje njihovih luka. Naročita pažnja bit će posvećena lukama, koje posjećuju naši brodovi. Jadransko more s obalom, otocima, školjima i pomorskim mikroregijama bit će detaljno prikazano. Prikazat će se i glavni izvori sirovina u svijetu, čvorišta prometa i središta ekonomskih dobara u svijetu.

VI. Higijena. Tipična oboljenja na brodu i njihovo liječenje. Domaći i međunarodni sanitarni propisi i

tipične bolesti u prekomorskim zemljama. Liječnička pomoć na brodovima bez liječnika i korištenja međunarodnom liječničkom radio-službom.

VII. Historija pomorstva, plovidbe, mornarica, brodogradnje, otkrića i pomorskih ratova uz detaljan prikaz pojedinih važnijih događaja i ličnosti. Naročita pažnja bit će posvećena pomorskoj povijesti naših naroda i istaknutim ličnostima našega pomorstva.

VIII. Sva meteorologija, koja se primjenjuje u pomorstvu. Prikazi leda, magle, orkana i tajfuna, meteorološke rute za brodove i avione. Svi meteorološki instrumenti bit će detaljno prikazani kao i njihova upotreba.

IX. Ratna mornarica s osnovima pomorske strategije i taktike. Stratezijska važnost pojedinih država i predjela. Pomorske snage u svijetu, razni tipovi brodova i oružja.

X. Oceanografija, fizička i kemijska svojstva mora, gibanje morske vode, instrumenti, koji se upotrebljavaju u oceanografiji, te glavne oceanografske ekspedicije.

XI. Pomorsko pravo u svim svojim aspektima, kao i pomorsko-konzularna služba i pravni odnosi u morskom ribarstvu.

XII. Pomorska publicistika.

XIII. Pomorsko školstvo kod nas i u inozemstvu.

XIV. Pomorska udruženja kod nas i u inozemstvu.

XV. Pomorski sport s osobitim obzirom na historijski razvitak kod nas. Podaci o glavnim međunarodnim pravilima i priredbama.

XVI. Ribarstvo. Sredstva i način ribolova, prijevoz i iskorišćivanje riba kod nas i u inozemstvu. Podaci o privrednom efektu morskog ribarstva.

Naročito opširno bit će obradjena geografija i njena veza s pomorstvom. Tako će se u prikazivanju pojedinih država, gradova i mjesta naročito voditi računa o elementima, koji su u vezi s njihovom pomorskom funkcijom. Isto će se tako kod obrade oceana, mora, morskih tjesnaca i prolaza istaknuti njihov ekonomski i prometni momenat.

Svi će kontinenti biti obradjeni s naročitim isticanjem faktora maritimnosti pojedinih regija.

Znatan prostor bit će posvećen pomorskim državama i pomorskim mjestima, koji imaju znatniju važnost u ekonomskom pogledu a osobito onim državama, koje posjećuju naši pomorci. Isto će tako opširno biti prikazani svi otoci, koji imaju ekonomsko ili stratezijsko značenje.

Sve plovne rijeke bit će prikazane u njihovu značenju za pomorstvo dotične zemlje, a isto tako i kanalska mreža.

Posebna pažnja bit će posvećena elaboratu o Jadranskom moru, njegovoj obali, otocima, školjima, lučkim gradovima, većim naseljima uz obalu i pomorskim mikroregijama.

Enciklopedija pomorstva imat će 6 svezaka leksikonskog formata. Ona će donijeti i velik broj slika, crteža i dijagrama. Znatan broj bit će u bojama.

Velik broj članaka, iz brodarstva, ekonomike, pomorstva, geografije, historije i pomorskog prava obradit će suradnici iz Rijeke. U tom cilju osnovana je na Rijeci posebna redakcija, koju vodi dr. Ladislav Tambača.

DVIJE KNJIGE FERDE ČULINOVIĆA

Nakladno poduzeće »Glas rada« u Zagrebu izdalo je prošle godine dvije zanimljive knjige iz historije radničkog pokreta na Jadranu, napose u Istri. Obe knjige napisao je dr. Ferdo Čulinović, sveučilišni profesor u Zagrebu. Prva od tih knjiga nosi naslov »1918 na Jadranu«, a druga »Revolucionarni pokret u Istri 1921«. Knjige zaslužuju našu pažnju, jer obradjuju gradju dosad manje više nepoznatu i neobradjenu i jer se odnose upravo na historiju našeg radničkog pokreta.

Prva knjiga — »1918 na Jadranu« — obradjuje razdoblje pred slom i sam slom Austro-Ugarske u vezi s revolucionarnim događajima na Jadranu. U opširnom uvodu od 28 stranica pisac ukazuje na izjave državnika pred Prvi svjetski rat i na njihova djela, koja nisu odgovarala riječima i koja su navješćivala veliki sukob imperijalističkih sila. Zatim crta stanje u evropskim zaraćenim zemljama 1917. godine i stanje u Austro-Ugarskoj potkraj 1917. a napose stanje u jugoslavenskim krajevima pod Austro-Ugarskom za vrijeme rata, kao i odnos prema vojnicima u Austro-Ugarskoj i nastojanja tzv. »zelenog kadra«. Na koncu svog uvoda pisac se osvrće na prilike u Austro-Ugarskoj početkom 1918., kada započinje rušenje starog političkog sistema ove monarhije.

Poslije toga iznosi u tri zasebna poglavlja sve ono što se dogodilo u žarištima revolucionarnosti na Jadranu, u Šibeniku, Boki Kotorskoj i Puli. Poglavlje o Šibeniku je najkraće (svega 28 strana), a ono o Boki Kotorskoj je najopširnije (na 110 strana). Poglavlje o događajima u Puli (na 58 strana), obradjuje slijedeće: Strajk pulskih radnika na početku 1918. — Horthy pokušava da zastraši. — Potapanje bojnog broda »Szent Istvan«. — Država je stajala pred rasulom. — Na Rijeci. — U Puli. — Mornarička vijeća. — »Za očuvanje reda i mira«. — Predaja flote jugoslavenskom Narodnom vijeću, stav dvora i admiraliteta. — U isto vrijeme u Puli. — Kako je izvršena predaja flote Narodnom vijeću — Kako je svršila prva jugoslavenska flota.

Na kraju knjige objavljena su i razna dokumenta, izjave učesnika pokreta na Jadranu ili onih koji su pobježe poznavali njegov razvoj, kao i opširan popis literature.

Poslije svojih izlaganja o događajima u Šibeniku, Boki Kotorskoj i Puli dao je Čulinović i začet zaključak, u kome u vezi sa događajima u Puli kaže:

»Pokret u Puli imao je po svojim nosiocima, svojim osnovnim uzrocima i svom krajnjem cilju i nacionalno i socijalno-revolucionarni karakter. U njemu su se naime ispreplitale obadvije glavne tendencije razvitka revolucionarnog pokreta i očitavala dva rukovodstva — s jedne strane djelovalo je nacionalističko, a s druge socijalističko vodstvo. U tom su pokretu, osim znatnog broja onih, koji su bili premoreni ratom i tražili uglavnom samo njegov svršetak, sudjelovali i oni, koji su htjeli nacionalno, kao i oni koji su težili i za socijalnim oslobođenjem. Obadvije grupe išle su da ruše austro-ugarski sistem. No baš u tome spletu različitih ideološko-političkih linija i utjecaj dvaju rukovodstava, u tom dvojakom stremljenju i u borbi za prevladavanje revolucionarnim pokretom i leži jedan od osnovnih uzroka kasnijega njegova neuspjeha. Dok su ta dva stremljenja zajedno kretala, dotle je pokret bio snažan; čim su se stali razdvajati, počeo je slabiti i najzad svršio pod udarcima mnogo jačih faktora, negoli je on sam bio« (str. 237).

Druga knjiga Čulinovića — »REVOLUCIONARNI POKRET U ISTRI 1921.« — još je značajnija u pogledu Istre, jer obradjuje događaje od 1921. godine, talijansku okupaciju i narodni otpor, tzv. »Labinsku republiku« o kojoj publicistika stare Jugoslavije nije pisala.

Pisac je sakupio bogatu gradju i iznio je u ovim poglavljima: Događaji u Istri na početku godine 1921. — Kako je nastao i kako se razvijao pokret u Poreštini. — Kako je nastao i kako se razvijao pokret u Labinjini. — Da li je postojala Labinska republika. U završnom poglavlju pisac je rezimirao svoja pretходna izlaganja. Na kraju su objavljeni razni dokumenti i dodane mnogobrojne bilješke, što povećava vrijednost ove interesantne knjige.

Predgovor ovoj Čulinovićevoj knjizi napisao je Istranin, sveučilišni profesor i akademik, dr. Mijo

Mirković, ističući da je Čulinović svojom inicijativom prvi pokušao da istraži, osvjetli i ocijeni pokrete na Labinštini i u Proštini u proljeće 1921. Knjiga nije ni konačni prikaz, ni završna ocjena tadašnjeg zbivanja u Istri, ali će se na materijal u ovoj knjizi morati osloniti svatko koji bude dalje obradivao spomenute događaje. Labinski i prošinski pokret imao je bez sumnje klasni karakter, kaže Mijo Mirković, pa nastavlja:

»Značaj događaja na Labinštini i Proštini, i osobito ovih posljednjih, ne umanjuje okolnost, da su ti pokreti bili u Istri lokalizirani, slabo vodjeni i brzo slomljeni. Ili je južnoistočna Istra 1921. išla mnogo dalje, nego što su rukovodstva političkih stranaka bila odlučila da idu, ili je samo južnoistočna Istra direktno o oružanoj akciji izvršila do kraja, ne plašeći se posljedica. Bilo jedno ili drugo, Istra je 1921. zaozerala jednu novu brazdu i pošla putem, kojim prije toga narodni pokreti u ovom području nisu išli, zagažila sama i nepripremljena naglo u oružanu borbu s buržoazijom, sa fašizmom s oružanim snagama jedne pobjedničke imperijalističke velesile.

U svojoj knjizi dr. Ferdo Čulinović je u zaključku istakao pored ostaloga i ovo: »Za narode Jugoslavije taj je pokret (misli se pokret na Jadranu 1918.) — upravo i stoga što je u njemu pretežno sudjelovao naš radni čovjek — još jedan dokaz našeg slobodarstva, još jedan primjer neslomivosti naroda naše zemlje, koga su vjekovima razni osvajači i agresori lomili, ali ga slomiti nisu mogli. A ne ćemo ni pogriješiti, ako istaknemo, da je revolucionarni pokret morana na našem Jadranu bio istovremeno i jedna stepenica, preko koje se išlo u nedavnu Narodno-oslobodilačku borbu i došlo do njezinih rezultata« (str. 233).

Ovaj zaključak vrijedi i za drugu knjigu, za događaje 1921. u Istri, u kojoj nacionalno-oslobodilačka borba traje decenijama, a događaji na Labinštini i u Proštini bili su jedan značajan odjek te borbe. Oni su odista jedna stepenica do NOB, kada je sva Istra stala na noge i povelala borbu pod vodstvom KPJ za svoje nacionalno i socijalno oslobođenje. Prema tome i sa gledišta izučavanja Narodno-oslobodilačke borbe u Istri 1941.—1945., o kojoj se prvi put opširnije progovorilo u zborniku »Istra i Slovensko Primorje«, koji je ovih dana izašao iz štampe, knjiga »Revolucionarni pokret u Istri 1921.« ima svaju određenu vrijednost, jer omogućava, da se bolje upozna sve ono što je pret hodilo konačnoj oružanoj borbi za oslobođenje Istre. To ujedno pokazuje kako je to slobodjenje bio neminovan rezultat svih stremjenja naroda Istre, što je isto tako doličan odgovor svima iredentistima preko Jadrana, koji se ni danas ne mire s jasnim činjenicama, da u Istri nemaju što da traže, jer je to hrvatska zemlja. Narodno-oslobodilačka borba prije 1941., a osobito od te godine dalje, to je očigledno pokazala i dala jasan i nedvojbjen rezultat — priključenje Istre njenoj matici zemlji.

V. A.

LIK NARODNOG HEROJA JOAKIMA RAKOVCA

Zagrebačko Izdavačko poduzeće »27. srpanj« izdaje u malim svescima »Likove narodnih heroja Hrvatske«. U obliku male osmine na oko 20 stranica u ovim su svescima prikazani oni, koji su se naročito istakli u NOB-i i dali svoje živote, pa su proglašeni narodnim herojima.

U 1. svesku je prikazan Rade Končar — napisao Niko Kadija — u 2. svesku Marko Orešković — napisao Josip Barković — u 3. svesku Anka Bužurac — napisao Ibrahim Balta — u 4. svesku Franjo Ključ — napisao Milovan Milostić — u 5. svesku Joža Vlahović — napisala Mira Grubor — a u 6. svesku Joakim Rakovac — napisao Ljubo Pavešić.

Kratak Pavešićev prikaz istaknutog prvoborca Istre Joakima Rakovca (1914. — 1945.) dodiruje samo neke momente iz života ovog Narodnog heroja. Rakovac iz zaselka Rakovci pohađao je talijansku osnovnu školu u Baderni, kao što je sav svoj život do 1941. proveo u Istri pod talijanskom okupacijom. Poslije škole ostao je na selu i dobro upoznao rad i tegebe života istarskih seljaka. 1941. godine bio je mobiliziran i upućen u »batalione speciale«, ali ga već 1942. vidimo u Istri kao borca, došavši u dodir sa predstavnicima Narodno-oslobodilačkog pokreta, napose sa Antom Drndićem na sastanku u prosincu 1942. Od tada je sve aktivniji, a od travnja 1943. već je član KPH i djeluje po svim selima Istre. U rujnu 1943. razoružava Talijane i onih slavinih dana učestvuje u radu narodne vlasti. U Poreču je bio komandant grada. Opsežnija djelatnost Rakovčeva započinje poslije prodora Nijemaca u Istru. U tom najtežem periodu tokom 1944. godine, koji ujedno predstavlja velike uspjehe NOB-e u Istri, Rakovac kao predsjednik Oblasnog NOO-a za Istru, član Oblasnog komiteta i vijećnik ZAVNOH-a obilazi cijelu Istru i svuda radi, pomaže i savjetuje, dok nije upravo na jednom sastanku pao od njemačkog kuršuma u selu Korenići u noći 18. siječnja 1945. godine.

U ovom prikazu lika Joakima Rakovca moglo se je navesti još niz podataka o njegovu radu u NOB-i, ali pisac vjerovatno nije s njima raspolagao. Ipak je trebalo izbjeći neke pogreške: ispod slike Rakovčeva navedena je pogrešna godina smrti, iako je u tekstu zabilježena točno (1945.), zatim 43. istarska divizija nije osnovana u kolovozu 1943. (str. 9) već u kolovozu 1944., a odluku o priključenju Istre matici zemlji donio je NOO za Istru u Pazinu 13. IX. 1943., na temelju koje je i ZAVNOH 20. IX. 1943. proglasio priključenje Istre Hrvatskoj, dok je 25. IX. 1943. Pokrajinski NOO za Istru potvrdio odluku od 13. IX. i donio niz novih zaključaka na osnovu takve odluke.

Ova mala Pavešićeva knjižica o J. Rakovcu napisana je lakim stilom i lijepo se čita. Kao takva ona je pogodno štivo za Istru.

V. A.

VIKTOR CAR EMIN: UDESNI DANI

(Izdanje Državnog izdavačkog preduzeća Hrvatske »Zora«). Ova knjiga, kako sam pisac navodi u uvodnoj riječi »ulazi u okvir naše slavne Desetgodišnjice, kao skroman doprinos uvijek svježem vijencu uspomena iz nedavno minulih »Udesnih dana«.

Prvi dio sadrži Dnevnik piščev u periodu od 1. VII. 1943. — 1. XII. 1943., a drugi je niz feljtona i članaka, napisanih poslije oslobođenja. Napomene uz izdanje knjige priredio je Ante Rojnić.

Sam Dnevnik sadržava zbivanja iz druge polovice godine 1943. i govori o tragičnim časovima krvavih dana okupacije, s historijskim reminiscencijama na proigranu sudbinu stare Jugoslavije, o strahovanjima, bolnim razočaranjima, nevjericama, koje prouzrokuju mučnu potištenost i nadama, koje donose osjećajno rasterećenje. U toj općeljudskoj tragediji, u kojoj se tražika jednog naroda, koji propada u ognju i krvi, odvija u okvirima inferalnog scenarija na pozornici balkanskog krvavog panoptikuma, koji režiraju crne kočulje, razni Teste i Pošlavnici, papa i biskupi, Camozzo i Santini — radja se vjera i nada u slobodu s planina, u kojima je Tito i simbol i stvarnost.

I nisu ovi zapisi samo konstatacija krvave stvarnosti i činjenica tragičnih i tragikomičnih, u obrtu sudbine (rujna 1943) onih koji su htjeli da zažopljare sudbinom ovog naroda, već su i otkucaji sreća žarkog rodoljuba, koji zna »kako je bolno kada se osjećaš robom«.

Na kraju Dnevnik završava bez datuma: »Nešto se velikog dogodilo — II. zasjedanje AVNOJ-a. Imamo Jugoslaviju i pravog, davno žudjenog čovjeka i

slobodnu Istru. Tvoje more i gore tvoje učiniše me onim što jesam, iz tla, iz kojeg se hrane dubovi tvoji, tvoje bukve, orasi i kesteni tvoji, od toga tla dobivalo je hranu i moje srce. »ISTRO MOJA«.

Dnevnik, uvjerljivim i upečatljivim prikazivanjem tragičnih dana okupacije ima dokumentarno značenje, ali subjektivni utisci piščevi, historijske i književne reminiscencije, literarni okviri primorskog pejzaža, oduzimlju Dnevniku izrazito kroničko i dokumentarno obilježje.

Članci i feljtoni, koji sačinjavaju drugi dio knjige, bogat su doprinos političkoj i kulturnoj historiji Istre, a pisani su u periodu od 1945. — 1951. i štampani u »Glasu Istre«, »Riječkom listu«, »Književnim novinama« i »Hrvatskom kolu«. Članci i feljtoni podijeljeni su, kako to napominje redaktor knjige A. Rojnić u Napomenama, »u nekoliko osnovnih skupina prema karakteru pojedinih članaka sličnog obilježja«. U napisu »Za slobodu i u slobodi« sadržani su članci u kojima se uporedno dodiruje Narodnooslobodilačka borba Istre, njeno oslobođenje i pripajanje Jugoslaviji, uz portrete istarskog javnog radnika Laginje, mučenika Feliksa Peršića, koga su ubili okupatori, te zapisa i sjećanja na »Našu slogu«, »Glas Istre« i »Riječki list«.

»Na stražarskom mjestu« naslov je drugog napisa, koji sadrži niz prigodnih članaka u polemičko—borbenom tonu, a u odbranu Istre poslije njenog oslobođenja, dok napis »Naša draga ognjišta« povezuje sjećanja na djedovska ognjišta, oko kojih se vode razgovori o školama Družbe sv. Ćirila i Metoda i njihovog uloge u kulturnoj afirmaciji našeg naroda u Istri.

»Zemlja i gradovi«, kao i »Ličnosti i portreti« niz su članaka i feljtona, sadržajno povezanih, kao što su povezani ljudi i rodna gruda. U njima izbija topla simpatija piščeva za hrvatsku Rijeku, za »istarsku Baštilju« Kopar, za sve one poštene i stare korenike — rodoljube od »pustinjaka s Vučke gore«, F. Kurelca, popa Luke Kirca, pa do Supila i Vl. Nazora.

U ovim je člancima sadržana sva toplina ličnih osjećanja, duboko ljudskih i patriotskih, borbenih i prokosnih, kao i zajedljivo — ironičnih, crpljenih iz soka ovog primorskog, istarskog i slavenskog tla, a ti pičnih za ljudsku i književnu fizionomiju V. Cara Emina.

B. L.

»VJESNIK BIBLIOTEKARA HRVATSKE« O IVANU KOSTRENIČU

Ivan Kostrenčić je poznato ime iz naše kulturne povijesti. Rodjen je u Crikvenici (1844.), gdje je i umro (1924.), istakao se kao dugogodišnji bibliotekar i ravnatelj Sveučilišne knjižnice u Zagrebu, a zaslužan je i za procvat Matice Hrvatske, čiji je bio blagajnik i tajnik.

Svoja sjećanja na ovog zaslužnog kulturnog radnika objavila je Elza Kučera u »Vjesniku bibliotekara Hrvatske« (god. II., broj 1—4, str. 19—31) pod naslovom »Bibliotekarsko spominjanje«. Kučera crta prilike u Sveučilišnoj knjižnici, kad je ona došla u nju i za vrijeme svoga rada u toj ustanovi, prikazujući kako je Kostrenčić radio i kako se starao da podigne ovu naučnu ustanovu.

Kostrenčić je prvo službovao u Beču u Dvorskoj biblioteci, a poslije osnutka Sveučilišne knjižnice u Zagrebu nagovorili su ga rektor sveučilišta Matija Mesić i dr. Franjo Rački da preuzme mjesto sveučilišnog bibliotekara (1875.). Prije dolaska u Zagreb Kostrenčić je nastojao, da se učini sve što je potrebno za rad, ali se žalio da se vrati u domovinu. To se lije, po vidi iz njegovih pisma Mesiću od 10. svibnja 1875., koje je Kučera objavila u svom članku uz faksimil završetka samog pisma. Uz članak je objavljena i fotografija Ivana Kostrenčića.

Članak Elze Kučera zanimljiv je i koristan prilog za upoznavanja Ivana Kostrenčića, još jednog zaslužnog i znamenitog Primorca, čiji život i rad još nije prikazan ni ocijenjen. I to će se morati što prije učiniti.

V. A.

VJEKOSLAV ŠTEFANIĆ I LEO KOŠUTA: ARHIV BIVŠE OSORSKE BISKUPIJE (Studija u 43. svesku »STARINA« za 1951. godinu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, strana 289 do 332)

Osorska je biskupija teritorijalno obuhvaćala otoke Cres i Lošinj s okolnim otocima sve do god. 1822., kada je bila ukinuta i pripojena krčkoj biskupiji. U vezi s tim ukinućem prenešen je i arhiv osorske biskupije u Krk, gdje se već sto godina čuva u sklopu arhiva krčke biskupije. Gradja osorskog biskupskog arhiva se je samo djelomice sačuvala, tako da zahvaća vremenski period od početka XVI. stoljeća pa do ukinuća biskupije.

Materijal koji sadržava ovaj arhiv bio je dosad slabo eksploatiran, iako pruža veliko bogatstvo podataka svake vrsti. Crkva je u ono vrijeme duboko zadirala u ekonomske i kulturni život ljudi, zato se u knjigama crkvenog poslovanja ogledaju opsežno sva područja života u prošlosti. Obilje dragocjenih podataka o žiteljstvu, školstvu, kulturnim prilikama, umjetničkim djelima itd., uz gradju za historijsku topografiju i toponomastiku, čine od ovih arhivskih knjiga vrelo za proučavanje, ne samo crkvene povijesti otoka Cresa i Lošinja, nego i opće političkih, ekonomskih, kulturnih i demografskih prilika ovog područja tokom više od tri stoljeća.

Ovo široko značenje osorskog biskupskog arhiva imalo se je pred očima kad je 1949. i 1950. godine ekipa Jugoslavenske akademije (prof. Štefanić, prof. Košuta i prof. Valčić), rađajući više mjeseci, najprije presledala, sredila i inventarizirala arhiv, a zatim proučavala arhivsku gradju, crpeći iz nje podatke za kulturnu historiju Cresa i Lošinja.

Treba podvući, da ovaj rad predstavlja poslije oslobođenja prvi do kraja sprovedeni posao na definitivnom sredjivanju arhivske gradje iz novooslobođenih krajeva. Takav rad treba pozdraviti i poželiti, da se započeto sredjivanje nastavi i dovrši i u ostalim arhivima Istre i otoka. Uskoro će se u Državnom arhivu u Rijeci započeti inventariziranjem Gradskog osorskog arhiva, koji je prošle godine spašen od daljnjeg uništavanja i prenešen u Rijeku, dok je inventariziranje Gradskog creskog arhiva u toku. Na taj način imat ćemo u dohledno vrijeme u nizu publikacija jasen pregled najvažnijih arhivskih vrela s ova dva kvarnerska otoka.

Objelodanjena studija, izradjena u suradnji prof. Štefanića i prof. Košute, predstavlja rezultate samo jednog dijela onog rada koji je objavljen na osorskom arhivu. Autori su publicirali prvenstveno inventar arhiva u njegovom sadašnjem stanju. Time su učinili znatnu uslugu našoj historijskoj nauci, jer su arhiv učinili pristupačnim svakom istraživaču, koji se bude htio baviti studijem ovih naših krajeva. Sliku ovog arhiva popunili su autori time, što su u sadašnji inventar objelodanili i dva ranija inventara (jedan iz god. 1658. i drugi iz god. 1822.). Uz to je dodana korespondencija Danijela Farlatti, autora znamenite crkvene historije naših zemalja »Illyricum sacrum«, s osorskim biskupom Bernardi, kome se je Farlatti bio obratio tražeći podatke za historiju osorske biskupije. U nekoliko poglavlja uvodne studije prikazali su autori historijat, sadržaj, sadašnje stanje, dosadašnju naučnu eksploataciju i do sada publiciranu gradju osorskog

arhiva. U toj su uvodnoj studiji ocijenili i njegovu heurističku vrijednost, a u bilješkama u kojima citiraju literaturu, dana je ustvari bibliografija najvažnijih radova koji se odnose ne samo na arhiv, nego i na historiju creskog i lošinjskog otoka uopće. Konačno je cijela monografija sintetski zaokružena poglavljem o osorskoj biskupiji, o njenoj povijesti i razvitku.

Od naročite je važnosti za nas, da je rad na osorskom arhivu iznio na svijetlo i preko 800 glazolskih dokumenata. Ispunile su se slutnje S. Ljubića koji je 1881. god. predviđao: »da u onom njega biskupskom arhivu leži, te da bi se imalo naći sakriveno veliko blago za razjašnjenje staroslavenštine na ondješnjih otocima, pa da bi naša Akademija veoma za ovaj velevažni predmet zaslužila, kad bi se postarala, da se i onaj arhiv točno istraži«.

Obrada te gradje ispunit će one praznine i ona zastranjenja u dosadašnjoj literaturi, koja su pogadjala snagu naše nacionalne tradicije u tim krajevima. Ovi će glagolski prilozi, uz druge etničke i jezične podatke, osvjetliti hrvatsku stranu prošlosti osorskog arhipelaža, prošlosti ne gospodujućeg, ali brojčano dalekog premoćnog, živog hrvatskog elementa. O njegovoj prisutnosti i o njegovom živom učesću na svim područjima života, sadrži arhiv bezbroj raznovrsnih dokaza, tako da već ova prva novija istraživanja povijesti hrvatskih otoka, postavljaju u širi historijski okvir život na Cresu i Lošinj u prošlosti. Ta prošlost čeka svoju široku naučnu obradbu i svakom tko će se u buduće njome baviti, bit će studija prof. Štefanića, i prof. Košute po obilju savjesno prikupljenih i znalački sistematiziranih podataka, ne ophodan i odličan priručnik.

Prof. Vanda Ekl

DVA POSEBNA OTISKA IZ »GEOLOŠKOG VJESNIKA«

LJUBOMIR TOLIĆ: Prilog reambulacije geološke karte Lošinj Mali—Lun. Posebni otisak iz »Geološkog vjesnika«, god. II.—IV. (1948.—1950.), Zagreb 1952.

Za vrijeme geoloških istraživanja na otoku Paču u toku 1951., autor je ustanovio, da je geološka karta Lošinj Mali — Lun, koju je geološki snimio L. Wagen 1905., nepotpuna. Naime, osim rudistnih krednih vapnenaca, koji — prema Wagen — čine jedinu gradju Luna, pisac je ustanovio tercijarne naslage, koje se protežu uskim pojasmom uz cijelu sjeveroistočnu obalu Luna. Dok foraminiferske paleocene naslage čine isprekidani pojas, na njih naliježe neprekinuti pojas leocenih alveolinskih i numulitnih vapnenaca. Na granici krednih i tercijskih naslaga nižu se veći i manji izdanci boksita; koji se nalaze duž čitave sjeveroistočne obale Luna.

Priložena je i geološka karta Luna, snimljena od autora.

ROMAN SAZNAVKA: Otvaranje vodnih horizonata na brionskim otocima dubokim bušenjem i ispitivanjem njihovog kapaciteta kašikovanjem. Posebni otisak iz »Geološkog vjesnika«, god. II.—IV. (1948.—1950.), Zagreb 1952.

Autor piše o istražnim bušenjima za vodu na Brionima, koje izvodi Poduzeće za istražna bušenja u Zagrebu. To je prvo bušenje takve vrste na području našeg krša i ono je od velikog značaja, jer će njegovi rezultati dati važne smjernice za daljnje pokušaje bušenja na našem kršu, odnosno za dobijanje pitke vode i za razvoj privrede na tom području, koje inače oskudjeva vodom.

U uvodnom dijelu autor daje opće karakteristike krša. Zatim u kratkim crtama iznosi geološki, stratigrafski i tektonski pregled područja koji se ispituje, kao i najbližeg susjedstva na istarskom poluotoku, s kojim ono čini morfološku i stratigrafsku cjelinu.

Grafičkim ispitivanjima (geoelektrična snimanja metodom otpora) ustanovilo se da postoji u dubini nekoliko vodonosnih horizonata, koji su za vrijeme ovih ispitivanja bušenjem i utvrđeni. Ispitivanjima na susjednom istarskom kopnu došlo se do zaključka o povezanosti dubokih podzemnih voda na brionskim otocima sa onima na kopnu.

Zatim pisac opisuje proces bušenja i kašikovanja, pomoću kojeg se utvrđuje kapacitet vodonosnog horizonta. Daje i profile bušotina.

Dakle, na osnovu bušenja, geofizičkog snimanja i geološke gradje terena, može se tvrditi da u dubini brionskih otoka, kao i u zapadnoj Istri postoje 3 kontinuirana vodna horizonta (približno na 50, 150, i 250 m ispod morske razine). — U odnosu na Katzer-ovu i Grund-ovu teoriju o podzemnoj vodi u kršu, kako kaže autor »vidi se, da ova tvrdnja u neku ruku ide u prilog Grundovoj hipotezi«, ali autor ipak ne usvaja u potpunosti Grundovu teoriju, jer dozvoljava postojanje »jedinstvenog nivoa« podzemne vode samo za određena područja u kršu (u konkretnom slučaju zapadna Istra sa njezinim otočjem), a ne za cijelo područje našeg krša.

N. Stražičić

ALEKSANDAR PERC: ZAŠTITA SPOMENIKA KULTURE U ISTRI I HRVATSKOM PRIMORJU

U ovoj kraćoj monografiji, koja je objavljena kao posebni otisak iz Historijskog zbornika (IV. knjiga 1951.), prikazan je rad Konzervatorskog zavoda u Rijeci u vremenu od njegovog osnivanja 1947. god.

Stanje spomenika kulture, zatečeno poslije ratnih razaranja, bilo je vrlo loše, tako da je Zavod svoj rad morao da usmjeri na osiguranje i popravak oštećenih spomenika. Dosada je mnogo urađeno, ali preostaje još zamašan rad.

Jedan od najznačajnijih spomenika kulture u Istri, na kome su vršeni radovi, Eufrazijeva je bazilika u Poreču, gradjevina iz VI. stoljeća, s poznatim mozaikom u apsidama. U romaničkoj crkvi Sv. Elizija u Draguču, u kojoj su nadjene prije nepoznate romaničke zidne slikarije, postavljena je nova krovna konstrukcija i načinjen strop.

Na otoku Krku Zavod je izvršio nekoliko radova: popravak crkvice Sv. Donata kod Punta i Sv. Krševana kod Milohnića, primjeraka starohrvatske arhitekture na tom otoku. Na malom otočiću Košljunu izvršeni su popravci sredovječne obrambene kule samostana, u kojem se nalazi grob, navodno Katarine Frankopan. Vršeni su radovi i na otoku Rabu: na palači NIMIRA i Kneževu dvoru (radovi još nisu dovršeni), te popravak oštećene gradine Trsat nad Sušakom. Isto tako popravljena je i tvrdjava Nehaj-grad u Senju, dok su na katedrali izvršeni najopsežniji radovi. Kasnogoćička katedrala u Osoru (otok Cres), djelo našeg majstora Jurja Dalmatinca iz konca XV. st., kako to neki misle, još je uvijek bez krova i pored izvršenih radova na pročelju. U Rijeci su započeti konzervatorski radovi na crkvi Sv. Jeronima, a izvršen je popravak krova i tambura kupole stolne crkve Sv. Vida, barokne gradjevine XVII. st.

Arheološki muzej u Puli vršio je konzervatorske radove na Augustovu hramu, amfiteatru, srednjevjeka kovnom kaštelu i rimskom kazalištu pod kaštelom. Osim popravaka Zavod je izvršio i nekoliko terenskih ispitivanja, iskapanja i snimanja zanimljivih historijskih objekata.

ALEKSANDAR PERC: POPRAVAK KUPOLE STAROHRVATSKE CRKVICE SV. DONATA KOD PUNTA NA OTOKU KRKU

U Zborniku zaštite spomenika kulture (knjiga I. sveska I 1950) objavljen je ovaj članak, a kasnije i posebno otštampan, u kome A. Perc iznosi rad Konzervatorskog zavoda u Rijeci. Jedan od najzanimljivijih radova popravak je kupole starohrvatske crkvice Sv. Donata kod Punta na otoku Krku.

Ovaj kulturno-historijski spomenik iz vremena hrvatskih vladara bio je oštećen 1945. zbog eksplozije, koja je nastala u blizini crkvice. To je tipična naša starohrvatska građevina, vrijedan spomenik historijski i umjetnički na otoku Krku. Tehniku gradnje možemo vremenski opredijeliti od IX—XI. stoljeća, ali nije sačuvan nikakav napis, niti bilo kakvi arhivski podaci, pa ni uspomena u narodu o graditeljima ili donatorima ove crkvice. Sigurno je, da je to rad naših domaćih majstora, koji grade u slobodnim i nepravilnim oblicima primitivne, ali originalne arhitektonske konstrukcije.

God. 1947. izvršeni su radovi na popravku crkvice: podignuta je srušena kupola, a nova je građena kao što je bila građena stara t. j. u spirali.

B. L.

NAZOROV »VELI JOŽE« NA SCENI ZEMALJSKOG KAZALIŠTA LUTAKA U ZAGREBU

Zemaljsko kazalište lutaka u Zagrebu davalo je potkraj prošle sezone premijeru poznatog Nazorova djela »Veli Jože«. Nazorovu priču preradio je za potrebe kazališta lutaka njegov umjetnički rukovodilac Vojmil Rabadan i dao djelu podnaslov: »Četiri slike priče i zbilje iz povijesti Istre«.

Napominjemo odmah, da je to bila jedna od najboljih predstava ovoga kazališta ne samo u toku prošle sezone nego uopće u čitavom njegovom dosadašnjem radu. Rabadan je, poštivajući Nazorov tekst, sačuvao u sadržajnom i idejnom pogledu sve njegove bitnije elemente. Vođeci računa o potrebama i zahtjevima svoje pozornice on ga je — služeći se pritom dugogodišnjim kazališnim iskustvom — mjestimično i proširio i upotpunio novim likovima i prizorima, koji živo dozivaju u sjećanje događaje iz nedavne prošlosti. Na taj način on je djelo — koje je zadržalo simboliku i draž priče — scenski veoma vješto i s mnogo ukusa oživio i aktualizirao. Tako se pred očima malih i velikih gledalaca — koje ta predstava kao i Nazorovo originalno djelo jednako zaokuplja — odvijaju u logičnom slijedu, bez narušavanja potrebnog jedinstva, prizori s elementima priče i događaja, koji podsećaju na mučnu zbilju, onu daleku kao i na ovu nedavnu, krvavo blisku i još svježiju. I sve se to, i pored nekih teških i sumornih akcenata, odvija uglavnom u atmosferi vedrine, s optimističkim završnim akordom, u kojemu div-seljak svojom golemom snagom istjeruje sa svoje rodjene grude čitave čopore sitnih, patuljastih, naoružanih nametnika. U tom času simbolika priče poprima živi i uvjerljivi upravo realni smisao, koji se historijski poklapa s pojedinosnim završetkom Narodnooslobodilačke borbe i oslobodjenjem Istre od tudjinskih nametnika.

Izvedba Nazorova »Velog Jože« bila je u scensko-glumačkom kao i u tehničkom pogledu vrlo dobra. Osobito su bile impresivne scene, u kojima se na malenoj pozornici pojavljuje živi lik Velog Jože. Taj kontrast u vizuelnom pogledu između njega i svih ostalih likova na sceni (lutaka) ne samo što nije izlazio iz okvira predstave, već je naprotiv pojačavao opći dojam u skladu sa sadržajnom osnovicom djela i njegovom idejnom poantom. Pored Rabadana i velikog broja njegovih suradnika — glumaca i tehničkih pomagača — kao dionike ovoga uspjeha spomenuti, još

i kompozitore Slavka Zlatića i Ivanu Lang (čijom je muzikom popraćeno zbivanje na sceni), te scenografa Marijana Trepšea.

Ova uspješna izvedba Nazorova »Velog Jože« bit će u novoj sezoni zacijelo jedna od glavnih predstava u repertoaru Zemaljskog kazališta lutaka, jer ona to zaslužuje koliko u umjetničkom pogledu, toliko i po svojoj odgojno-idejnoj vrijednosti, kao i po svojoj neobičnoj aktualnosti. Zbog svih tih razloga trebalo bi razmotriti mogućnost, ne bi li Zemaljsko kazalište lutaka ovu svoju predstavu eventualno prikazalo i izvan Zagreba, napose na Rijeci i u centrima Istre i Hrvatskog Primorja, gdje bi to bilo naročito opravdano.

A. R.č.

O DRUŠTVU ZA POVIJEST I KULTURNA PITANJA ISTRE U PULI

U Puli postoji i radi Društvo za povijest i kultur. na pitanja Istre. Na ovogodišnjoj skupštini društva, održanoj 5. i 6. travnja, donijeto je nekoliko zaključaka kao sugestije upravnom odboru za društveni rad. Da se vidi u kom smjeru ovo društvo razvija svoju djelatnost donosimo neke od tih zaključaka:

— poticati svoje članove na istraživanje istarske prošlosti i ostalih naučnih grana, a kao izraz ove aktivnosti i rada izdati godišnju naučnu publikaciju;

— poduprijeti nastojanja oko izdavačke djelatnosti Narodnog sveučilišta u Rijeci u vezi s izdavanjem »Riječke revije« i malih knjižica za selo u obliku kola;

— razmotriti pitanje izdavanja novina i kalendara u vezi s podružnicom u Pazinu i ostalim kotarskim mjestima;

— pregledati i ocijeniti djelo »Kroz istarske gradove i sela«; ako odgovara poduprijeti nastojanje pisaca, da dodje što prije do štampanja u svrhu podml. renja početnih potreba za upoznavanje povijesti Istre;

— stupiti u dodir s Maticom Hrvatskom u posleđu njezine biblioteke za Istru;

— poraditi na organizacionom jačanju društva s osnivanjem što većeg broja podružnica i okupljanjem novih članova;

— suradivati sa srodnim društvima u Trstu, Koprju, Bujama, sa Zagrebom i Ljubljanom te Povijesnim društvom u Rijeci;

— dati inicijativu za stvaranje centralnog foruma, koji će rješavati opću problematiku Istre u uskoj suradnji s mjerodavnim političkim faktorima time, da se okupe ostala društva radi rješavanja spomenute problematike;

— poraditi na vraćanju u Istru prvenstveno naše inteligencije, koja je od godine 1918. dalje emigrirala;

— pomoći oživljavanju predavačke djelatnosti narodnih sveučilišta u gradovima i na selu;

— održavati povremene sastanke u raznim centrima Istre radi izmjene misli, iskustva i primjene istih u život;

— predložiti Savjetu za prosvjetu, nauku i kulturu NR Hrvatske osnivanje etnografskog i kulturno-historijskog muzeja za Istru u Pazinu, raditi na sakupljanju gradiva za ovaj muzej i pomoći, da što prije dodje do njegova osnivanja;

— poštujući potrebe nacionalne manjine, posvetiti više pažnje hrvatskom življu, naročito u vezi s pitanjem jezika, imena i prezimena, rada u matičnim uredima, natpisima, s pitanjem škola, upisivanja hrvatske djece u talijanske škole, uopće s pitanjem nacionalnog osvješćivanja i budjenja jugoslavenskog socijalističkog patriotizma;

— dati inicijativu za opću proslavu po cijeloj Istri stogodišnjice rođenja Matka Lašnjice i za podizanje spomen-ploče u Puli;

— poraditi na tome, da se što većem broju naše djece podijeli pomoć za školovanje u srednjim i višim školama;

— raditi na postavljanju kvalitetnog nastavničkog kadra u školama Istre;

— obzirom na specifične prilike, pomoći i propagirati što širu kolonizaciju naših upražnjenih predjela u Istri sa kolonistima iz čitavog područja FNRJ;

— stalno proučavati i pronalaziti najpogodniji način za provedbu socijalističkog preobražaja sela na zadružnoj bazi; nastaviti s održavanjem stručnih predavanja na selu.

PODRUŽNICA POVIJESNOG DRUŠTVA HRVATSKE U RIJECI

U 1. broju »Riječke revije« najavili smo da će se u Rijeci osnovati Podružnica Povijesnog društva Hrvatske. Do toga je i došlo na osnivačkoj skupštini dne 29. svibnja 1952., kojoj su prisustvovali kao gosti predstavnik Povijesnog društva iz Zagreba prof. Miroslav Brant te predstavnici Društva za povijest i kulturna pitanja Istre, predsjednik Boris Bačić iz Pule i članovi ing. Vjekoslav Zidarić, prof. Tušomil Ujčić i prof. Vitomir Ujčić iz Pazina.

Poslije skupštine na kojoj je izabran odbor i predsjednik dr. Ivan Beuc, direktor Drž. arhiva, održana je sjednica upravnog odbora te su se odredile dužnosti odbornika. Za potpredsjednika je izabran dr. Vjekoslav Bratulić, za tajnika prof. Radmila Matejčić, a za blagajnika prof. Zora Vujaklija.

Na skupštini je odlučeno da će unutar društva raditi nekoliko sekcija.

Na sjednici upravnog odbora su izabrani rukovodioci sekcija i to za ekonomsku i pomorsku povijest Marko Kurtini, za kulturu i umjetnost prof. Branko Fučić, za povijest radničkog pokreta i N. O. B. prof. Vinko Antić, i za povijesnu nastavu prof. Drenka Perišić.

Za sada je Povijesno društvo uzelo za zadatak da okupi sve povjesničare stručnjake i amatere na obradi povijesti Istre iskorišćujući Drž. arhiv u Rijeci koji ima vrlo mnogo neobrađenih izvora.

Zatim se društvo zauzelo za osnivanje gipostake u Rijeci, jer se osjeća potreba jednog muzeja južnoslavenske plastike. Takodjer je društvo stupilo u vezu sa Etnografskim muzejom u Zagrebu radi zajedničke saradnje oko čuvanja i fiksiranja etnografskog materijala iz Istre i Hrv. Primorja.

Preko društva članovi se obraćaju našim poznatim institutima i ustanovama u čitavoj zemlji u pogledu informacija, historijskih izvora i literature.

Još prije je Društvo za povijest i kulturna pitanja Istre u Puli kanilo izdavati svoj »Godišnjak«, međutim je sada odlučeno da se taj godišnjak izdaje u Rijeci kao »Godišnjak povijesnih društava u Puli i Rijeci«. Taj će »Godišnjak« kao naučna edicija imati za zadatak da se kritički osvrne na irendentističku historiografiju o Istri i da objektivno i naučno obrađuje historijske činjenice. U tom će »Godišnjaku« imati prilike da štampaju svoje radnje članovi obaju društava kao i vanjski saradnici.

U jesen će povijesno društvo početi svoj rad u sekcijama, gde će se moći razviti živa aktivnost svih članova.

R. M.

PODRUŽNICA GEOGRAFSKOG DRUŠTVA HRVATSKE U RIJECI

Početak maja ove godine osnovana je u Rijeci podružnica geografskog društva Hrvatske, koja ima zadatak da okupi geografe na području Rijeke i okolice, a sa ciljem podizanja stručnog znanja članova kao i proučavanja geografske problematike ovog kraja. U tu svrhu podružnica će održavati stručne sastanke, predavanja, kao i priredjivati terenske geografske demonstracije za svoje članove.

Na prvom osnivačkom sastanku 8. V. ove godine izabrana je uprava, a na društom su određene smjernice rada za iduću školsku godinu.

N. S.

ZVONKO GLAD

Mlad, u dobi od jedva dvadeset i sedam godina, umro je nedavno u svom rodnom mjestu Iševnici 27. maja o. g. akademski slikar Zvonko Glad. Tako je, nakon Franje Račkoga i Ivana Gorana Kovačića, taj kraj izgubio još jednog svog čovjeka, koji je znanje i talenat posvetio prikazivanju ljudi i duše svog rodno kraja.

Rodio se 20. decembra 1925. u Srpskim Moravicama, provevši djetinjstvo u svom zavičaju i haveći se u slobodnim časovima crtanjem. Nakon smrti oca, ko ga su mu 1942. ubili Talijani, kao mladić od 17 godina počeo je raditi u Okružnom propagandnom odjelu za Gorski Kotar. Za »Goranski vjesnik« i ostale listove i edicije kao i razni propagandni materijal, koji je izdavao taj Propagandni odjel, izradjivao je naslove, vinjete i crteže. Taj talentirani samouk sam je pronalazio tehniku na linoleumu, čuvši za nju samo po pričanju.

Onima, koji su ga poznavali i upoznali, kako u privatnom životu tako i u borbi, ostao je u sjećanju kao veoma povučen mladić koji se najradije družio s knjigom.

Kad je u jesen 1944. nakon oslobođenja Šibenika, poslan na tečaj za mlade likovne talente, njegov se prirodni dar ukazao u pravom svijetlu. Prvi mu je rad bio »Zadar u ruševinama«, crtež, koji je tko zna gdje završio.

Nakon potpunog oslobođenja naše zemlje odlazi u Zagreb, gdje kao stipendista svršava Akademiju likovnih umjetnosti. Zatim dolazi prvo namještenje na riječkoj Učiteljskoj školi, gdje se nije mogao snaći. Povučeni kakav je bio želio je mira i rada. Odlazi kući u Gorski Kotar i marljivo slika. Zatim ponovo prima službu u Karlovcu, ali ga teška i nagla bolest prisiljava da napušta i tu službu i da se vrati kući.

Upravo kad se spremao na duži put u Pariz, kako bi upotpunio svoje znanje, zatekla ga nagla smrt.

B. V.

PJEVAČKI ZBOR PROSVJETNIH RADNIKA GRADA RIJEKE

U Rijeci je osnovan Pjevački zbor prosvjetnih radnika grada Rijeke, jedini (takve vrsti) u zemlji. Osnovan je povodom proslave nestora hrvatskog učiteljstva Ivana Filipovića 22. prosinca 1951. godine. U relativno kratko vrijeme od siječnja do kraja lipnja 1952. zbor je nastupio više puta. Značajniji nastupi bili su u Dežnicama i Opatiji. Zadatak zbora je da pored njezovanja naše narodne i umjetničke pjesme uspostavi bliži dodir između prosvjetnih radnika grada Rijeke, Istre, Hrvatskog Primorja i Gorskog Kotara, te da se pokrene sve raspoložive snage za kulturno i prosvjetno izdizanje najširih narodnih masa. Učitelj je bio, on je to još i danas, a ostatak će još mnogo i mnogo godina, jedino jače kulturno i prosvjetno lice koje živi i djeluje u selu. Učitelju treba pomoći i pokazati kako treba i što treba raditi. Radi toga je zbor i nastupio u Dežnicama i Opatiji prigodom seminara prosvjetnih radnika, koje su organizirali KNO-i uz pomoć Pedagoškog centra u Rijeci. S dosadašnjim nastupima nismo zadovoljni. Premalo je bilo ličnog dodira sa prosvjetnim radnicima na terenu. No to će nam biti dobro iskustvo za buduću rad.

Na ovogodišnjoj smetri kulturno-prosvjetnih društava grada Rijeke zbor je dobio pismenu pohvalu. Zborom je dirigirao nastavnik Učiteljske škole Stanko Jurdana.

Početak nove školske godine 1952./53. zbor se sprema na nove zadatke sa novim programom i pojačanim snagama. Za sada zbor broji 50 pjevača, i to samo učitelja i nastavnika. Profesora nema, ali se nadamo u novoj sezoni i njihovoj pomoći. Želja je pjevača

poći u Istru, da je vide, bolje upoznaju i pruže joj pomoć. Ako podju sa zborom, a to hoće, i ljudi oko Narodnog sveučilišta, »Riječke revije«, Savez kulturno-prosvjetnih društava i drugih važnih i značajnih ustanova grada Rijeke možemo dati Istri što dosad nije dobila i nije mogla dobiti. Tako ćemo potpomoći kulturno-prosvjetni rad u Istri i sve je više povezati s maticom zemljom, NR Hrvatskom.

J. SOKOLIĆ

UZ PRVI BROJ »RIJEČKE REVIJE«

Sadržaj 1. broja »Riječke revije« objavili su naši dnevni listovi. Informativnu bilješku donijela je zagrebačka »Republika«. Opširnije se pozabavio pojavom »Riječke revije« i uopće sve življim kulturnim radom u Rijeci i Istri drug Ante R o j n i ć u svom članku »Zagreb i kulturni polet u Istri i Rijeci« (»Narodni list« od 15. VII. 1952.).

Društvo Primoraca i Istrana u Zagrebu pokazalo je velik interes za reviju. Ono je priredilo diskusiju o prvom broju, pa su članovi društva dali niz sugestija i obećali suradnju u reviji. Diskusija o prvom broju održana je i u Rijeci.

Taj interes za ovaj kulturni poduhvat u Rijeci i povoljna mišljenja, kao i kritički osvrti i dane suge-

stije, daju poticaja da ovim putem nastavimo, da od »Riječke revije« učinimo zaista jedno dobro kulturno glasilo.

To nam nalaže i iredentistička hajka u Italiji, gdje je izašao čak i prvi broj iredentističke revije pod naslovom »F i u m e — Rivista di Studi Fiumani« u izdanju »Atenea« u Rimu. U programu redakcije toga lista stoji, da će se boriti za »oslobodjenje« Rijeke na intelektualnom polju, dokazujući da je Rijeke talijan-ski grad. U tom listu je objavljena rasprava Attlia Depoli »Dilema Rijeke: istra ili Hrvatska?«, zatim ovi prilozi: Giorgio Radetti (bivši Radetić): »Profil historije Rijeke«; Enrico Burich: »Jedan njemački pjesnik u posjetu Rijeci 1839. godine«; L. M. Torcoletti: »Talijske propovijedi na Rijeci u prošlosti«; G. V. B.: »Između dvije dominacije«.

»Riječka revija« će pratiti što iredentisti pišu o našem gradu Rijeci, ali sama činjenica da se oni preko mora još ne oslobadaju zabluda o ovim našim krajevima, pa ni o h r v a t s k o m gradu Rijeci, nameće i našoj reviji mnogostruke zadatke. Svijesni toga i svojih prava, izvojevanih vlastitim snagama u toku Narodno-oslobodilačkog rata, nastojat ćemo da i putem »Riječke revije« utvrđujemo istinu i suzbijamo sve obmane, laži i podvale. Naša javnost i na tom frontu treba da nam pruži punu pomoć.

FRAN BARBALIĆ

1878 — 1952

U 74. godini umro je u Zagrebu u subotu 26. srpnja
U 74. godini umro je u Zagrebu u subotu 26. srpnja
F r a n B a r b a l i ć.

Barbalić se rodio u Baški na otoku Krku 30. I. 1878., gdje je svršio osnovnu školu, a zatim prešao na preparandiju u Kopar. Od 1897. godine službovao je kao učitelj u Istri, prvo u Pićnu, a poslije toga u Bermu. Ovdje je među njegovim učenicima bio i istarski prvoborac Vladimir G o r t a n. Kao istaknuti prosvjetni radnik postao je 1913. godine školski nadzornik u Puli, gdje je ostao do 1918. Tada su ga Talijani prognali u Bašku, ali je on došao u Sušak, gdje je bio i član Narodnog vijeća, pa prešao u Bakar, da se poslije oslobodjenja Sušaka vrati u ovaj grad, gdje je kao učitelj službovao na osnovnoj školi do 1929. godine. Tada je bio premješten u Zagreb i dodijeljen na rad Jugoslavenskoj akademiji. Umrovljen je 1937. godine.

Borac za Istru i prava istarskih Hrvata, Fran Barbalić je morao 1941. godine podnijeti novi udarac — okupaciju naših krajeva, pa i rodnog otoka Krka. Bio je deprimiran. Svoje istarske stvari, rukopise i drugo, bio je sakrio na sigurno mjesto. Stoga je utoliko veseliji dočekao oslobodjenje naših krajeva 1945. g. Tada suradjuje u komisiji za razgraničenje s Italijom, skupljajući i sredjujući s ostalim suradnicima materijal za mirovnu konferenciju u Parizu. U tu svrhu boravio je 1946. god. u Beogradu.

Pok. Barbalić je bio marljiv suradnik naših časopisa i novina. Suradjivao je u istarskim časopisima, u »Hrvatskoj školi« (Pazin) i »Narodnoj prosvjeti« (Pula) te u Krmpotičevom »Hrvatskom listu« u Puli. Poslije progona iz Istre 1918. godine suradnik je »Hrvatskog učitelja« (Zagreb), emigrantskog tjednika »Istra« (Zagreb), »Narodnih novina«, zatim štampa priloge u »Danici« i »Krčkom kalendaru«. U londonskom časopisu »The Slavonic Review« (1936) izašao je njegov članak »The Jugoslavija of Italy«, a u Buenos Airesu, u »Duhovnom življenju«, »Borbe Slovenaca za carevinsko vijeće u Beču 1911. i 1917«. (1940).

Osim članaka u časopisima i novinama Barbalić je štampao i nekoje brosure i knjige. U Puli mu je izašla 1918. godine u nakladi i tisku Josipa Krmpotića dokumentarna knjiga »Pučke škole u Istri« (strana

172). To je statistički prikaz škola prema stanju neposredno pred početak svjetskog rata. U brošuri »Jugoslaveni i školsko pitanje na Rijeci« (Sušak 1922.) prikazuje statistički stanje školstva u Rijeci. Dokumentarna mu je također knjiga »Vjerska sloboda Hrvata i Slovenaca u Istri, Trstu i Gorici« (Zagreb 1931.). Godine 1933. preštampana je iz »Narodnih novina« njegova monografija »Peroj, srpsko selo u Istri. Bilješke i uspomene«.

Poslije izlaska knjige »Vjerska sloboda Hrvata i Slovenaca u Istri, Trstu i Gorici« Barbalić je postao više poznat hrvatskoj javnosti. O toj knjizi napisao je Matko Rojnić, prikazujući piščevu monografiju o Peroju u tjedniku »Istra« (g. V., br. 17 od 22. IV. 1933.), slijedeće: »Knjiga je dokumenat za sebe o jednom životnom razdoblju u Istri, pa će zbog toga zadržati trajnu vrijednost. Originalna je u njoj statistika o broju našega pučanstva u današnjoj Julijskoj Krajini. Ta statistika, kada postoje same falsificirane sa strane fašističke Italije, ima za nas posebno značenje. Svakako mimo knjige Barbalića o vjerskoj slobodi Hrvata i Slovenaca pod Italijom ne će se moći pisati o poslijeratnim prilikama u našoj uжоj domovini«.

Pok. Barbalić je uopće želio da se što više piše o Istri. U jednom intervjuu to je i spomenuo: »Da smo malo aktivniji, i da ima kod nas više smisla (kod nas i u užem smislu), barem onoliko koliko se voli isticati, mogli bismo danas već imati prilično jaku biblioteku o Istri, ovako imamo malo ili vrlo malo« (A. Rojnić: Naši pisci i naše knjige, »Istra« V., 14-16, 1933., str. 31).

Poslije oslobodjenja objavio je Jadranski institut (1945.) na francuskom jeziku brošuru Frana Barbalića i Ive Mihovilovića »Proscription du Slovene et du Croate des écoles et des églises sous la domination italienne (1918-1943)«. Barbalić je pripremao i zbirku bilježaka iz »Naše sloge« i napisao studiju o radu Istarskog sabora 1860. do 1915. Rukopisi su predani za tisak Jugoslavenskoj akademiji.

Neka je slava vrlom borcu za prava Hrvata Istre, kulturnom radniku i književniku, Franu Barbaliću.

V. A.

BIBLIOGRAFIJA

»RIJEČKA REVIJA« donosi kronološki popis djela štampanih poslije oslobođenja na području Istre, Rijeke, Hrvatskog Primorja i Gorskog Kotara, a također i djela koja govore o ovim krajevima, a štampana su u ostalim dijelovima FNRJ.

Popis u 1. broju »Riječke Revije« obuhvatio je djela štampana 1945. godine.

1946. godina

AUTORI inglesi parlano sul problema della Regione Giulia. La frontiera italo-jugoslava (A. E. Moodie). Trieste o Trst? (A. J. P. Taylor). Trieste (A. J. P. Taylor). Traduzione. — Fiume, Istituto per le ricerche della Regione Giulia, 1946. Omotni nasl. 8° 61 str.

BERCE, Lojze. — Budućnost Trsta u svjetlu njegove prošlosti. Tragedija jedne luke i jednog naroda pod Italijom. Sa priložima i crtežima u tekstu. — Beograd. Izdanje pisca, 1946. 8° 244 str.

CADASTRE national de l'Istrie d'après le recensement du 1 er octobre 1945. Comité de redaction: Josip Roglič, Rudolf Maixner, Lavo Čermelj, Milan Gržetić, Ivan Pucić. Uvodna objašnjenja o prezimenima napisali Petar Skok, Mirko Deanović, Fran Ramovš, Sušak, Ed. de l'Institut adriatique, Imprimerie »Nakladni zavod Hrvatske«, Zagreb, 1946. v 8° XIII + 626 str. + 3 zemljop. karte. Uz to: Supplement au Cadastre national de l'Istrie d'après le recensement du 1 er octobre 1945. Index patronymique. Comité de redaction: Josip Roglič, Rudolf Maixner, Lavo Čermelj, Milan Gržetić, Ivo Pucić. — Sušak, Ed. de l'Institut adriatique. Imprimerie Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb, 1946. v 8° 150 str.

CAR EMIN, Viktor napisao predgovor. — Vidi: KIRAC, Luka. Crnice iz istarske povijesti, 1946.

CAR EMIN, Viktor. — Danuncijada. Romansirana kronistarija riječke tragikomedije, 1919-1921. — Zagreb, Nakladni zavod Hrvatske, Tiskano u Tiskari Nakladnog zavoda Hrvatske, 1946. 8° 596 str.

Le CLERGE' yougoslave d'Istrie sous la domination italienne. — Zagreb, Ed. par la Société de St. Jérôme, 1946. 8° 32 str.

The Yugoslav CIERGY of Istria under Italian Rule — Zagreb, Published by the Society of St. Hieronimus, 1946. 43 str. 8°.

COME deve essere il giovane comunista. Traduzione dal russo. — Fiume, Ed. dal Comitato regionale della gioventù antifascista dell'Istria, Tipografia del popolo, 1946. v 8° 30 str.

IL CONSIGLIO di Liberazione di Trieste alla Commissione delle Nazioni Alleate per la delimitazione dei confini tra l'Italia e la Jugoslavia. Osvođilni svet za Trst Zavezniški komisiji za določitev jugoslavansko-italijanske meje. (The Council of Liberation of Trieste) to the Allied Commission for the Delimitation of the Italian-Yugoslav Boundary. — Bez mj., 1946. Razl. pag.

ČERMELJ, Lavo. — Le minorité Slave en Italie. (Les Slovènes et Croates de la Marche Julienne). 2.ème éd. — Ljubljana, Impr. Mariborska tiskara, Maribor, 1946. 8° 292 str.

ČERMELJ, Lavo. — Narodna perezpis' 1910 goda v Trieste. Po oficial' nym protokolam mestnogo provincial'nogo sejma i avstrijskogo parlamenta. — Beograd, Jugoslavskij institut po međunarod. nym voprosam, 1946. 8° 30 str. (Ćir.)

ČERMELJ, Lavo. — Recensement de 1910 à Trieste. D'après les procès-verbaux de la diète provin-

ciale de Trieste et du parlement autrichien. — Beograd, Institut yougoslave d'études internationales, 1946. 8° 28 str.

ČERMELJ, Lavo. — The Census in Trieste in 1910 according to the Records of the Diet of Trieste and the Austrian Parliament. Yugoslav Institut (!) for International Affairs. — Beograd, 1946. 28 str. 8°

ČERMELJ, Lavo ur. — Vidi: CADASTRE national de l'Istrie d'après le recensement du 1 er octobre 1945 1946.

DANICA, Koledar 1946. — Zagreb — Pazin, Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima u Zagrebu i Društvo sv. Mohora za Istru u Pazinu, Tisak Narodne tiskare u Zagrebu, 1946. v 8° 96 str., sa sl. i notama + 2 table (Jeronimska knjiga. 701.)

DEANOVIĆ, Mirko napisao uvod. — Vidi: CADASTRE national de l'Istrie d'après le recensement du 1 er octobre 1945. 1946.

DOCUMENTS concerning the Denationalization of Yugoslavs in the Julian March. — Belgrad, The Yugoslave Institute of International Studies, 1946. 4° 156 str.

DOCUMENTS sur la denationalisation des Yougoslaves de la Marche Julienne. Uz to: Extraits des documents. — Beograd, Ed. Institut Yougoslave d'Etudes Internationales, 1946. 4° 156 str., sa faks.

DOKUMENTY o denacionalizaciji Jugoslovov v Julijskoj Krajne. Vyderžki iz dokumentov. — Belgrad, Jugoslavskij institut dlja međunarodnyh voprosov, 1946. 4° 139 str. + 143-156. (Ćir.)

DONNEES statistiques sur la structure ethnique de la Marche Julienne. — Bez mj., 1946. 2° IX + 32. str.

Jugoslavskoe DUHOVENSTVO v Istrii pri ital' janskoj vlasti. — Zagreb, Izd. obsčestva sv. Hieronima, 1946. 8° 33 str. (Ćir.)

DJILAS, Milovan. — Sui compiti odierni del partito. — Fiume, Ed. Dall'»Agitrop«, del Comitato regionale P. C. G. per l'Istria, Tipografia del Popolo, 1946. 8° 20 str.

EFFORTS de guerre du peuple de la Marche Julienne pour sa libération et son rattachement à la Yougoslavie. — Belgrade, E'd. du Ministère de la défense nationale, 1946. 2° 26 str. + table.

ETHNOGRAPHICAL and Economic Bases of the Julian March. Narodne i ekonomičeskie osnovy Julijskoj Krajny. Les bases ethnographiques et économiques de la Marche Julienne. Mapa. — Ljubljana, Tiskarna Ljudske pravice, 1946. 2° 28 tabla. Lat. i ćir.

EXPOSITION des témoignages sur le caractère slave de l'Istrie. Pazin, mars 1946 dans le Séminaire épiscopal. Exposition organisée par le Comité régional de libération nationale d'Istrie. — Pazin. E'd. du Comité régional de libération nationale d'Istrie, Imprimerie populaire, Rijeka, 1946. 4° 50 str. umetnosti, Tiskarna Ljudske pravice, 1946. 4° 83 str.

FOLKLORE musical istrien. — Labin, Oblasni odbor za Istru, Štamparija »Vjesnik«, Zagreb, 1946. m 8° 4 str.

The ISTRIAN Musical folklore. — Labin, Oblasni odbor za Istru, Štamparija »Vjesnik« Zagreb, 1946. m 8° 4 str.

GUSTINČIĆ, Dragotin. — Trieste o il problema della delimitazione dei confini fra la Jugoslavia e l'Italia. — Ljubljana, Ed. dall'Istituto scientifico per questioni confinarie, 1946. v 8° 40 str. + 1 zemljop. karta.

- GRŽETIĆ, Milan ur. — Vidi: CADASTRE national de l'Istrie d'après le recensement du 1er octobre 1945. 1946.
- HRVATSKO svećenstvo Istre traži priključenje Julijske Krajine FNR Jugoslaviji. Spomenica i dokumenti svećenstva Istre predani Savezničkoj komisiji za razgraničenje Julijske Krajine. — Rijeka, Propodjel Oblasnog NOO za Istru, Tisak Nakladnog zavoda Hrvatske, Zagreb, 1946. 8° 51 str. + 1 l.; s 4 sl.; omot ilustr.
- ILEŠIĆ, Svetozar. — Le développement de la population de Trieste et des ses environs immédiats. — Ljubljana, Institut scientifique, section pour les questions de frontières, Tiskarna Blasnika nasl., 1946. v 8° 9 str.
- ILEŠIĆ, Svetozar. — Populacionnoe razvitie Triesta i ego bližajših okrestnostej. — Ljubljana, Naučnj Institut, otdelenie po izučenju voprosa o granicah, Tiskarna Ljudske pravice, 1946. v 8° 9 str.
- ILEŠIĆ, Svetozar. — The Population Development of Trieste and its Near Environs. — Ljubljana, Published by the Research Institute. Section for Frontier Questions, Tiskarna Blasnika nasl. 1946. v 8° 9 str., sa sl.
- INTERVIEWS and Articles. The Clergy of the Slovene Littoral for the Federative People's Republic of Yugoslavia. — Trieste, Gregorčičeva založba 1946. 44 str. 8°.
- ISTARSKA knjižnica. — Rijeka, Nakladni zavod Hrvatske, 1946.
Knj. 1. Nazor, V. Velj Jože. 2. izd.
2. Nazor, V. Boškarina. 2. izd.
3. Nazor, V. Istranke. 2. izd.
Dalje izlazi bez naznake svezaka.
Nazor, V. Stare istarske balade.
- IZLOŽBA. Svjedočanstva o slavenstvu Istre. Pazin, mart 1946. u zgradi Biskupskog sjemeništa. Katalog. Izložbu je priur. Oblasni narodno oslobodilački odbor za Istru. — Pazin. U nakl. Oblasnog narodno-oslobodilačkog odbora za Istru, Štampan u Narodnoj štampariji, Rijeka, 1946. 4° 49 str.
- IZVEŠĆENIE o prestupljenijah ital'jancev protiv Jugoslavii i ee narodcv. — Beograd, Gosudarstvennaja komissija po ustanovljeniju, prestupljenij okkupantov i ih pomašnikov, 1946. 4° 207 str. (Ćir.).
- JAKŠIĆ, Pavle: — La libération de la Marche Julienne par la IV Armée yougoslave. Edité par l'«Armée populaire», organe de l'Armée yougoslave. (Beograd, 1946.) 26 str. + 1 karta 8°.
- JAKŠIĆ, Pavle. — Oslobođenje Julijskoj Krajini IV-oj jugoslavenskoj armije — (Beograd), Izd. »Narodnoj Armiji«, organa Jugoslavenskoj Armiji, (1946.), 8° 25 str. + 1 zemljop. karta (Ćir.).
- JAKŠIĆ, Pavle. — The Liberation of the Julian March by the Yugoslav IV Army. Issue of »People's Army«, official periodical of the Yugoslav Army. (Beograd, 1946.) 25 str. + 1 karta 8°.
- The JULIAN March — Julijska Krajina — La Marche Julienne. To knjigo je predložila vlada FLRJ Svetu zunanjih ministrov maja 1946 v Parizu kot podkrepitev in dokaz o upravičenosti zahtev ljudstva Julijske krajine za priključenje k FLRJ. — Ljubljana, Print. and Made in Jugoslavia by tiskarna Ljudske pravice, 1946. 4° 178 str. + tabele. Lat. i ċir.
- The JULIAN March. Studies on its History and Civilization. — Ljubljana, Akademija znanosti in umetnosti, Tiskarna ljudske pravice, 1946. 4° 81 str.
- The JULIAN March, the Land and its People. Juljska Krajina strana i ljudi. La Marche Julienne, le pays et les gens. Mapa. — Ljubljana, Tiskarna Ljudske pravice, 1946. 4° 29 l. + zemljop. karte.
- JULISKAJA Krajina. Stat'i o ee istorii i kulture. — Ljubljana, Akademija znanosti in umetnosti, Tiskarna Ljudske pravice. 1946. 4° 65 str.
- KARDELJ, Edvard. — E. Kardelj, Sava Kosinovič, Ljubo Leontič. Naša argumentacija. — Pukovnik Stefan Mitrovič. Načelne primjedbe u pitanju Trsta. 2. izd. — Zagreb, Naprijed, Štamparija »Kultura«, 1946. m 8° 92 str. (Mala politička biblioteka. 5).
- KIRAC, Luka. — Crtrice iz istarske povijesti. Predgovore napisali Viktor Car Emin i Matko Rojnić. — Zagreb, Nakladni zavod Hrvatske, U Tiskari Nakladnog zavoda Hrvatske, 1946. 8° 346 str.
- KOCMUR, Janez. — Primorski borci v tujini za svobodo domovine. O življenju, trpljenju in borbenem prizadevanju primorskih internirceev in vojakov v Italij v letih osvobodilnega boja. — Celje, Izd. Družba sv. Mohorja, 1946. 8° 80 str. (Zadružna knjižna izdaja. 13.)
- MAIXNER, Rudolf ur. — Vidi: CADASTRE national de l'Istrie d'après le recensement du 1er octobre 1945. 1946.
- MANDIĆ, Ante (Predgovor). — Vidi: MIHOVILOVIĆ, Ive. Trst — 1946.
- La MARCHE Julienne. Essais sur son histoire et sa culture. — Ljubljana, Akademija znanosti in
- MARČEC, Zvonimir ur. — Vidi: Pomorci pišu. Eseji, pjesme i članci. 1946.
- MATIJEVIĆ, Zora. — Ravensbrück, ženski logor smrti. Predgovor napisala Zora Pamić — Zagreb. Izd. Antifašističke fronte žena Hrvatske, Štamparija »Vjesnik«, 1946. m 8° 52 str.
- MELIK, Anton. — Triest i Primor'je. Kratkaja geografičeskaja karakteristika. — Ljubljana, Opubl. i izd. Naučnj Institut, otdelenie po izučenju voprosa o granicah, Napečat. v tipogr. »Ljudska pravica«, 1946. v 8° 12 str., sa sl. Ćir.
- MELIK, Anton. — Trieste and North Jugoslavia. — Ljubljana, Publ. by the Research Institute. Section for Frontier Questions, Printed and made in Jugoslavia by Tiskarna J. Blasnika nasl., 1946. v 8° 21 str., sa sl.
- MELIK, Anton. — Trieste and the Littoral. (A short Geographical Outline). — Ljubljana, Research Institute, Section for Frontier Questions, Tiskarna Blasnikovih nasl., 1946. 8° 13 str.
- MELIK, Anton. — Trieste et la Yougoslavie du Nord. Ljubljana, Publié par l'Institut scientifique. Section pour les questions de frontières, Tiskarna Blasnikovih nasl., 1946. v 8° 20 str. + 2 tabele.
- MELIK, Anton. — Trieste et le Littoral. (Brève caractéristique géographique). — Ljubljana, Institut scientifique, section pour les questions de frontières, Tiskarna Blasnikovih nasl., 1946. v 8° 11 str.
- MELIK, Anton. — Trst in severna Jugoslavija. — Ljubljana, Znanstveni institut, oddelek za mejna vprašanja, Tiskarna Blasnikovi nasl., 1946. v 8° 19 str. + 2 tabele.
- MEMORANDUM de la libération nationale pour le Littoral slovène et Trieste à la commission interalliée pour l'étude des questions concernant la Marche Julienne en vue de la détermination de la frontière italo-yougoslave. — (Beograd, Izd. Instituta za proučavanje međunarodnih pitanja pri Ministarstvu inostranih poslova, Državna štamparija, 1946) 2° 24 l.
- MEMORANDUM du Gouvernement de la République Fédérative Populaire de Yougoslavie sur le problème économique de Trieste. — Bez mj. i god. 2° 16 l. Uz to: Annexe au Mémorandum du Gouvernement de la République Fédérative Populaire de Yougoslavie sur le problème économique de

- Trieste. — (Beograd, Izd. Instituta za proučavanje međunarodnih pitanja pri Ministarstvu inostranih poslova, Državna štamparija, 1946.) 2° 16 l.
- MEMORANDUM Oblasnog narodnog odbora za Istru Savezničkoj komisiji za ispitivanje granične linije između Jugoslavije i Italije. — Labin, Izd. Oblasni odbor za Istru, Tiskara Nakladnog zavoda Hrvatske u Zagrebu, 1946. Nasl. na koricama. 4°
- Omotni nasl. 1. dijela: Memorandum Oblasnog narodnog odbora za Istru. 24 str.
- Omotni nasl. 2. dijela: Dodatak Memorandumu Oblasnog odbora za Istru: Dokumenti, izvorni materijal, bilješke i prilozi. 8 + 5 l. + XX 22! table s faks. i zemljop. kartama + 1 tabela.
- Omotni nasl. 3. dijela: Hrvatska Istra. 33 table.
- MEMORANDUM du Comité national de la province d'Istrie adressé à la Commission d'enquête alliée pour la délimitation entre la Yougoslavie et l'Italie. — Labin, Izd. Oblasni odbor za Istru, Tiskara Nakladnog zavoda Hrvatske u Zagrebu, 1946. Nasl. na koricama. 4°
- Omotni nasl. 1. dijela: Mémorandum du Comité national régional d'Istria. 25 l.
- Omotni nasl. 2. dijela: Supplément au Mémorandum du Comité national régional d'Istrie. Documents, sources d'informations, notes et annexes. 8 + 5 l. + XX 21! tabla s faks. i zemljop. kartama + 1 tabela.
- Omotni nasl. 3. dijela: Istrie croate. 33 table.
- MEMORANDUM of the Regional national committee for Istria to the Allied commission for the investigation of the frontier line between Yugoslavia and Italy. — Labin, Izd. Oblasni odbor za Istru, Tiskara Nakladnog zavoda Hrvatske u Zagrebu, 1946. Nasl. na koricama. 4°
- Omotni nasl. 1. dijela: Memorandum of the Regional national committee for Istria. 24 str.
- Omotni nasl. 2. dijela: Annex to the Memorandum of the Regional national committee for Istria. Documents, original material, notes and annexes. 8 + 5 l. + XX 21! tabla s faks. i zemljop. kartama + 1 tabela.
- Omotni nasl. 3. dijela: The Croatian Istria. 33 table.
- MEMORANDUM of the Government of the Federative People's Republic of Yugoslavia on the economic problem of Trieste. (Uz to: Annex). — (Zagreb, 1946.) 4° 16 str. + 29 tabela.
- MEMORANDUM of the Government of the Federative People's Republic of Yugoslavia concerning the ethnical structure of the Julian March. — (Beograd, 1946.) 4° 6 l.
- MEMORANDUM Praviteljstva Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji odnosjašćijsja k jekonomičeskoj probleme Triesta. (Uz to: Annex.) (Zagreb, 1946.) 4° 15 str. + 29 tabela (Cir.)
- MEMORANDUM des prêtres du Littoral aux Alliés. — Ljubljana, Tiskarna Blasnikovih nasl., 1946. 4° 4 str.
- MEMORANDUM du Gouvernement de la Yougoslavie Démocratique et Fédérative sur la question de la Marche Julienne et des autres territoires sous la domination italienne. — (Beograd, Izd. Instituta za proučavanje međunarodnih pitanja pri Ministarstvu inostranih poslova, Državna štamparija, 1946.) 4° 20 l. + 9 zemljop. karti
- MEMORANDUM du Gouvernement de la République Fédérative Populaire de Yougoslavie sur la structure ethnique de la Marche Julienne. — (Beograd, Izd. Instituta za proučavanje međunarodnih pitanja pri Ministarstvu inostranih poslova, Državna štamparija, 1946.) 4° 6 l.
- MEMORANDUM of the Littoral Priests to the Allies. — Ljubljana, Tiskarna Blasnikovih nasl., 1946. 4° 4 str.
- MEMORANDUM Vlade Demokratske Federativne Jugoslavije po pitanju Juliske Krajine i drugih jugoslovenskih teritorija pod Italijom. — (Beograd, Izd. Instituta za proučavanje međunarodnih pitanja pri Ministarstvu inostranih poslova, Državna štamparija, 1946.) 4° 21 l. + 2 zemljop. karte
- MIHOVILOVIĆ, Ive. — Trst. Etnografski i ekonomski prikazi. Predgovor dr. Ante Mandić. — Zagreb, Nakladni zavod Hrvatske, 1946. 8° VIII + 388 str., sa sl. i tablama.
- MIRKOVIĆ, Mijo. — Mate Baleta t. j. Mijo Mirković. Tijesna zemlja. Roman iz istarskog narodnog života. — Rijeka, Istarska nakladna zadruga, Narodna štamparija, 1946. 8° 301 str.
- MITROVIĆ, Stefan. — Načelne primjedbe u pitanju Trsta. — U: KARDELJ, Edvard. Naša argumentacija. 1946. 1. izd., 2. izd.
- MOODIE, A. E. — La frontiera italo-jugoslava. Traduzione. — U: AUTORI inlesi parlano sul problema della Regione Giulia. 1946.
- NAZOR, Vladimir. — Boškarina. Pripovijetka. 2. izd. — Rijeka, Nakladni zavod Hrvatske, Tiskano u tiskari Nakladnog zavoda Hrvatske, Zagreb, 1946. 8° 31 str. (Na 1. pod nasl. str.: Istarska knjižnica. Knj. 2.)
- NAZOR, Vladimir. — Istranke. Stihovi i proza. 2. izd. — Rijeka, Nakladni zavod Hrvatske, Tiskano u tiskari Nakladnog zavoda Hrvatske, Zagreb, 1946. 8° 46 str. (Istarska knjižnica. Knj. 3)
- NAZOR, Vladimir. — Stare istarske balade. — Rijeka, Nakladni zavod Hrvatske, Tiskano u Tiskari Nakladnog zavoda Hrvatske, Zagreb, 1946. 8° 57 str. (Na 1. pred nasl. str.: Istarska knjižnica.)
- NAZOR, Vladimir. — Veli Jože. Pripovijetka. 2. izd. — Rijeka, Nakladni zavod Hrvatske, Tiskano u Tiskari Nakladnog zavoda Hrvatske, Zagreb, 1946. 8° 47 str. (Istarska knjižnica. Knj. 1)
- OB istrijskom muzikal'nom folklore. — Labin, Oblasni odbor za Istru, Štamparija »Vjesnik«, Zagreb, 1946. m 8° 4 str. (Cir)
- OBRAŠĆENIE Oblasnog narodnog komiteta Istry Sojuznoj komissi dlja issledovanija rubežnoj lini: Jugoslavij s Italiej. — Labin, Izd. Oblasni odbor za Istru, Tiskara Nakladnog zavoda Hrvatske u Zagrebu, 1946. Nasl. na koricama. 4°
20. listopada 1946. 20 ottobre 1946. Svečano OTVORENJE narodnog kazališta Rijeka. Inaugurazione del Teatro del popolo di Fiume. — Rijeka, Narodna štamparija, 1946. Omotni nasl. v 8° 20 str. u 2 st.; omot ilustr. Usporedo hrv. i tal. tekst.
- PICCOLA biblioteca di cultura. — Fiume, Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume, 1946°
1. Oparin, A. I. L'origine della vita sulla terra.
- PICCOLA biblioteca politica. — Fiume, Unione degli Italiani Istria e Fiume, 1946.
1. Konstantinov, K. La concezione materialistica e idealistica della storia.
- Sveto PISMO Novoga zavjeta. 1. dio Evandjelja i djela apostolska. Iz izv. teksta prev. prof. dr. Franjo Zagoda, apostolski protonotar. 3. izd. — Zagreb — Pazin, Izd. Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima u Zagrebu u zajednici s Društvom sv. Mohora za Istru u Pazinu, Tiskara Narodna tiskara u Zagrebu, 1946. 16° 438 str. u 2 st. (Jeronimska knjiga 703.)
- POMORCI pišu. Eseji, pjesme i članci. Bilten prvomajskog takmičenja Pomorsko-trgovačke akademije Bakar. Štampano inicijativom djaka i profesora P.T.A. Bakar u korist siromašnih djaka. Ur. Zvonimir Marčec. — Bakar, Tisak Hrvatski tiskarski zavod, Zagreb, 1946. v 8° 125 str.

- LA PROPOSITION française de délimitation entre l'Italie et la Yougoslavie et la réalité. Francuzkoe predloženie o razgraničenii Meždu Jugoslavie i Italiej i dejstvitel'nost'. The French Proposal for the Delimitation Between Yugoslavia and Italy and the Reality, (Beograd 1946.) 22 kart + 10 teksta + errata.) F°.
- PUCIĆ, Ivan ur. — Vidi: CADASTRE national de l'Istrie d'après le recensement du 1er octobre 1945. 1946.
- QUARTA riunione plenaria del Comitato centrale dei sindacati unici. — Fiume, Tipografia del popolo, 1946. 8° 55 str.
- RAMOVS, Fran napisao uvod. — Vidi: CADASTRE national de l'Istrie d'après le recensement du 1er octobre 1945. 1946.
- RAZGOVORI in članki. Primorska duhovščina za Federativno ljudsko republiko Jugoslavijo. — Trst, Gregorčičeva založba, Zadružna tiskarna, 1946. v 8° 35 str. sa portr.
- REPORT on Italian Crimes against Yugoslavia and its Peoples. — Belgrade, The State Commission for the Investigation of War Crimes, 1946. 4° 199 str.
- ROGLIĆ, Josip ur. — Vidi: CADASTRE national de l'Istrie d'après le recensement du 1er octobre 1945. 1946.
- ROGLIĆ, Josip. — Le recensement de 1910. Ses méthodes et son application dans la Marche Julienne. Par Josip Roglić, prof. de géographie à l'Université de Zagreb. — Sušak, Publ. de l'Institut adriatique, Imprimerie »Nakladni zavod Hrvatske«, Zagreb, 1946. 4° 3.—70. str., sa 5 sl. + 5 zemljop. karata u bojama.
- ROGLIĆ, Josip. — Le recensement de 1910. Ses méthodes et son application dans la Marche Julienne. 2ème éd. Sušak, Publ. de l'Institut adriatique, Imprimerie »Nakladni zavod Hrvatske«, Zagreb, 1946. 4° 3.—74. str., s 5 sl. + 5 zemljop. karte u bojama.
- ROJNIĆ, Matko. — Pula. (Historijski presjek). — Rijeka, Narodna štamparija, 1946. v 8° 1 1. + 7 + 1 str. u 2 st. (P. o. iz »Glasa Istre«.)
- ROJNIĆ, Matko napisao predgovor. — Vidi: KIRAC, Luka. Crtica iz istarske povisti. 1946.
- SKOK, Petar napisao uvod. — Vidi: CADASTRE national de l'Istrie d'après le recensement du 1er octobre 1945. 1946.
- SLOBODARSKI, S. — La situazione economica dell'Italia (maggio 1945). — Fiume, Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume, 1946.
- SPOMINANIE primorskoga klira Sojuznikom. — Ljubljana, Tiskarna Blasnikovih nasl., 1946. 4° 4 str.
- SPOMENICA primorskih duhovnikov zaveznikom Trst, Gorica 20 febr. 1946. — Ljubljana, Tiskarna Blasnikovih nasl., 1946. 4° 4 str.
- SUPPLEMENT au Cadastre national de l'Istrie d'après le recensement du 1er octobre 1945. INDEX potronymique. 1946. — Vidi: CADASTRE national de l'Istrie.
- SVJEDOČANSTVA o slavenstvu Istre. 1946. — Vidi: IZLOŽBA.
- ŠVAJGER, Verij. — Trieste—Trst Yugoslav or international? (Treatise about communications). — Trieste, The Julian March Research Institute, 1946. 8° 24 str. + 1 karta.
- TAYLOR, Alan John Percival. — Trieste o Trst. Traduzione. — U: AUTORI inglesi parlano sul problema della Regione Giulia. 1946.
- TAYLOR, Alan John Percival. — Trieste. Traduzione. — U: AUTORI inglesi parlano sul problema della Regione Giulia. 1946.
- TRIESTE o il problema della delimitazione dei confini fra la Jugoslavia e l'Italia. — Ljubljana, 1946. 8° 40 str.
- TRIESTE (floating population according to the language of intercourse after the census of 1910). — Bez mj., 1946. 4° 1 karta.
- Voennye USILIJA Jugoslavii 1941 — 1945. — Beograd, Voenno-Istoričeskij Institut Federativnoj Narodnoj Respubliki Jugoslavii. 1946. 4° 41 str. + 5 tabela. (Cir)
- The WAR Effort of the People of the Julian March for their Liberation and Union to Yugoslavia. — Belgrade, Ed. of the Ministry of National Defence, 1946. 4° 26 str., 12 zemljop. karti.
- The WAR Effort of the People of the Julian March for their Liberation and Union to Yugoslavia. — Fiume, 1946. 8° 36 str.
- The WAR Effort of Yugoslavia 1941 — 1945. — Beograd, The Military-Historical Institute of the Federated People's Republic of Yugoslavia. 1946. 4° 41 str., 5 kart.
- Čelovečeskie i materijal'nye ŽERTVY Jugoslavii v voennyh usilijah 1941 — 1945. — Beograd, Reparacionnaja kommissija Federativnoj Narodnoj Respubliki Jugoslavii, 1946. 4° 57 str. (Cir)
- ŽIC — KLAČIĆ, Ivo. — Stipan je progleđao. Aktovka u 2 slike. — Sušak, Izd. ONO Primorsko-goranski prosvjetni odjel, Štamparija »Primorski vjesnik«, 1946. 8° 30 str.

UPOZORENJE PRETPLATNICIMA I ČITAOICIMA »RIJEČKE REVIJE«

1. broj »Riječke revije« poslali smo ustanovama, poduzećima, školama i pojedincima, pa ih molimo da podmire pretplatu do kraja ove godine.

Apeliramo na sve zainteresirane da se pretplate na »Riječku reviju« i tako podupru naša kulturna nastojanja. Naše je mišljenje, da će »Riječka revija« koristiti u radu svima kulturnim i prosvjetnim, uopće svim javnim radnicima našeg područja, pogotovo ako je podupru pretplatom i suradnjom.

3. broj »Riječke revije« za rujnu — listopad izaći će oko 1. listopada, a 4. broj za studeni — prosinac pred kraj studenoga, uoči Dana Republike.

Uredništvo i uprava

ISPRAVAK

U 1. broju »Riječke revije«, u članku Lea Košute »Glagoljaši i glagoljica na Cresu i Lošinju« na str. 12 kliš Valunske ploče izašao je preokrenut. Upozoravamo naše čitaoce na ovu grešku, nastalu pri prelomu revije.

Ispravi: U ovom broju na strani 69, stubac drugi, red 21, mjesto »kapetana« treba da stoji »kapelana«.

»RIJEČKA REVIJA«, glasilo Istre, Rijeke, Hrvatskog Primorja i Gorskog Kotara, izlazi dvomjesečno. — Izdavač: Narodno sveučilište Rijeka i Pula. — Uredjuju: Drago Gervais i Vinko Antić. — Odgovorni urednik Vinko Antić. — Uredništvo i uprava: Rijeka, Naučna biblioteka, Dolac 12. — Telefon: 20-09. — Rukopisi se ne vraćaju. — Pretplata za ovu godinu (4 broja) Din 200.—, Pojedini broj Din 50.—, čekovni račun kod Narodne banke u Rijeci broj 508-9033256